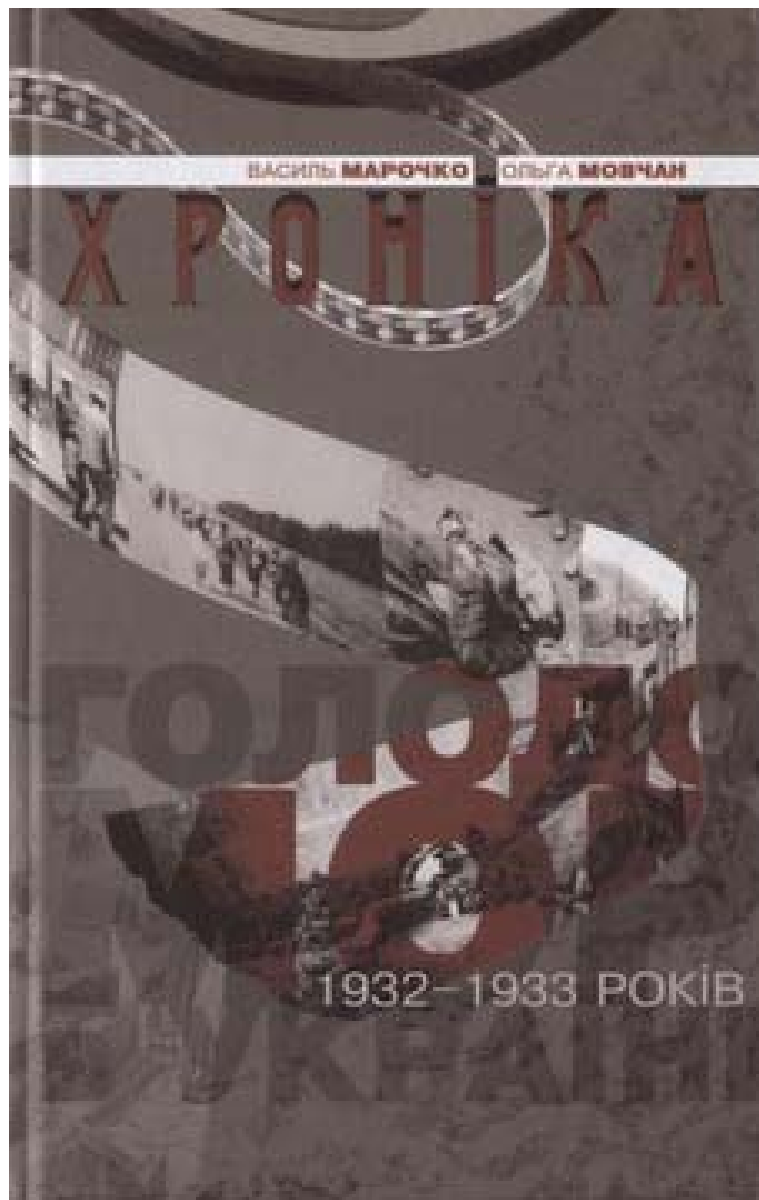

БАСИПЬ МАРЧУКО ОЛЬГА МОВЧАН

ХРОНІКА

ГОЛОДОС

1932-1933 РОКІВ

Марочко, В., Мовчан О. Голодомор 1932-1933 років в Україні: Хроніка / НАН України. Інститут історії України. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. - 294 с.

ISBN 978-966-518-477-5

Хроніко-документальне видання відтворює факти, події, явища в селах Української СРР 1932-1933 рр. – Голодомору, спричиненого суцільною колективізацією, надмірними хлібозаготівлями, репресіями. Використано опубліковані збірники документів і матеріалів, архівні фонди України та Росії, листування і таємні шифрограми Сталіна, листи селян до партійно-радянської номенклатури, доповідні записки іноземних дипломатів. Для істориків, педагогів, краєзнавців, студентів – усіх, кому не байдуже трагічне минуле українського народу.

ЗМІСТ:

<i>В. Марочко, О. Мовчан. Передмова. В. Верстюк.....</i>	<i>5</i>
<i>В. Марочко, О. Мовчан. «Я хочу жит, но не можна, умираю з голоду...»: хроніка злочину. В. Марочко.....</i>	<i>8</i>
<i>В. Марочко, О. Мовчан. 1932.....</i>	<i>17</i>
<i>В. Марочко, О. Мовчан. 1933.....</i>	<i>181</i>
<i>В. Марочко, О. Мовчан. Іменний покажчик.....</i>	<i>287</i>
<i>В. Марочко, О. Мовчан. Список скорочень... </i>	<i>292</i>

ПЕРЕДМОВА

Штучний Голодомор 1932–1933 років – злочин більшовицького режиму, від якого загинули мільйони українців. У світовій історії є не так уже й багато аналогів, які за масштабом, жорстокістю, цинізмом методів здійснення і наслідками дорівнювали б українській трагедії. Безумовно, маємо справу з планетарною соціальною катастрофою. Саме тому багато десятиліть правда про Голодомор перебувала під суворою забороною розголошення. І лише після здобуття Україною незалежності тема Голодомору повертається до пам'яті народу, стає його болем, реквіємом і одночасно символом незнищенності нації. У 2006 році Верховна Рада України ухвалила Закон про визнання Голодомору геноцидом українського народу. Сьогодні перед усім українським суспільством стоїть завдання глибокого переосмислення причин, характеру, масштабів трагедії, гідного вшанування пам'яті мільйонів наших співвітчизників. Лише така позиція – позиція пам'яті та вшанування – гарантує неможливість повторення подібних трагедій у майбутньому.

На початку ХХ ст. Україна продемонструвала рішучість і наполегливість у боротьбі за власну державність, які були реалізовані у проголошенні Української Народної Республіки. Однак, не отримавши міжнародної підтримки, УНР після трьох років збройної боротьби програла більшовицькому режимові. Досвід важкої боротьби з Українською Народною Республікою змусив більшовиків піти на створення УСРР, а на початку 1920-х років розвернути політику українізації. Україна відіграла ключову роль при формуванні Радянського Союзу. Вона мала більше населення, ніж решта неросійських республік, разом узятих, українці були найчисельнішим після російського народом СРСР.

20-ті роки більшовики використали для зміцнення свого режиму, опанування державних інститутів, формування фіскальної системи, яка встановила жорсткий контроль за суспільством. У цей час проявилися гострі суперечності між союзним центром та республікан-

ським керівництвом. Із початком формування тоталітарного режиму Й. Сталіна (кінець 20-х років) українське питання набуло принципового значення. Зламати Україну для Сталіна означало насамперед ствердити свою владу і водночас показати іншим союзним республікам, що з ними можна чинити будь-що.

Зважаючи на переважно селянський склад українського населення, для боротьби з ним було обрано колективізацію, яка мала на меті поставити українське село під цілковитий контроль влади. Сама по собі колективізація, побудована на ліквідації приватної власності, фактичному одержавленні землі та інших засобів дрібного виробництва, була злочином проти людяності. Однак на цьому справа не завершилася: коли більшовики зіткнулися з опором селянства колективізації і так званому розкуркуленню, вони застосували жорстоку масову розправу – голод став зброєю масового біологічного знищення українців, на довгі десятиліття порушив їхній природний генетичний фонд, спричинив не лише демографічні втрати, а й морально-психологічні зміни у свідомості нації. Вилучення всіх їстівних запасів, введення режиму «чорних дошок», заборона поширення інформації про голод, введення паспортного режиму разом із заборонаю на виїзд за межі України – це прямі докази штучного характеру Голодомору та ознаки геноциду. Голод кістлявою рукою душив не тільки українське село – люди сотнями помирили на вулицях українських міст. Документальні матеріали свідчать, що Голодомор супроводжувався жорстокими переслідуваннями української інтелігенції. Для організації Голодомору були задіяні практично всі механізми: економічні, репресивні та ідеологічні.

Довгі десятиліття тоталітаризму українці перебували у шоковому стані, стані амнезії національної пам'яті. Навіть люди старшого покоління, яким вдалося пережити цю трагедію, не наважувалися говорити про неї вголос. Наслідки Голодомору гостро відчутні до сьогодні. У суспільстві відчувається прихований спротив лівих політичних сил поширенню правди про Голодомор. Однак правда торує свій шлях і за останні роки з'явилися сотні нових видань. У виданому 2008 року другому випуску бібліографічного покажчика «Голодо-

---

мор в Україні 1932–1933 рр.» зафіксовано понад 6 тис. позицій. Але процес дослідження ще далекий від завершення. Постійно виникають нові проекти. Один із них – «Голодомор 1932–1933 років в Україні: Хроніка», підготовлений Василем Марочком разом із Ольгою Мовчан, – підтримав і презентує Український інститут національної пам'яті – вищий орган державної влади, який опікується проблемами відновлення національної пам'яті.

Хроніка – специфічний жанр історичної літератури, який не містить гіпотез, позбавлений глибокої аналітики, проте має інший потужний ресурс: глибинну сув'язь фактичного матеріалу, його миттєве перетікання від владних кабінетів до приреченого на вимирання хутора. Хроніка – це оголена правда, від якої стає моторошно навіть через багато десятиліть.

Спираючись на архівні фонди, опубліковані збірники документів і матеріалів, пресу тих років, а також на листування іноземних дипломатів, автори відтворили трагічне лихоліття 1932–1933 рр. Пафос книги читач відчує з її перших сторінок: він жорсткий і вимагає певного настрою для читання, однак для нас жоден найменший факт цієї трагедії не повинен забуватися. З цією метою і читаймо хроніку.

*Владислав Верстюк,
заступник Голови Українського інституту
національної пам'яті*

«Я хочу жит, но не можна, умираю з голоду...»: хроніка злочину

Такими словами розпочав свого листа від 27 травня 1932 р. Микола Максимович Тавлуї із села Крехаєв Остерського району Київської області (нині – Чернігівської), адресованого голові ВУЦВК Г. Петровському. Знесилений і пригнічений голодом, поліський селянин розмірковував: «Чи не з центру настанова, щоб від селян відбирати продукти». Мудрі від природи українські селяни не помилялися в прогнозах, навіть соціально-політичних.

Голод та Голодомор в Україні тривали протягом осені 1931 – зими 1934 рр., тобто 30 місяців, а наслідки (тиф, безпритульність дітей і бездомність дорослих) – до 1935 р. Ми виокремили 1932–1933 рр., тобто період Голодомору – масової смертності від тривалого недоїдання, голоду, зумовлених свідомою соціально-економічною політикою радянського уряду. Випадки голоду з'явилися в листопаді та почастишали у грудні 1931 р., про які писали селяни Г. Петровському, Й. Сталіну, М. Калініну, однак хронотипом розтерзаної нації є 1932–1933 рр. Вони також вирізняються амплітудою смертності, але їх об'єднує асоціальне явище для українського села – масове вимирання від штучного голоду в північних, центральних, східних та особливо степових районах УСРР.

Випадки «недоїдання і голодовки», судячи з листа голови Раднаркому УСРР В. Чубаря до Молотова і Сталіна 10 червня 1932 р., з'явилися у «грудні–січні», жертвами яких були колгоспники та одноосібники. Голова уряду УСРР назвав адміністративно-географічні кордони голодомору – «мінімум 100 районів», підкресливши – «тяжких районів і сіл Київської та Вінницької областей» [10.VI.32]. Він мав сміливість назвати причини масового голодування українських селян: «система вилучення в одноосібників хліба повністю, враховуючи і насінневі фонди, і майже повне вилучення всього наявного в колгоспах». Колгоспи мали декілька хлібозаготівельних завдань поспіль, тому «з березня–квітня

недоїдаючих, голодуючих, пухлих та помираючих від голоду в кожному селі нараховувалося вже десятки і сотні; з'явилися кинуті батьками діти та сироти». В Уманському районі на початку лютого 1932 р. голод став масовим, а в ряді сіл щодня помирали 5–6 осіб.

5 грудня 1931 р., тобто напередодні власного дня народження, Сталін вимагав від партійних та радянських органів влади форсувати темпи хлібозаготівель, застосовуючи репресії: вилучення наявного зерна, насіння, дотермінове повернення кредиту колгоспами. 29 грудня 1931 р. він відрядив в Україну Молотова для виконання річного плану хлібозаготівель – 510 млн пудів. Виконуючи «Сталіна наказ», ЦК КП(б)У визнав січень «ударним, бойовим місяцем завершення хлібозаготівель». Україну поділили на шість територіальних груп, до яких виїхали члени політбюро для організації хлібозаготівель.

7 січня 1932 р., тобто на Різдво, Сталін надіслав ЦК КП(б)У та РНК УСРР телеграму з попередженням про неприйнятність і недопустимість зменшення плану на 70–80 млн пудів. Він шаленів від гніву, вважав «ганьбою», що Україна, яка мала найвищий рівень колективізації, заготовила менше від попереднього року, відтак визнав «недостатній рівень керівництва справою хлібозаготівель» [7.1.32]. Протягом січня–березня 1932 р. в українських селах спалахували «голодні бунти»: з 1630 селянських заколотів у СРСР, в Україні сталося 923, учасниками яких були 24 тис. осіб. Вони повертали усупільнену худобу, розганяли сільські ради. 23 квітня 1932 р. Сталін був здивований, що «у деяких пунктах УСРР радянська влада перестала існувати», тому перепитував секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора: «Невже ж правда? Невже така погана справа з селом на Україні? Де органи ГПУ, що вони роблять?» Його не цікавили причини селянських повстань, відтак наказав придушити їх за допомогою військ ГПУ.

12 червня 1932 р. Л. Каганович передав Сталіну листи В. Чубаря та Г. Петровського, а вже 15 червня генсек надіслав рішучу відповідь: «Листи Чубаря і Петровського не сподобались. Перший розводить “самокритику” – щоб одержати від Москви нові мільйони пудів хліба, інший видає святошу, віддавши себе у жертву “директиві ЦК ВКП” – щоб домогтися зменшення плану хлібозаготівель. Ні те ні інше не прийняте». Він уважав, що

хліба «Україні дали більше, ніж треба», але жодним словом не обмовився про позбавлення мільйонів селян засобів до існування, хоча знав про голод. 18 червня 1932 р., відповідаючи із Сочі Л. Кагановичу, Сталін підкреслив, що в «Україні, незважаючи на непоганий врожай, низка врожайних районів опинилася в стані розорення й голоду». Знав, але не відмовився від політики визиску та масових реквізицій, обравши тактику терору голодом. Шанс порятунку українських селян від голоду було втрачено.

До липня 1932 р., крім Чубаря та Петровського, продовольчої та особливо насінневої допомоги «наполегливо просило» керівництво українських областей, але пасивний «опір» партноменклатури України зламали кремлівські емісари – Каганович і Молотов, які склали 6–7 липня партконференцію КП(б)У і змусили виконувати річний план хлібозаготівель.

Червень 1932 р. виявився катастрофічним підсумком першого півріччя Голодомору, яке вирізнялося наявністю масової смертності, хронічного опухання, поодиноких випадків людоїдства. Лише в Уманському районі голодували селяни 36 сіл із 39, а в Бабанському «усі села» [16.VI.32]. Голод охопив тоді 127 районів, тобто близько 6 млн осіб.

Соціально-демографічної катастрофи в українському селі можна було б уникнути, відмовившись від обсягів, темпів та методів здійснення хлібозаготівель. Вони набули виразних репресивних ознак. Застосування «твердих завдань», «примусових супряг», «твердої репресії», покарання за косовицю хліба на власній присадибній ділянці, «червоних токів», тобто примусового обмолоту селянами зернових із власного поля та «відвантаження» його до колгоспної комори, заборона перевезення ручного багажу залізницями понад 16 кг [22.VII.32], поширення закону про охорону соціалістичної власності [7.VIII.32] та розстріл так званих розкрадчів хліба, позбавлення майна та житла, садибної ділянки колгоспників і одноосібників за невиконання хлібозаготівельної повинності – не вичерпують форм і методів масового нищення мирного сільського населення. Воно намагалось чинити опір. Селяни, колгоспи, навіть деякі райвиконкоми відмовлялися виконувати хлібозаготівельні завдання, що сприймалися як смертний вирок, позаяк зерна не було. Засуджені за «роз-

---

крадання» колгоспного майна, а також за «зрізання колосків» зерна на власному полі, зважаючи на закон від 7 серпня 1932 р., не підлягали амністії. ДПУ УСРР інформувало, що протягом серпня–листопада 1932 р. у 407 селах 199 районів УСРР селяни виявили протест хлібозаготівельним кампаніям [22.XI.32]. За спротив хлібозаготівлям, тобто неможливість їх виконання, чекісти Харківського обласного відділу засудили до розстрілу Д. Ігнатуху, до 10 років ув'язнення Є. Ігнатуху, Ф. Ігнатуху, А. Кучеріна, С. Кучеріна з с. Крячківка Пирятинського району [22.XI.32]. До застосування репресій проти селян, щоб «не дрижала» рука, закликав секретар ЦК КП(б)У П. Любченко [3.XI.32], а до «безжалісної розправи» – секретар ЦК КП(б)У М. Хатаєвич [5.XI.32]. З ініціативи Молотова в Україні почала діяти комісія при ЦК КП(б)У, яка займалася пришвидшенням розгляду справ про винесення смертного вироку за ухилення від хлібозаготівель. Її очолював С. Косіор, а виконавцем був С. Реденс – голова ДПУ УСРР [21.XI.32].

Масову смертність українських колгоспників і селян-одноосібників спричинили політичні рішення про скасування натуральних авансів та заміна їх громадським харчуванням колгоспників [23.VII.32], про обмеження відрахувань на громадське харчування [26.VII.32], постанова Укрколгоспцентру про заборону видачі хліба для харчування працюючих колгоспників [22.VIII.32]. Колгоспники мали виходити в поле зі своїм хлібом. За вказівкою Молотова [5.XI.32] видача хліба на громадське харчування колгоспників заборонялася.

Проти українських селян було застосовано своєрідну зброю масового знищення – сумновідомі «чорні дошки», тобто свідоме позбавлення продовольства колгоспників, радгоспників та одноосібників. Ідея, принципи та механізм цієї репресивної форми масового терору запропоновані ЦК КП(б)У під впливом Молотова [18, 20.XI.32]. Саме вони пришвидшили масову смертність в українських селах. Одним із перших, хто використав «чорні дошки», був В. Затонський, перебуваючи в Макарівському районі [23.XI.32]. Смертоносну естафету «чорних дошок» перехопила Вінницька область, позаяк на них опинилися села і колгоспи 8 районів, а в Чернігівській до соціальної резервації «загнали» селян 63 сіл та 20 колгоспів [26.XI.32]. Продовольча блокада українських сіл набувала ознак

ударних кампаній. Секретар Київського обкому КП(б)У М. Демченко звітував перед ЦК партії про вивезення з сіл «всіх товарних запасів» та про занесення їх на «чорну дошку» [27.XI.32]. Наркомзем УСРР інформував керівництво про те, що на «чорну дошку» занесли усі села Брацлавського, Липовецького, Любарського, Немирівського, Станіславчицького, Чуднівського, Хмельницького, Тульчинського районів, а також 44 колгоспи та 42 села, а загалом смертоносної зброї «чорних дошок» зазнали тоді 363 колгоспи, 151 село, дві сільські ради, 1671 селянське господарство. Вони належали до категорії регіональних «чорних дошок» – районних та обласних, а була вища форма соціальної інквізиції – всеукраїнська «чорна дошка». Станом на 2 грудня їхніми жертвами стали селяни 5 сіл Вінницької, 12 сіл Київської та 4 села Одеської областей [2.XII.32]. Постанова РНК УСРР та ЦК КП(б)У від 6 грудня 1932 р. «Про занесення на “чорну дошку” сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі» стосувалася лише 6 сіл. Заборонялося завозити товари до сіл, що не виконували хлібозаготівель, хоч і не були занесені на «чорні дошки», а така доля спіткала селян 82 районів. Л. Каганович, перебуваючи в Україні, заслуховував звіти про застосування «чорних дошок» [24.XII.32]. Від них не відмовлялися протягом 1933 р. [3, 14, 25.I.33], навіть наприкінці листопада на «чорних дошках» опинилися села 6 районів Дніпропетровської, Донецької, Одеської, Вінницької та Київської областей [26.XI.32].

Україна перетворилася на «чорну дошку». За рішенням партійно-радянських органів у селян вилучали жорна [1.VIII.32], навіть ложки [8.XI.32], викривали «чорні комори» – закопане в ямах зерно [19.XII.32], а на сільських радах, селяни яких вимерли, вивішували «чорні прапори» [13.XI.33].

Колгоспники фактично не одержували хліба на трудодні. Весною 1933 р. половина колгоспів України не розрахувалася з колгоспниками, тому що зерно вивезли до елеваторів та портів. Наприкінці вересня 1932 р. Раднарком СРСР та ЦК ВКП(б) заборонили видавати натуральну позику [24.IX.32], а 24 грудня 1932 р. дозволили зарахувати до хлібозаготівель і насінневі фонди, маючи підтримку Кагановича та Косіора [29.XII.32]. Сталін особисто вимагав від України виконання річного плану хлібозаготівель, погрожував «саботажем»

никам» репресіями. Він першим повідомив М. Хатаевича про те, що політбюро ЦК ВКП(б) вирішило припинити постачання українських сіл [8.XI.32]. 7 січня 1933 р. почали масово вивозити насіння з колгоспних комор на хлібозаготівельні пункти, а Сталін вимагав «остаточно знешкодити» куркулів [7.I.33]. На «Щедрий вечір» нагородили орденами представників карально-репресивних органів: А. Вишинського – орденом Трудового червоного прапора, Н. Кириленка орденом Леніна [14.I.33]. Не забули і про селян: 25 сіл Харківської області занесли на «чорну дошку».

Політика соціальної ізоляції українських сіл, яку здійснювало політбюро ЦК ВКП(б), свідчила про штучний характер голодомору. 10 січня 1933 р. Одеський обком КП(б)У заборонив сільським радам видавати довідки на виїзд за хлібом, а з 21 січня центральна влада не видавала паспортів завербованим на будівництво промислових об'єктів, тому що їхні села не виконали хлібозаготівельних завдань. Сталін і Молотов особисто вимагали припинити поїздки українських селян за хлібом в інші регіони СРСР [22.I.33]. Виконуючи їхні вказівки, Чубар та Хатаевич заборонили виїзд селян за хлібом та продаж їм залізничних квитків [23.I.33]. Безпаспортних і «бездовідкових» селян виловлювали, ніби польових гризунів, садовили до товарних вагонів і повертали до рідних сіл із «чорними прапорцями» [27.I.33]. На залізницях, щоб унеможливити пересування голодних селян, почали діяти «заслони» та «оперативно-пошукові групи» ОДПУ. Роздобутий печений хліб селяни перевозили в домовинах, щоб уникнути обшуку з боку міліції та гепоушників. Нарком «робітничо-селянської інспекції» В. Затонський пропонував застосувати «концентрований наступ» ДПУ та обкомів на кожне село, щоб «переконати» українця добровільно здати хліб [22.I.33].

В українських селах не було чути ні різдвяних, ні великодніх дзвонів, а тим паче поминальних панахид. Селяни призвичаїлися до щоденних випадків голодних смертей. Вони не відчували ні страху, ні святості смерті, позаяк помирали масово і всюди: на вулицях сіл і міст, у хатах і клунях. Людоїдство, що набуло масового характеру в українських селах [17.III.33], епідемії висипного і черевного тифу [17.I.33, 28.II.33], тропічної малярії [8.II.33, 1.IV.33], туберкульозу – виявилися

жахливими наслідками голодомору, оскільки санітарно-епідеміологічні служби не встигали долати спалахи хвороб у містах, а в селах ними не переймалися взагалі.

Якщо друга половина 1932 р. вирізнялася формуванням і здійсненням диявольської системи позбавлення селян продовольства та використання масових форм їхньої соціальної ізоляції, що супроводжувалися голодними смертями, тифом, безпритульністю, то перша половина 1933 р. стала апогеєм смертності від голоду. В доповідних записках ДПУ УСРР, яке займалося перевіркою сіл, фігурують цілі райони, охоплені голодом. Зокрема, 28 лютого 1933 р. голодувало населення 22 районів Дніпропетровської, а в березні – 42 райони Київської області, тобто декілька мільйонів осіб. Смертність досягла таких потворних форм і розмаху, що загси сільських рад та райвиконкомів Київської і Вінницької областей припинили вести облік померлих, виконуючи функції похоронних команд – «по 10–15 трупів» закопували до ям [12.III.33]. Щодня на вулицях Києва з'являлося до 100 безпритульних дітей, а ДПУ обстежило 103 райони, населення яких нестерпно голодувало [15.III.33]. Якщо на Дніпропетровщині 28 лютого зафіксували «тяжких» районів – 21, то у квітні 32 із 49 районів області. Масову смертність було зафіксовано в колгоспах «Гігант», «Прогрес», «Більшовик» на Дніпропетровщині, а випадки людоїдства – в артілях «Карл Маркс», «Комінтерн», «Червоний хлібороб», «Нове життя», «Сталін», «Червоний прапор» Донецької області [19.IV.33]. У селі Яблунівка Прилуцького району Чернігівської області від голоду померло 487 осіб [19.II.33], а в Уманському – селяни і колгоспники 29 сіл [20.III.33]. У Козятинському районі «усі села» охопив голод [28.IV.33], від нього страждало населення 38 районів та 431 сільська рада Вінницької області. Очевидно, цей факт спонукав секретаря Вінницького обкому В. Чернявського звернутися до С. Косіора просити допомоги Москви: «але ти мені не рекомендував цього робити» [16.IV.33]. 30 травня 1933 р. голова Харківського облвиконкому І. Шелехес повідомляв центр, що «смертність зовсім не реєструється органами Загсів районів області», а за «останні три місяці померло від 450–600 тис. осіб». Підбиранням трупів займалися спеціальні підводи. На початку червня столична Харківщина мала 59 голодуючих районів

із 64 із 585 населеними пунктами, а в області мешкало 7,7 млн осіб, з них сільського населення 6,2 млн. Від голоду, зважаючи на кількість уражених районів, потерпали близько 20 млн селян. Вони були приречені на голодну смерть. На Вінниччині 15 травня 1933 р. голод охопив 400 сіл, а 27 тис. селянських родин лежали пухлими, тобто значно більше від тієї кількості селян, яких буде перевезено в Україну з Білорусії та Росії. Від голоду масово помирали діти усіх вікових груп, особливо від одного до чотирьох років, непрацездатні селяни, а також колгоспники та одноосібники, які виконали хлібозаготівельні плани, населення колгоспів і сіл, занесених на «чорну дошку». В колгоспах створювали «стаціонари пухлих», але для них не вистачало хліба, бо 400–600 грам видавали колгоспникам, які виконували норми. Якщо запізнився на 10–15 хвилин на роботу до колгоспної бригади – позбавляли громадського харчування.

Хроніка голодомору – це біль і жах українських селян, приречених на голодну смерть. Трагічне повсякдення 1932–1933 рр. віддзеркалюють книги ЗАГСів, листи селян, архівні документи, відтак сподіваємося на те, що подібні видання з'являться в селах, районах та областях України.

Василь Марочко,
доктор історичних наук,
заслужений діяч науки і техніки України,
керівник Центру дослідження
геноциду українського народу

*огор
Клима*

Якщо вдома, то чи користувалися

у часті внаслідок

ХРОНОЛІКА
1932-1933 РОКІВ

С. С. Р.
УПРАВЛІННЯ
Р. С. С. Р.
КОНТОРА
1934 г.

УПРАВЛІННЮ ВИННИЦЬКОЇ ОБЛКОМ.
"ТОРГСИН"
/ Особому Інспектору /

Во всех случаях / указанных в сводке № 6
обмана покупателя и сдатчика драгметалла, а так же
измененных цен и продаже ходовых товаров с пригрозой
сметом / имевшим местом по Винницкой Облконторе,
среди ственно виновных в этом сотрудников немедленно
они и придать суду, не дожидаясь возвращения Упр
из Москвы тов. ВАНАТ.
Одновременно привлечете к ответственности ду
шнов и партнеров где имели место обманы покупателей
из ЦД ВЕН/С/.

Результаты сообщите нам.

ЗАМ. УПР. ВУК "ТОРГСИН"
СТ. ИНСП. ОСОБ. ИНСПЕКЦИИ

Антон
Сидор

8 187 1934

1932

Січень, 1 (п'ятниця)

Миколаїв. У статті «Масовий буксирний метод веде до перемог: Миколаївщина на шляху завершення плану» повідомлялося, що в Калинівській сільраді після організації буксирних бригад за 3–4 дні виявлено 50 ям, у яких селяни приходили вивати хліб / *«Пролетарий»*. – Харків, 1932. – 2 янв.

Харків. Постанова ЦК КП(б)У «Про уповноважених ЦК з хлібозаготівель в Зінов'євському районі». Ухвалено відкликати з району уповноваженого ЦК КП(б)У М. Каттеля, який «не зумів по більшовицькому організувати в районі хлібозаготівлі й не виправдав довіри партії» / *«Пролетарий»*. – Харків, 1932. – 2 янв.

Харків. ЦК КП(б)У відкликав уповноважених, які не впоралися з покладеними на них обов'язками: Зимнюкова з Близнюківського, Козакова – з Новомиколаївського, Прохорця – з Новомиргородського, Сабся – зі Знам'янського, Лазорішака – з Добровеличківського, Корнейка – з Троїцького, Бур'янова – з Бабанського, Шматова – з Оратівського, Гризо – з Плисківського, Голоштейна – з Петровського, Онищенко – з Теплицького району / *«Пролетарий»*. – Харків, 1932. – 2 янв.

Наказ Наркомату постачання СРСР про створення постійного запасу хліба на Закавказзі за рахунок УСРР та Кубані. Ухвалено взяти з неподільного фонду 2 млн пудів пшениці для Закавказзя та додатково 2 млн пудів кукурудзи з фондів «Союзхліба». Запропоновано завершити відвантаження пшениці в десятиденний термін, а кукурудзи – до 15 березня / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 48–50.

Січень, 2 (субота)

Лист селян із сільгоспартілей «Червона зірка», «Червоний пахар», «Шлях Ілліча», ім. К. Ворошилова та ім. М. Горького Удянської сільради Золочівського району на Харківщині. Повідомлялося про незаконні реквізиції хліба у незаможних селян, які призвели до голоду. Висловлено клопотання про захист селян від свавілля місцевої влади / *Колективізація*

і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 388.

Січень, 3 (неділя)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про хлібозаготівлі».

Вирішено надіслати міськкомам та райпарткомам телеграму про зменшення хлібозаготівель першої п'ятиденки січня (2 млн 800 тис. пудів проти 3 млн 500 тис. пудів останньої п'ятиденки грудня), незважаючи на рішення політбюро ЦК КП(б)У від 29 грудня 1931 р. про оголошення січня «бойовим ударним місяцем закінчення хлібозаготівель». Уповноваженим ЦК КП(б)У та парторганізаціям УСРР запропоновано негайно вжити заходів щодо виконання рішень жовтневого пленуму ЦК ВКП(б) про хліб / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 110.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про виконання плану хлібозаготівель у Зінов'євському та Новомосковському районах». Встановлено заходи покарання партійних керівників цих районів за зрив плану хлібозаготівель у термін, встановлений ЦК КП(б)У. Звільнено з роботи із заборотою обіймати керівні посади протягом року секретаря Зінов'євського райпарткому – Михеєнка, голів Зінов'євської міськради – Беляєва, Новомосковської КК – Морєнкова, Новомосковського РВК – Германа. Бюро райпарткомів цих районів розпущено. Оргінстрові і відділові кадрів ЦК КП(б)У запропоновано у триденний термін замінити «недієздатних» працівників на тих, які виправдали себе у справі хлібозаготівель. Голові ЦК КП(б)У В. Затонському доручено не пізніше 5 січня провести пленум парткому Новомосковського району та обрати нові керівні органи, а в Зінов'євському районі здійснити перепризначення керівників – його заступнику М. Майорову / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 111.

Куп'янський район. У статті «Рівнятися по дворічанському буксиру!» повідомлялося, що «хлібний буксир», організований у Дворічанську, започаткував повторний обмолот і перевіювання половини в районі. В 9 селах Сеньківського куща було перевірено та обмолочено 1500 пудів зерна. За 10 днів до приїзду «буксирної бригади» («буксиру») в с. Пістіни було намолочено 16 ц, а перша п'ятиденка роботи «буксиру»

дала 160 ц. Сеньківською сільрадою за декаду до «буксиру» було зібрано 6 ц, а за три дні роботи «буксиру» – 40 ц. У селі Старовірівка «буксиром» заготовлено 227 ц – у десять разів більше, ніж за декаду, завдяки виявленню хліба, прихованого в церкві. В артілі «Хвиля революції», що виконала хлібозаготівельний план на 75 %, «буксиром» було виявлено 142 ц «дутого» насінневого фонду, а в артілі «Радянське село» – 53 ц «зайвого» громадського фонду. В селах району організовано «червоні хлібні обози». Тільки із Балаклійського куща вивезено «червоними обозами» 5220 пудів хліба / *«Пролетарий»*. – *Харьков, 1932. – 3 янв.*

У статті «Зустрічні плани і червоні обози хліба» повідомлялося, що Бульшанський колгосп ім. Шевченка висунув зустрічний план і відвантажив 200 пудів пшениці. Колгосп «Перебудова», виконуючи зустрічний план, відправив на зсипний пункт «червоний обоз» з 600 пудами хліба. За пропозицією брусилівських колгоспів хомутецькі та вільшківські колгоспи висунули зустрічний план – 400 пудів хліба; весело-слобідківські колгоспи – ім. Шевченка та «Червоний хлібороб» – 200 пудів хліба і вже відправили його на зсипні пункти / *«Пролетарий»*. – *Харьков, 1932. – 3 янв.*

Січень, 4 (понеділок)

У статті «Зустрічний план Полтавщини – 25 тисяч ц хліба» повідомлялося, що Полтавський район, який достроково виконав основний та зустрічний плани хлібозаготівель до III Всеукраїнської партконференції, взяв додатковий зустрічний план та зобов'язався його виконати до 15 січня. Зінов'євська, Супрунівська і Новомлинська сільради, артіль «Зоря комунізму» Руновчанської сільради ухвалили виконати зустрічні плани раніше 15 січня, доставивши хліб на приймальні пункти «червоними обозами ім. Партійної конференції» / *«Пролетарий»*. – *Харьков, 1932. – 4 янв.*

Січень, 5 (вівторок)

Одеса. Згідно з постановою ЦК КП(б)У про оголошення січня місяцем ударного завершення хлібозаготівель, облпартком мобілізував 600 працівників партійного і комсомольського активу на роботу із хлібозаготівель у райони УСРР (раніше було мобілізовано 400 працівників). Уповноваженими від районів було 20 «відповідальних працівників» – членів

бюро міськкому партії, президії КК-РСІ / *«Пролетарий»*. – *Харьков, 1932. – 5 янвarya.*

Хмельницький район, Вінниччина. У статті «Соціалістичний буксир спромігся перемогти» повідомлялося, що три буксирні бригади, організовані в районі, виїхали до найвідсталіших за темпами хлібозаготівель сіл. У селах Томашпільського району завдяки буксирним бригадам виконання плану хлібозаготівель зросло із 43 до 107 %. Села району, які виконали планові завдання, «взяли» зустрічний план – 200 ц і ухвалили вивезти хліб на зсипні пункти «червоним обозом» / *«Пролетарий»*. – *Харьков, 1932. – 5 янвarya.*

Краснолуцький район, Луганщина. За «правоопортуністичне ставлення до хлібозаготівель» знято з посади Єфімова, голову МТС, яка виконала хлібозаготівельне завдання на 76 %, а по району на 91 % / *«Пролетарий»*. – *Харьков, 1932. – 8 янвarya.*

За рішенням політбюро ЦК КП(б)У притягнуто до відповідальності за зрив плану хлібозаготівель директорів радгоспів «Іллічівка» та «Червоний хутір» / *«За соціалістичне постачання»*. – *Харків, 1932. – 9 січня.*

Січень, 6 (середа)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про хлібозаготівлі в Старокостянтинівському районі». Оголошено догану Старокостянтинівському РПК за незадовільне керівництво хлібозаготівлями й недостатній тиск на «куркуля». Оголошено догану та знято з роботи голову РВК Сарану за відправлення сільрадам розпорядження про встановлення твердого завдання «куркульським» господарствам на основі відсоткового вилучення з валового збору. Стягнення за скасування розпоряджень про реєстрацію жорен застосовано до голови РКК Вальцеріка. Винесено сувору догану з попередженням колишньому уповноваженому ЦК КП(б)У Довгому / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – *К., 1990. – С. 112.*

Січень, 7 (четвер)

Москва. Телефонограма генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна, члена політбюро ЦК ВКП(б) та голови РНК СРСР В. Молотова секретареві ЦК КП(б)У С. Косіору, другому секретареві ЦК КП(б)У В. Строганову. Зазначено, що в Україні склалася ситуація невиконання плану хлібозаго-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

тівель на 70–80 млн пудів, позаяк Україна, яка мала найвищий рівень колективізації та велику кількість радгоспів, заготовила на 1 січня на 20 млн пудів менше від попереднього року. З'ясовано винуватців: вищий рівень колективізації чи недостатній рівень керівництва справою заготовель? Вирішили відкликати Косіора із Сочі для того, щоб «взяти у власні руки справу хлібозаготовель» та виконати план «повністю і безумовно» / *РДАСП. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 42. – Арк. 105.*

Зінов'євський район, Харківщина. Виконуючи постанову ЦК КП(б)У про хлібозаготівлі в районі, колгоспники Аджарської артіль ім. Сталіна та ім. Тридцятиріччя Жовтня повністю виконали план хлібозаготівель. 20 колгоспників, виконавши індивідуальні завдання, додатково вивезли хліб із власних господарств / *«Пролетарий». – Харьков, 1932. – 8 января.*

Арнаутська сільрада Херсонського району. Колгоспники артілі «Комінтерн» відвантажили до «червоних обозів» 30 ц хліба. П'ять колгоспів району ухвалили додаткові зустрічні завдання – 660 ц і почали вивозити хліб / *«Пролетарий». – Харьков, 1932. – 9 января.*

Січень, 8 (п'ятниця)

Москва. Відбулося засідання політбюро ЦК ВКП(б), на якому ухвалили рішення про виділення 14 700 автомашин для вивезення хліба, з них для України – 3000, Північного Кавказу – 2200, Казахстану – 1500, Середньої Волги – 1200 / *РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 867. – Арк. 44.*

Січень, 9 (субота)

Дніпропетровський район. Виконано хлібозаготівельний план по пшениці на 53 % (артіль ім. Петровського Старо-Огринської сільради – на 17,1 %, артіль ім. Затонського Сугатівської сільради – на 22,2 %, ім. Комінтерну Рибальської сільради – на 27,5 %). За незадовільне виконання хлібозаготівель РПК доручив райколгоспцентру розпустити артіль ім. Петровського Старо-Огринської сільради і артіль ім. Затонського Сугатівської сільради, а артілі ім. Петровського та ім. Леніна Ямбурзької сільради були позбавлені права носити почесні ім'я видатних діячів революції / *«Пролетарий». – Харьков, 1932. – 9 января.*

Телеграма заступника голови Комітету заготівель при РПО СРСР М. Чернова керуючому всеукраїнською конторою «Заготзерно» М. Меламеду про безумовне відвантаження Україною мільйона пудів ярої пшениці для посівної кампанії східних регіонів / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 55–56.

Січень, 10 (неділя)

Укрколгоспцентр повідомив на республіканській радіонаradі про виконання протягом першої декади січня 89 % плану хлібозаготівель з урожаю 1931 р. / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 392.

Лист вантажника С. Торгала з м. Бобринець Бобринецького району, Одещина, до голови ВУЦВК Г. Петровського про голодування селян області / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 389.

Січень, 11 (понеділок)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про хлібозаготівлі». Національні ЦК, крайкоми й обкоми партії зобов'язано продовжувати хлібозаготівлі після виконання річних планів. Наркомпостачу дозволено залишати в розпорядженні обкрайкомів на місцеві потреби 40 % хліба, заготовленого понад річний план. Решту надпланових заготівель хліба наркомат мав право зараховувати до централізованих фондів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 112.

Січень, 12 (вівторок)

Село Устимівка на Одещині. Президія райвиконкому ухвалила постанову про ліквідацію артілі «Незаможник» за невиконання плану хлібозаготівель (виконано на 63 %). У зв'язку з ліквідацією колгоспу вирішено протягом доби нарахувати колишнім колгоспникам сільгоспподаток, страхівку і «самообкладання» як одноосібникам. Усуспільнене майно та худобу, що припадали на неподільний та інші фонди і відрахування (культфонд, фонд допомоги, усуспільнене майно та ін.), запропоновано передати районній колгоспній спілці, а решту майна артілі та окремих членів «описати» за різні

Голодомор 1932–1933 років в Україні

державні борги. Посівний фонд зараховано до плану хлібозаготівель. Перед сільрадою та колишніми колгоспниками, а тепер одноосібниками, поставлено завдання протягом січня виконати план хлібозаготівель, що припадав на колишній колгосп. Тих, хто не виконував хлібозаготівлі, притягнуто до судової відповідальності як контрактників, що не виконували своїх зобов'язань перед державою. Осимий клин зараховано до боргу. Сільраді дано директиву про відведення земельних ділянок для колишніх членів колгоспу із зобов'язанням про примусовий засів / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 390.

Січень, 14 (четвер)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про хід хлібозаготівель в Новоукраїнському районі». За розмови про нерезальність хлібозаготівель знято з роботи з винесенням суворої догани та забороною протягом року обіймати керівні посади – секретаря Новоукраїнського РПК Шерстюка, голову РПК Гречка та голову КК Потоцького. Винесено догану бюро РПК і президії КК. Перед парторганізацією району поставлено завдання про виконання плану хлібозаготівель у встановлений термін. Оргінстру та відділу кадрів ЦК КП(б)У доручено протягом доби відрядити відповідальних працівників для зміцнення керівництва району / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 113.

Лист сількора К. Кореневого до ВУЦВК про свавілля місцевих керівників на хуторі Лідине Ульянівського району Тучненської сільради на Харківщині. Повідомлялося, що на зборах під час обговорення питання про план хлібозаготівель комсомольці побили декількох селян. До побиття вдався і сільський голова задля примушення до виконання плану хлібозаготівель / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 391.

Січень, 15 (п'ятниця)

Харків. ЦК КП(б)У виключив із партії та притягнув до судової відповідальності за невиконання плану хлібозаготівель колишнього секретаря Таращанського райпарткому Дудку, колишнього голову райвиконкому Голікова, голову районної КК Тюріна. Голову Бабанського виконкому Прохаренка

звинувачено у зриві хлібозаготівель, знято з роботи, а справу передано до РКК / «*За соціалістичне постачання*». – *Харків, 1932. – 19 січня.*

Розпочався всеукраїнський робсьькорівський рейд за виконання плану хлібозаготівель / «*Пролетарий*». – *Харьков, 1932. – 8 январа.*

Січень, 16 (субота)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Помер від виснаження організму 8-річний хлопчик І. Душко / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – *Одеса, 2007. – С. 280.*

Січень, 17 (неділя)

На республіканській нараді працівників Укрколгоспцентру про виконання плану хлібозаготівель з урожаю 1931 р. повідомлялося про факти репресій місцевої влади щодо селян, які не виконали завдань. Правління Фельварської сільради Знам'янського району, яка на 5 січня виконала лише 61 % плану, «розбило» планове завдання між селянськими дворами, не зважаючи на їхню економічну спроможність і застосовуючи репресії. Селян, що не виконали план, роздягли, виштовхали на мороз, «поставили до стінки», погрожуючи розстрілом, вимагаючи виконання плану протягом 12 годин / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – *К., 1992. – С. 394.*

Січень, 18 (понеділок)

Зінов'євський міськпартком виключив із лав КП(б)У «за опортунізм в хлібозаготівлях, бездіяльність і дезертирство» Д. Верховського, А. Спекторова, Н. Чернишенка, С. Мірошніченка, Шульгу і Чекалова / «*Пролетарий*». – *Харьков, 1932. – 18 январа.*

Січень, 20 (середа)

Лист до генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна робітника К. Бартка про додатковий план хлібозаготівель і пониження гідності його батька з с. Мачухи на Вінниччині під час хлібозаготівель. Повідомлялося, що батько Бартка отримав від колгоспу 35 пудів зернових, з них 22 пуди віддав

державі, залишивши 9 на насіння й 4 – на їжу для родини з чотирьох осіб. Знаючи про це, місцева влада знову обклала його податком у розмірі 28 пудів та забрала 3 пуди хліба, що залишився. Він відмовився здавати 20 фунтів залишку гороху, відтак його заарештували як «злісного неплатника» на чотири дні. Зважаючи на це, К. Бартко прохав генерального секретаря вжити відповідних заходів для припинення свавілля місцевої влади й надання допомоги батькові / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 397.

Січень, 21 (четвер)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про стан хлібозаготівель в Сартанському районі». Вказано на фактичне припинення хлібозаготівель у районі протягом листопада та грудня. За «нездатність боротися за хліб» знято з роботи голову РКК Мойсеева та заборонено йому посідати керівні посади в органах КК-РСІ протягом двох років / *«За соціалістичне постачання».* – Харків, 1932. – 21 січня.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про стан хлібозаготівель в Сахновищанському районі». Оголошено догану бюро Сахновищанського РПК Харківської області за «неприпустиме відставання у виконанні хлібозаготівель». Вирішено зняти з роботи, оголосити сувору догану з попередженням і заборонити впродовж двох років обіймати посаду голови РВК Осадчому за розмови про нереальність планів хлібозаготівель. Завідувача оргінстру РПК Шурикіна за зменшення плану хлібозаготівель знято з роботи та виключено з партії. Колишнього голову КК Тиртова, що також «проводив антипартійну роботу в хлібозаготівлях», також виключено з партії та передано його справу на розгляд ЦКК / *«За соціалістичне постачання».* – Харків, 1932. – 19 січня.

Січень, 22 (п'ятниця)

Лист Гайсинського дільничного прокурора до ВУЦВК про беззаконня під час хлібозаготівель у с. Бджільному Теплицького району на Вінниччині. Повідомлялося, що бригада з хлібозаготівель під головуванням уповноваженого РПК (він же – голова райколгоспспілки) під назвою загін «Летюча ескадрилья» застосовувала незаконні репресії щодо селян. У с. Бджільне діяло декілька хлібозаготівельних штабів.

Члени бригади (по 2 особи) розміщувалися на постій (проживання з утриманням) у родинах селян, які не виконали хлібозаготівель. Крім того, члени «Летючої ескадрильї» проводили суцільні обшуки у домівках колгоспників, селян-одноосібників, забирали у них продукти. За невиконання будь-якого розпорядження колгоспників штрафували на 50–100 % трудовнів. До селян застосовувалися засоби та методи фізичного знущання / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 398.

Січень, 23 (субота)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про стан хлібозаготівель в Липово-Долинському районі». Визнано незадовільним виконання хлібозаготівель лише на 76 % річного плану та 25,3 % плану «твердого завдання». Запропоновано притягнути до партійної відповідальності колишнього секретаря РПК Рубана, а призначеному секретареві Пекарю – оголосити догану. Вирішено зняти з роботи в районі голову РКК Слепньова, голову РВК Зеленого, заворга РПК Васькова. Бюро РПК зобов'язало вивести хлібозаготівлі до рівня вимог ЦК КП(б)У / «За соціалістичне постачання». – Харків, 1932. – 23 січня.

Лист селянина Г. Веремія з с. Черкаські Тишки Липецького району до голови ВУЦВК Г. Петровського з проханням зняти додаткове хлібозаготівельне завдання. Повідомлялося, що, незважаючи на сплату сільгосподатку, самообкладання та інших місцевих податків, а також страховки в загальному обсязі 60 пудів зерна, на нього було покладено новий податок – 200 пудів. Залишено для харчування родини 10 пудів борошна та 5 пудів зерна для засіву озимого клину / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 412.

Січень, 24 (неділя)

Гола Пристань. Завдяки робсількорівському рейду колгоспники Новозбур'ївської МТС, а також Новозбур'ївської, Малокопанської, Килигейської, Чулаківської та Пам'ятнянської сільрад організували «червону валку» з 60 тис. пудів зерна. У «червоній валці» хліба брали участь одноосібники / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 24 січня.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Січень, 25 (понеділок)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про хлібозаготівлі». Запропоновано до порядку денного пленуму ЦК КП(б)У таке: оголосити лютий «місячником ударних хлібозаготівель», відкласти скликання Всеукраїнської партконференції на 10–12 березня; попередити райони, якщо вони до 20 лютого не реалізують товари, призначені для стимулювання хлібозаготівель (відповідно до постанови ЦК КП(б)У про порядок заохочування цих заготівель), то ці товари мають вивозитися за межі районів для продажу в містах; надати керівникам груп районів право, в разі явної невідповідності асортименту товарів для стимулювання хлібозаготівель і встановлення, що той або інший товар було включено до так званого хлібного фонду неправильно, вилучати його і реалізовувати звичайним порядком; доручити ЦК АКСМУ разом з другим секретарем ЦК КП(б)У В. Строгановим негайно вжити заходів щодо залучення комсомольців для посилення хлібозаготівель / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 113–114.

Січень, 26 (вівторок)

У газеті «Пролетарий» надруковано статтю «Чому Знам'янський район не виконав план хлібоздачі? Опортуністи зривають важливе політичне завдання». Повідомлялося, що на 9 січня річне завдання виконано в районі на 41 %. З 41 сільради впоралася з завданням тільки одна сільрада / *«Пролетарий».* – Харьков, 1932. – 26 январа.

Січень, 27 (середа)

Москва. Кремлівський кабінет Й. Сталіна відвідали С. Косіор та В. Чубар. Розмова тривала з 16.05 до 17.20 у присутності Л. Кагановича / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив.* – 1995. – № 2. – С. 128–200.

Січень, 28 (четвер)

Село Вільшани, Жашківський район. Партійці та комсомольці приховали 232 ц хліба / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 28 січня.

Гришинський район. План хлібозаготівель виконано на 10 %, в тому числі по пшениці – на 3,4 %. Правління Рубежанського колгоспу за спробу приховати 50 тис. пудів хліба

знято з роботи й віддано під суд / *«Пролетарий»*. – Харків, 1932. – 28 янв.р.

Січень, 29 (п'ятниця)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про стан та перебіг хлібозаготівель у Володарському районі». Констатовано зрив плану хлібозаготівель у Володарському районі через опортуністичну позицію РПК: виконання місячного завдання в розмірі 5 % (1951 ц замість 35 742 за планом) і річного – колгоспами в обсязі 87 %, одноосібними господарствами – 51 % та «куркульсько-заможною верхівкою» – 53 %. Ухвалено розпустити бюро Володарського райкому. Схвалено постанову об'єднаного пленуму РПК та районної КК від 16 січня про зняття з роботи голови РПК т. Думельського та заворга РПК т. Драги і вивід їх зі складу керівних парт-органів району. Думельському заборонено впродовж двох років працювати на керівних партійних та радянських посадах. Запропоновано зняти з роботи секретаря РПК т. Руцкова, оголосити йому сувору догану з попередженням та заборонити протягом двох років займати «відповідальні посади». Зобов'язано РПК та інші парторганізації району розгорнути роботу за цілковите виконання плану хлібозаготівель, організаційно-господарське зміцнення колгоспів та рішуче очищення останніх від «куркульських елементів» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 114–115.

Січень, 30 (субота)

Лист селянина М. Капусника з с. Мала Рогозянка Золочівського району Харківщини до голови ВУЦВК Г. Петровського зі скаргою про виключення його з колгоспу та конфіскацію майна. Повідомлялося, що вказані репресії до М. Капусника було застосовано як до куркуля / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 413.

У доповіді Укрколгоспцентру на республіканській нараді про виконання плану хлібозаготівель з урожаю 1931 р. повідомлялося, що в Генічеському районі, внаслідок проведення кампанії «походу преси за хліб», кожний колгосп організував щоденні «хлібні буксирні газети» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 393.

Повідомлялося, що в колгоспі «Прогрес» Великорусавської сільради Тамошпільського району на Вінничині «самопевірка» виявила приховування 1660 ц хліба, який було здано на хлібозаготівельний пункт. За ці дії правління сільради було розпущено і віддано під суд. Аналогічні випадки мали місце в колгоспах «Червоний Жовтень» і «Жовтень» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 393.

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв про відхідництво до міст і промислових центрів УСРР 326 720 селян / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. *Конец 1930–1933 гг.* – С. 348.

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв, що в селах України було скоєно 129 «терористичних актів», з них 64 майнові та 65 проти фізичних осіб. Зазначалося, що в селах України поширено 24 антирадянські листівки і 3 анонімки, відбулося 45 масових виступів, у яких брали участь 3260 селян / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. *Конец 1930–1933 гг.* – С. 318, 350.

В інформаційному зведенні Укрколгоспцентру про хід хлібозаготівель у республіці з урожаю 1931 р. повідомлялося, що січневий план хлібозаготівель колгоспного сектора УСРР в обсязі 583 194 т виконано на 45,1 %, або 262 940 т, а колгоспи МТС виконали місячне завдання на 61,4 %, без обслуговування МТС на 36,7 % / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 429.

Лютий, 1 (понеділок)

Харків. Постанова ЦК КП(б)У про оголошення партійної догани та звільнення з роботи директора Теофіпольської МТС Леветинського за обмолот хліба в колгоспах 4-х сіл, що обслуговувалися МТС, та про затвердження до розподілу по колгоспах перебільшених фондів; а також за виконання плану хлібозаготівель на 60 % гречкою та видачу понад 25 пудів на їдця / «За соціалістичне постачання». – Харків, 1932. – 1 лютого.

Лист керівника Кочубеївської сільради Орининського району до Центральної комісії селянської взаємодопомоги при НКСЗ про вилучення в інвалідів для хлібозаготівель посів-

них і харчових фондів, незважаючи на ч. 27/9 директиви НКСЗ від 31 жовтня 1931 р. про заборону райвиконкомів вилучати від СТВ посівні й харчові фонди порядком хлібозаготівель / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 47–48.

Лютий, 2 (вівторок)

Лозівський район Харківської області. Сільради підтримали постанову уряду про одноразовий збір на культурне будівництво. В Катеринському, Новоіванівському та Артемівському колгоспах організовано спеціальні бригади, які розпочали збір грошей. Уже зібрано понад тисячу карбованців / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 2 лютого.

Лютий, 3 (середа)

Скарга селянки М. Вихторової з с. Сміле Недригайлівського району Харківщини до голови ВУЦВК Г. Петровського про розкуркулення й виселення з хати за невиконання плану хлібозаготівель. Повідомлялося, що селянка мала земельну ділянку 4 га та 7 душ родини. Весь урожай зернових (155 пудів зерна) та половину врожаю картоплі (60 пудів) вона дала державі, але плану хлібозаготівлі, накладеного на її господарство, не виконала через неправильно нараховані податки / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 413–414.

Лютий, 4 (четвер)

Повідомлялося про зниження темпів хлібозаготівель. За останній тиждень заготовлено 0,9 % річного плану. Всього на 1 лютого річний план виконано на 84,4 / *«Пролетарий».* – Харків, 1932. – 4 феверя.

Лютий, 5 (п'ятниця)

В інформаційному зведенні Укрколгоспцентру про хід хлібозаготівель у республіці з урожаю 1931 р. повідомлялося, що у 17 хлібозаготівельних районів із 36 – загальна заборгованість колгоспного сектора з хлібоздачі становила 94 966 т, або третину всього недовиконаного річного плану колгоспним сектором України / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 429.

Лютий, 6 (субота)

В газеті «Пролетарий» надруковано статтю «Заготівлю пшениці – в центр уваги. Покласти край опортуністичним намаганням покривати хлібний борг тільки за рахунок другорядних культур» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1921. – 6 лютого. Повідомлялося, що Дніпропетровський приміський район зриває план заготівлі пшениці. Якщо річний план хлібоздачі виконано районом на 97,5 %, то по пшениці – тільки на 55,8 %, але жодна з районних організацій не підтримала гасла газети «Зоря» про організацію «хлібного конвеєра»: вивіз зерна з-під молотарок до зсипних пунктів / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 6 лютого.

Лютий, 7 (неділя)

Лист спеціальної бригади Західної області РСФРР до ЦК КП(б)У з вимогою про повне відвантаження борошна згідно з завданнями союзного уряду. Вказано на недовантаження в січні місяці житнього борошна, згідно з нарядами союзних органів, у кількості 6504 т та жита – 2015 т. Повідомлено, що, крім того, на лютий видано наряд на житнє борошно в кількості 11 300 т / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 47–48.

Лютий, 8 (понеділок)

Москва. Відбулося засідання політбюро ЦК ВКП(б), на якому ухвалено постанову про створення 5 областей в УСРР – Харківської (82 райони), Київської (100), Вінницької (71), Одеської (50), Дніпропетровської (54), а також АМСРР (17), залишивши Донбас у підпорядкуванні ЦК КП(б)У. Призначено члена ЦК КП(б)У К. Сухомлина постійним представником України при РНК СРСР / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 871. – Арк. 47.

Лютий, 9 (вівторок)

Повідомлялося, що лише 132 із 299 МТС УСРР цілковито виконали зобов'язання з хлібоздачі. 15 МТС виконали його менш, ніж на 75 %: Чистяківська, Костянтинівська, Врадіївська, Дмитрівська, Компаніївська, Андріянівська, Трепівська, Мацівська, Новоодеська, Любашівська, Кривоозерська, Оратівська, Каховська, Барвінківська та деякі інші / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 9 лютого.

Лютий, 10 (середа)

В інформаційному зведенні Укрколгоспцентру про хід хлібозаготівель у республіці за 1931 р. зазначено, що річний план хлібозаготівель по колгоспному сектору виконано на 93,4 %, зокрема колгоспами, що обслуговувалися МТС, – на 97,3 % і колгоспами, що не обслуговувалися МТС, – на 91,5 %. Відтак, заборгованість колгоспного сектора України на 10 лютого 1932 р. становила 291 786 т зерна / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 428.

В інформаційному зведенні Укрколгоспцентру про хід хлібозаготівель у республіці за 1931 р. повідомлялося, що січневий план хлібозаготівель колгоспного сектора УСРР в кількості 583 194 т виконано на 45,1 %, або 262 940 т, з них колгоспи, що обслуговувалися МТС, – виконали місячне завдання на 61,4 %, а без обслуговування МТС – на 36,7 % / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 429.

Укрколгоспцентр інформував, що недовиконання колгоспниками січневого плану хлібозаготівель в обсязі 320 956 т, перенесеного на лютий, виконано на 9,1 %, з обслуговуванням МТС – на 14,6 %, без обслуговування – на 7,4 %. Загальна заборгованість колгоспного сектора з хлібозаготівлі становила третину всього недовиконаного річного плану колгоспним сектором України, причому недовиконання припадало в основному на пшеницю / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 429.

Лист викладача з Києва І. Донця до голови ВУЦВК Г. Петровського про непосильне оподаткування його батька одноосібника В. Донця та примусові методи колективізації, що призвели до голодування / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 417.

Лист комсомольця Пастушенка з с. Полонисте Бабанського району Вінницької області. Повідомлялося, що, незважаючи на поганий врожай порівняно з минулим роком, план хлібозаготівель для колгоспу було встановлено в більшому обсязі – 57 тис. пудів, тоді як минулорічний становив 38 тис. пудів. З колгоспу було вивезено все зерно, але план вдалося виконати лише на 65 %, тому не залишилося зерна для

Голодомор 1932–1933 років в Україні

посіву. Під час роботи буксирних бригад у колгоспників забрали городину, залишивши до нового врожаю по 2 пуди картоплі на особу / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 414–415.

Лютий, 11 (четвер)

Зінов'євський район. Половина сільрад припинила хлібоздачу / *«Пролетарий».* – Харьков, 1932. – 11 *февраля*.

Лютий, 12 (п'ятниця)

Синельникове. Відбувся зліт передових районів. Переможець соцзмагання Синельниківська сільрада поділилася досвідом з іншими районами щодо заходів підвищення темпів хлібозаготівель – прикріплення уповноважених сільради до певних ділянок колгоспної роботи / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 12 *лютого*.

Лютий, 13 (субота)

Скарга тракториста Й. Сафронова з с. Гудевичеве Роздільнянського району Одеської області про вилучення заробленого хліба та голодування родини. Зазначалося, що із зароблених 60 пудів зерна він здав податок в обсязі 30 пудів, але після цього сільське керівництво вилучило в нього решту зерна, залишивши для харчування родини 1 пуд / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 418.

Лютий, 14 (неділя)

Річний план хлібозаготівель в УСРР виконано на 85 %. Під час другої п'ятиденки лютого спад на хлібозаготівлях тривав / *«Пролетарий».* – Харьков, 1932. – 14 *февраля*.

Село Лисовичі. Виїзна редакція «Пролетарія» організувала «червоний жіночий обоз». Колгоспниці привезли до районного центру 2 тис. пудів хліба – частково заготованого «на кутках» із вторинного обмолоту або з виявлених незаконних фондів. У деяких сусідніх селах упродовж січня траплялися виступи селян проти заготівлі й відвантаження хліба / *«Пролетарий».* – Харьков, 1932. – 24 *февраля*.

Лютий, 15 (понеділок)

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв, що з 21 району УСРР виїхало з сіл на заробітки 11 900 осіб / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 420.*

Лютий, 16 (вівторок)

Харків. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) про збір колгоспних насінневих фондів по СРСР і про заходи насінневої і продовольчої допомоги районам, що потерпіли від посухи. Центральним завданням партійних, радянських та колгоспних організацій визначено створення насінневих колгоспних фондів у розмірах, необхідних для повного виконання сівби. Затверджено план Наркомзему СРСР про утворення насінневих колгоспних фондів ярих зернових культур по окремих областях, районах і республіках загальним обсягом 57 млн 355 тис. ц та по УСРР – 9 млн 600 тис. ц. Термін засипки насіння для України встановлено до 10 березня, а для інших республік – до 1 квітня. Колгоспам та радгоспам східних районів СРСР, зважаючи на минулорічну посуху, ухвалено надати безвідсоткову насінневу та продовольчу позику з поверненням восени 1932 р. в обсязі 53 млн 500 тис. пудів. Позику для колгоспів встановлено – 39 млн пудів, для радгоспів – 14 млн 500 тис. пудів. Наркомзему СРСР запропоновано встановити оперативне спостереження за збором насіння і щодавно інформувати про хід утворення насінневих колгоспних фондів по районах, областях і республіках / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 115–117.*

Телеграма ЦК ВКП(б) ЦК КП(б)У про збір і зберігання колгоспами насінневих фондів. Секретарів крайкомів та обкомів зобов'язано передати райкомам директиву про мобілізацію сил на підготовку колгоспами насінневих фондів. Запропоновано використати також так зване громадське самозобов'язання загальних зборів колгоспників і бригад зі збору насіння, якого бракувало; взаємодопомогу колгоспів; перевірку колгоспів, що завершили збір насіння; позику насіння у колгоспників для колгоспних фондів. Крім того, ухвалено призначити в кожному колгоспі осіб, відповідальних перед правлінням і загальними зборами колгоспників

за збереження насінневих фондів. Наголошено на обов'язковому зборі насінневих фондів у складі культур, передбаченому планом, повністю та у встановлені строки. Про запровадження вказаних заходів рекомендовано повідомити в ЦК КП(б)У / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 118.

Скарга одноосібника з с. Рожок Таращанського району Київської області про вилучення місцевою владою хліба, землі та майна у селян, що призвело до їхнього голодування протягом семи місяців. Повідомлялося, що, незважаючи на виконання податкових завдань, самообкладання та страхівки одноосібниками, сільрада забрала у них весь урожай зернових, не залишивши фураж та насіння, а також провела незаконну конфіскацію дрібної домашньої худоби та птиці / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 419.

Заява членів артїлі «Дружня праця» на Одещині до ВУЦВК проти розпуску колгоспу Шимківською сільрадою й переведення селян в одноосібники. Незважаючи на те, що колгоспники не змогли виконати план хлібозаготівель (завдання реалізовано на 79 %) через загибель озимого клину (на 80 %), колгосп було розпущено, а колишніх колгоспників вдруге оподатковано як одноосібників / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 420–421.

Лютий, 17 (середа)

Харків. Директивний лист ЦК КП(б)У та РНК УСРР обкомам, міськкомам і райкомам партії про мобілізацію насінневих фондів і організацію взаємодопомоги недорідним районам. Зауважувалося на вимогах колгоспів і радгоспів низки районів УСРР про надання насінневої позики у зв'язку з цілковитим вилученням зернових ресурсів до хлібозаготівель. Зазначено про необхідність надання насінневої і продовольчої допомоги недорідним районам Західного Сибіру, Уралу і Поволжя. Заборонялася видача насіння районам України, які зверталися по допомогу, оскільки, на переконання ЦК КП(б)У, для такої допомоги існували місцеві ресурси. Підкреслювався брак власних насінневих фондів у ЦК КП(б)У та РНК УСРР. Партійним організаціям колгоспів і радгоспів УСРР пропонувалося зосередити увагу на організації взаємодопомоги. Задля організації обмінних фондів пропону-

валося взяти на насіння все зерно ярих культур; зняти з постачання осіб, не пов'язаних із виробництвом; скоротити витрати на харчування та годівлю худоби; провести обмолот всього хліба, а також масовий обмолот соломи і перевиювання полови. В окремих випадках здійснити позику насінням радгоспам із фондів колгоспників за умови повернення восени. Зважаючи на обмежені терміни посівної, пропонувалося провести перевірку колгоспів і радгоспів на наявність насінневих ресурсів. Робота мала завершитися до 5 березня / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 119–121.

Лютий, 18 (четвер)

Харків. Анонімна відозва громадян СРСР, надіслана до генерального консульства Польщі, із закликом до світової громадськості врятувати населення СРСР від голоду / *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки.* – Харків, 2007. – С. 73–78.

Скарга робітника цукроварні Г. Туза до ВУЦВК про розкуркулення його господарства в с. Кашперівка Тетіївського району Київської області та голодування родини. Повідомлялося, що його, незважаючи на становище робітника зі стажем 37 років, у 1930 р. розкуркулили: забрали продукти, домашні предмети побуту, вигнали зимою з хати та вивезли в чуже село, а також позбавили права виборчого голосу / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 422–423.

Лист члена ВУЦВК О. Вельме до ВУЦВК про примусову хлібозаготівлю й знущання над колгоспниками в с. Калчановка Люксембурзького району Одеської області. Повідомлялося, що колгосп виконав план хлібозаготівель на 93,2 %, але всі фонди зерна, за винятком насінневого, було вивезено. Для засіву залишено насіння по 5 пудів на га, а для годування коней – лише силос. Задля виконання плану хлібозаготівель сільрада змусила колгоспників повернути до колгоспу хліб, зароблений на трудодні. Для цього застосовувалися тортури – колгоспників били, душили та вивозили голими в поле на мороз / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 421–422.

Постанова бюро Київського обкому КП(б)У про роботу зі збирання насінневих фондів. Запропоновано припинити роз-

---

Голодомор 1932–1933 років в Україні

мови про будь-яку насінневу допомогу з центру та одночасно з хлібозаготівлями розгорнути формування насінневих фондів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 120–121.

Лютий, 19 (п'ятниця)

Повідомлення інспектора відділу соціально-правової охорони дітей Зінов'євської міськради про наявність масової безпритульності дітей на вулицях та неможливість забезпечення їх дитячими притулками / *ЦДАВО України.* – Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 479. – Арк. 57.

Лютий, 20 (субота)

У газеті «Пролетарий» надруковано статтю «Мертві душі» вигнати з кооперації: за економне витрачання хліба». В статті містилася інформація з доповіді секретаря Харківського міського партійного комітету КП(б)У Р. Терехова на четвертому пленумі. Повідомлялося про розбазарювання хліба промисловими і торговими організаціями столиці, що ускладнювало пайкове постачання трудящих міста, збільшувало черги за хлібом та сприяло поширенню «провокаційних чуток». Зокрема зазначалося, що при чисельності мешканців столиці 661 тис. осіб було видано хліба на 80–90 тис. «мертвих душ». Перевитрати хліба виявлено на Харківському паровозобудівному заводі, Харківському канатному заводі, машинобудівному заводі «Серп і молот» та інших підприємствах міста. Для запобігання цим явищам пленум ухвалив провести «широку громадську перевірку і покращання розподілу хліба» / *«Пролетарий».* – Харків, 1932. – 20 *февраля.*

Лютий, 23 (вівторок)

Харків. Лист Г. Петровського до політбюро ЦК КП(б)У про «продовольчі труднощі» в ряді районів Вінницької, Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей і заходи щодо їх подолання. Пропонувалося написати доповідну записку до ЦК ВКП(б) про відсутність недостачі продовольства для населення і кормів для худоби, звернутися з клопотанням до ЦК ВКП(б) видати постанову про припинення хлібозаготівель на Україні та про оголошення вільної торгівлі. Голові ВУЦВК Г. Петровському, секретареві ВУЦВК Ю. Войцехівському і його заступникові К. Горлинському

доручалося зібрати комуністів громадських організацій – профспілок, товариств «Друзі дітей» та Червоного Хреста – для вжиття заходів із допомоги дітям у районах, що перебувають у скрутному продовольчому становищі. Заготівельним та кооперативним організаціям пропонувалося обговорити питання про можливість проведення у деяких районах децентралізованих заготівель на допомогу «тяжким районам», що опинилися у важкому становищі / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 121.

Лист учителя І. Лашкевича з с. Мачухи Полтавського району Харківської області з обвинуваченням влади в штучному голоді. Повідомлялося, що він, після вилучення владою зерна, спочатку харчувався висівками, картоплею та буряками, купленими на ринку, а після обмеження їх у продажу та подорожчання почав голодувати / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 423–424.

Лютий, 24 (серeda)

У газеті «Пролетарий» надруковано статтю «За невмілу організацію хлібозаготівель і опортуністичну практику». Повідомлялося про зняття з роботи секретаря Нижньосірогозького райпарткому Дніпропетровської області Абугова з оголошенням суворої догани за припинення хлібоздачі та відмову від проведення класової «чистки» колгоспу від куркулів / *«Пролетарий»*. – *Харьков, 1932. – 24 фeвpяля*.

Лютий, 25 (четвер)

Лист жителя с. Березова Лука Гадяцького району Г. Шияна до голови ВУЦВК Г. Петровського про брак хліба і загрозу голоду. Повідомлялося про припинення видачі колгоспникам хліба на трудодні. Висловлювалося клопотання про організацію продовольчої допомоги голодуючим для запобігання зриву весняного посіву / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 424–425.

Лютий, 26 (п'ятниця)

Збір мірчука в УСРР виконано на 43,8 %, зокрема по Київській області – на 13,4 %, Вінницькій – на 12,2 %, Харківській – 9,5 %, Дніпропетровській – 8,7 %, Одеській – 6,4 %, по ра-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

йонах Донбасу – на 7,1 % / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 26 лютого.

Лютий, 27 (субота)

Повідомлялося про організацію робсьькорівського походу за організацію колгоспних насінневих фондів. На Полтавщині за три дні походу утворили насінневі фонди 6 із 29 сільрад: Розсошанська, Мачухівська, Божулянська, Зінцівська, Микільська, Головацька / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 27 лютого.

Лютий, 29 (понеділок)

Москва. Політбюро ЦК ВКП(б) дозволило вільний продаж хліба в Москві, Ленінграді та Харкові в спеціальних магазинах за підвищеними цінами / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 242.

Заява одноосібника А. Литвиненка з с. Лозова Харківської округи до голови ВУЦВК Г. Петровського з проханням про допомогу хлібом голодуючій сім'ї, тому що залишилося для харчування сім'ї з 6 осіб 10 пудів зерна / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 425–426.

Золочівський район Харківської області. Відбувся голодний бунт селян та напад на охорону Ведмедівського винного заводу, розібрали 100 т кукурудзи / *ЦДАГО України.* – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5417. – Арк. 169.

У «Спецвідділі секретно-політичного відділу ОДПУ про хід колективізації і масових виступів селянства в 1931 – січні-березні 1932 р.» повідомлялося, що в селах України поширено 25 антирадянських листівок. У селах України відбулося 35 «волинок», із них із вимогою хліба – 7, повернення посівного зерна – 14, корів – 8. Відбулося 34 масові виступи, брали участь 993 особи. Зареєстровано 72 терористичні акти, з них 47 майнових і 25 проти фізичних осіб / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. *Конец 1930–1933 гг.* – С. 350, 351, 353.

Березень, 1 (вівторок)

Херсон. Постанова міськкому КП(б)У про хлібозаготівлі. Відзначено майже повне припинення хлібозаготівель сільра-

дами за останню десятиденку. Визнано за потрібне одночасно з підготовкою до весняної сівби посилити роботу з виконання хлібозаготівель. Уповноваженим МПК і секретарям сільських партосередків запропоновано одночасно з розгортанням агітаційно-масової роботи серед колгоспників і контрактників вжити рішучих заходів адміністративно-фінансового тиску до «злісних нездавальників» хліба. Комфракціям районних колгоспних спілок доручено перевірити виконання колгоспами директив партії про заготівлю лишків хліба у колгоспників. Прокуратуру та нарсуд зобов'язано пришвидшити розгляд справ про хлібозаготівлі, проводити в селах показові суди / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 122.

Березень, 2 (середа)

Заява середняка А. Синявського з с. Мишарівка Вінницької області до ВУЦВК про реквізицію сільрадою продовольства, майна та засудження до позбавлення волі за невиконання сільськогосподарського податку, нарахованого на нього у перевищеному розмірі / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 427–428.

Березень, 3 (четвер)

Бобринецький район, Одеська область. Колгоспи, що повністю закінчили мобілізацію насінневих фондів, ухваливали постанови про соціальну взаємодопомогу засівним зерном Зінов'євському району. Зокрема артіль «Крок уперед» Катеринославської сільради ухвалила передати до фонду взаємодопомоги Зінов'євщині все зерно з перемолоченої соломи та 12 % – з розподіленого на трудовні / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 3 березня.

Березень, 5 (субота)

У листі посольству Італії в Москві «Хід сільськогосподарських робіт в СРСР і прогнози на майбутню посівну» віце-консул Італії в Харкові Серджо Граденіго зазначав, що, за даними Наркомзему, на 20 лютого запаси насіння становили 44,9 % потрібної норми. Індивідуальні господарства перебувають у гірших умовах, які мали у Харківській області – 6 %, на Полтавщині – 4 % насіння, а станом на 5 березня рівень забезпеченості насінням становив 50,7 % норми / *Листи з*

Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. – Харків, 2007. – С. 84–86.

Спецвідка секретно-політичного відділу ОДПУ про облік куркульських селищ третьої категорії. Повідомлялося, що в УСРР створено 277 «куркульських виселок» 3-ї категорії, у яких розселено 4757 родин та понад 20 тис. осіб / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 56.*

Березень, 6 (неділя)

Москва. Шифрограма Й. Сталіна і В. Молотова до заступника наркома з військових та морських справ СРСР Я. Гамарника про постачання хлібом Далекосхідного краю. Вимагали від Наркомату шляхів щоденно пропускати 120 вагонів з хлібом, а з 10 по 30 березня – по 150 вагонів; крім того, водним шляхом 30 тис. тонн хліба / *РДАСПІ. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 43. – Арк. 3.*

Харків. Директивний лист ЦК КП(б)У обкомам партії, міськрадам і райкомам Донбасу про хід збирання насінневих фондів. Зважаючи на повільний збір насінневих фондів та поширення чуток, що ці фонди мали використовуватися на хлібозаготівлі, ухвалено спростувати ці чутки. Вирішено від імені обласних районних органів надрукувати в газетах дві постанови: про припинення хлібозаготівель і відкликання уповноважених; про заборону помолу ярої пшениці для її використання на посів. Надлишки ярої пшениці в окремих колгоспах дозволялося обмінювати на озиму / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 123.*

Харків. Для посилення темпів збирання насінневих фондів політбюро ЦК КП(б)У відрядило до степових районів і районів Донбасу кілька членів і кандидатів у члени політбюро: В. Затонського (голова ЦК КП(б)У – нарком РСІ УСРР), П. Любченка (секретар ЦК КП(б)У), Г. Петровського (голова ВУЦВК), М. Скрипника (нарком освіти), В. Строганова (другий секретар ЦК КП(б)У) з групою працівників / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 123.*

Вирок Київського обласного суду про засудження сина та матері Овчарів, які помстилися за реквізицію їхніх особистих

речей у рахунок невиконання хлібозаготівель, підпаливши хату члена сільради та бригадира хлібозаготівельної бригади П. Чеха. В. Овчара засуджено до позбавлення волі на вісім років у виправно-трудовах таборах, а Г. Овчар – до двох років з конфіскацією майна та двору на користь держави / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 433–444.

Доповідна записка завідувача дитбудинку в м. Пирятин П. Чернові Наркомосу УСРР про виснаження дітей від недоїдання, холоду та хвороб. Повідомлялося, що в будинку, розрахованому на 40–45 осіб, утримувалося 72 дитини. Через холод у приміщенні багато дітей обморозили руки та ноги, а протягом трьох місяців вони харчувалися виключно горохом та хлібом (по 300 г на особу на день). Через брак взуття та одягу діти не гуляли на свіжому повітрі / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 431–432.

Березень, 7 (понеділок)

Шифрограма Й. Сталіна в Алма-Ату про додаткову насінневу допомогу в розмірі 2 млн пудів пшениці та 1 млн пудів проса, а також про надання «додаткової продовольчої допомоги» / *РДАСП.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 436. – Арк. 8.

Доповідна записка начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про повстанські настрої окремих соціальних груп області. Повідомлялося, що наприкінці лютого в низці районів Вінницької області (Гайсинському, Теплицькому, Уманському, Шепетівському, Одеському, Тираспольському, Зінов'євському) облвідділом ДПУ ліквідовано контрреволюційну повстанську організацію, до складу якої входили «розкуркулєні», середняки-твердоздавальники, «ображені активісти», колишні петлюрівці, учні й окремі представники інтелігенції. Організація ставила за мету збройне повалення радянської влади / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 227–228.

Кременчук. Відбувся районний зліт жінок-колгоспниць і одноосібниць. Учасниці зльоту оголосили себе «ударницями третьої більшовицької весни» і заявили про «самообілізацію на ударне закінчення збирання насінневих фондів». У низці сіл жіночі організації завершують збирати насіння.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

В селі Чикалівка жіночі ударні бригади «взяли на буксир» одноосібний сектор, допомагаючи утворювати насінневий фонд. Чикалівське жіноцтво викликало на соціалістичне змагання на кращу підготовку до весняної засівної кампанії жіноцтво с. Кам'яні Потоки / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 8 березня.*

Березень, 8 (вівторок)

Семенівський район Харківської області. На пункті «Союзхліба» зібралось близько 100 селянок із с. Беремеївка, Тройняки, Очеретяне, Семенівка, які не дали відвантажити хліб для вивозу з району / *ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5861. – Арк. 12.*

Заява інваліда 3-ї групи, селянина с. Одринка Харківської області А. Ветки про загрозу голодування через позбавлення його худоби та продуктів харчування. Просив надати для харчування 7 членів родини декілька пудів борошна та корову / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 435.*

Лист селян Білоцерківського району Київської області до бюро скарг НК РСІ про голодування. Повідомлялося, що колгоспникам не виплачено грошей за трудові. Крім того, через те, що з району вивезено весь хліб, колгоспники харчувалися переважно картоплею, запаси якої вичерпувалися / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 434–435.*

Березень, 9 (середа)

Повідомлялося, що за першу п'ятиденку березня завдання з мобілізації насінневих фондів по колгоспному сектору виконано на 2 %. Зібрано лише 52,7 % необхідного насіння зернових культур проти 50,7 % на 1 березня. Як і раніше, найбільше відстають райони Харківської та Одеської областей, де завдання з мобілізації колгоспних насінневих фондів виконано на 45,9 %, причому в Харківській області приріст проти стану на 1 березня становить лише 2,8 %, а в Одеській – 1,9 %. Не краще відбувалася мобілізація насінневих фондів у Київській області, де завдання виконано на 52,6 % проти 49,8 % на 1 березня. Райони Дніпропетровської області збрали в колгоспному секторі 55,2 % потрібного насіння, Донецької – 57,7 %, Вінницької – 68 %, а АМСРР – 73,7 % / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 9 березня.*

Березень, 10 (четвер)

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв, що в с. Володимирівка Іллінецького району виявлено 2 листівки у 7 примірниках із закликом «повалити ярмо колгоспів разом з більшовиками на чолі зі Сталіним» / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 103.*

Заява селянина Я. Єфросиніна з с. Московський Бобрік Лебединського району Харківської області до ВУЦВК про голодування родини через виключення з колгоспу та розкуркулення / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 437.*

Лист селянина артілі «Більшовик» Решетилівського району Харківської області до голови ВУЦВК Г. Петровського про вилучення хліба та посівного матеріалу, заробленого на трудодні, в рахунок хлібозаготівель згідно з вимогою керівників району і Шамраївської сільради / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 436.*

Березень, 11 (п'ятниця)

Телеграма уповноваженого Комітету заготівель при РПО СРСР по УСРР М. Степанського до В. Чубаря щодо додаткового завдання та відвантаження Україною 16 тис. т ярої пшениці для посівної кампанії на Уралі та в Казахстані / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 56.*

Березень, 12 (субота)

Директива секретаря ЦК КП(б)У П. Любченка і голови ВУЦВК УСРР Г. Петровського усім районним парткомітетам і райвиконкомам щодо неухильного виконання експортних планів / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 57–58.*

Березень, 13 (неділя)

Повідомлення Христинівської райколгоспспілки на Уманщині до ВУЦВК про перерахування до плану хлібозаготівель частки заробленого колгоспниками хліба в колгоспі «Незможник» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 438.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Березень, 14 (понеділок)

Ведмедівський винний завод Золочівського району Харківської області. Робітники-залізничники і члени сільрад Харківського району організували напад 2 тис. селян з 14 сіл Золочівського, частини Богодухівського та Харківського районів на зерносклад заводу. Органам ДПУ вдалося придушити виступ селян / *ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5417. – Арк. 169–173.*

Березень, 15 (вівторок)

Секретно-політичний відділ ОДПУ інформував, що в УСРР втекло з пунктів постійного заслання 27 тис. «куркулів» / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 60.*

Златопільське районне товариство «Друзі дітей» на Київщині інформувало про загрозу голоду школярів через брак продуктів та згортання харчування в закладах соціального виховання, а також про припинення відвідування шкіл дітьми бідняків. Вирішено відрядити секретаря правління товариства до Наркомосу УСРР із метою розв'язання питання про налагодження харчування дітей бідноти / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 440.*

Заява селянина-бідняка О. Мельниченка з с. Білашки Тальнівського району Київської області до Генеральної прокуратури республіки про реквізицію майна та продовольства задля погашення надмірного податку, що призвела до голодування сім'ї / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 438–439.*

Березень, 16 (середа)

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про хлібозаготівлі на Україні. У відповідь на телеграму секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора від 15 березня 1932 р. вирішено надіслати до ЦК КП(б)У телеграму зі згодою прийняти всі його пропозиції. Центральним органам СРСР запропоновано видати постанову про державну частку з наступного врожаю в обсязі від 1/4 до 1/3 врожаю. Відповідні постанови ухвалено надрукувати місцевими органами від імені ЦК КП(б)У та державних органів УСРР / *Голод 1932–1933 років на*

Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 129.

Одеський обласний суд виніс вирок про засудження «куркуля» В. Самолова до 8 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах за спробу помсти за розкуркулення: погрозу вбити бідняка, який оселився в його хаті / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 441–442.

Березень, 17 (четвер)

Немирів, Вінницька область. У спецзвізді начальника Вінницького облвідділу ДПУ В. Леоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексееву та голові Вінницького облвиконкому Лісовику повідомлялося, що понад 600 голодуючих селян Немирівського, Брацлавського й Іллінецького районів намагалися «розтягнути» 150 тис. пудів кукурудзи, заготовлених для Немирівської винокурні. Відбулися сутички селян із робітниками заводу / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 242.

Харків. Постанова ЦК КП(б)У про підготовку колгоспних насінневих фондів та організацію взаємодопомоги. Всім областям України рекомендувалося організувати «соціалістичну взаємодопомогу» насінням районам, прикріплюючи нужденні до «передових». Персональна відповідальність за збір насінневого фонду покладалася на секретарів парторганізацій та голів райвиконкомів. Насінневу допомогу пропонувалося надавати за рахунок насінневих фондів тих колгоспів, у яких вони становили понад 90 % потреб колгоспів, а розмір позики не мав перевищувати 10 % наявних фондів. Виконання постанови забезпечувалося шляхом контролю за посівом. Зважаючи на затяжну весну, пропонувалося мобілізувати для засіву насіння не тільки ранніх ярих, а й пізніх зернових культур. Перевірку насінневих фондів у колгоспах належало проводити не за бухгалтерськими книгами, а за фактичною наявністю / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 130–132.

Березень, 18 (п'ятниця)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У та РНК УСРР про хлібозаготівлі та весняну посівну кампанію. Оголошено

Голодомор 1932–1933 років в Україні

завершення хлібозаготівель. Обкомам, райкомам та сільським організаціям КП(б)У запропоновано зосередити увагу на виконанні планових завдань посівної кампанії. В районах, де насінневі фонди не були забезпечені громадським колгоспним зерном, вирішено провести мобілізацію посівного матеріалу з хлібних ресурсів, що були розподілені й перебували в особистому розпорядженні колгоспників як позика / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 133.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про продовольчу допомогу мешканцям Зінов'євська. Вирішено видати тисячу пудів хліба для надання продовольчої допомоги колгоспам області, що опинилися в скрутному становищі, із розрахунку не більше 20 фунтів на їдця на місяць / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 133.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про продовольчу допомогу АМСРР. Санкціоновано видати тисячу тонн кукурудзи для продовольчої допомоги АМСРР. Обкому запропоновано повідомити ЦК, для яких районів і для якої форми допомоги потрібно 3 тис. т зерна / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 133.

Березень, 19 (субота)

За розпорядженням уповноваженого комітету заготівель РПО неврожайним районам України дозволялося заготовляти озиму пшеницю, жито та круп'яні культури: Києву – 4 тис. т, Одесі – 2,5 тис. т, Вінниці – 1,6 тис. т, Харкову – 5 тис. т, Дніпропетровську – 6,5 тис. т, Тирасполю – 160 т / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 69–70.

Березень, 20 (неділя)

Харків. Постанова Президії ВУЦВК «Про настановлення тт. І. Мусульбаса, В. Конотопа, К. Савицького, Я. Прохоренка на заступників Народного комісара земельних справ» / *ЗУ УСРР*. – 1932. – № 7. – Арт. 52.

Березень, 21 (понеділок)

У комуні «Червоний маяк» Веселовської сільради виключено з партії та віддано до суду за приховування зерна для

насіння (27 ц ячменю) та розбазарювання колгоспного насінневого фонду (молотьбу на борошно для споживання колгоспниками 18 ц ячменю та 6 ц пшениці) голову сільради Гайдамаку та члена сільради Науменка / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 24 березня.*

Березень, 22 (вівторок)

Доповідна записка завідувача секретної частини Вінницького обкому КП(б)У Щеткіна прокурору Вінницької області Черніну «Про накладання штрафів на селян». Повідомлялося про систематичні зловживання місцевих органів влади щодо селян при проведенні хлібозаготівель – безпідставне штрафкування та незаконні конфіскації майна / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 2007. – С. 243.*

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У обкомам партії з повідомленням постанови про усунення обмежень щодо перевезення окремими особами незначної кількості хліба та скасування всякого роду загороджувальних загонів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 133.*

Харків. Лист В. Затонського до С. Косіора про економічне становище на Маріупольщині та «продовольчі труднощі». Прохання перевести колгоспників на пайок у деяких районах / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 135–137.*

Березень, 23 (середа)

Розпорядження начальника хлібофуражного управління при уповноваженому Комітеті заготівель при РПО СРСР по УСРР Вайнштока Всеукраїнській конторі «Заготзерно» про відвантаження до Татарстану додаткової кількості 100 тис. пудів гречки та 20 тис. пудів кукурудзи на експорт / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 73, 74.*

Березень, 24 (четвер)

Радгосп «Пролетарій» Золочівського району відвантажив радгоспу «Більшовик» 2 вагони насіння у вигляді соцдопомоги. Радгосп викликав на соціалістичне змагання за кращу підготовку до весняної сівби Карасівський та Козачолопський радгоспи / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 24 березня.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

На відзначення 15-річчя газети «Известия» колгоспники та робітники Гуляйпільської МТС організували під проводом партосередку та сільради «червону насінневу валку» обсягом 250 ц для соцдопомоги відсталим колгоспам і викликали сільради Синельниківського району наслідувати цей приклад / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 24 березня.*

Березень, 25 (п'ятниця)

Лист селянина П. Чорноватого до голови ВУЦВК Г. Петровського про голодування населення та загибель худоби по селах Орестопольської сільради на Дніпропетровщині. Повідомлялося, що половина селян без хліба, їдять дохлих коней та собак, а «колгоспні коні та свині поздихали від голоду» / *Колективизація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 443–44.*

Березень, 26 (субота)

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про примусове усунування худоби». Партійним, радянським і колгоспним організаціям запропоновано припинити практику усунування худоби, забезпечити розширення та розвиток колгоспних ферм шляхом вирощування молодняку, організувати допомогу колгоспникам, які не мали корів та дрібної худоби, в покупці та вирощуванні молодняку для особистих потреб / *Трагедія советської деревні: колективизація и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 298.*

Харків. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про перебіг готування до весняної сільськогосподарської виробничої кампанії». Підкреслено незадовільну підготовку до посівної кампанії, брак насінневих фондів, тракторів і сільськогосподарського реманенту, пального та мастил, коней до сівби за браком кормів / *ЗУ УСРР. – 1932. – № 8. – Арт. 59.*

Березень, 27 (неділя)

Постанова РПО СРСР про відпуск РНК УСРР із держфонду насінневої позики 5 тис. т вівса. Ухвалено зобов'язати РНК УСРР закласти до держфонду 3 тис. т ячменю, придатного для засіву / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 77.*

Березень, 28 (понеділок)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про наслідки роботи колгоспів у 1931 р. та про завдання організаційно-господарського зміцнення колгоспів. Зазначалося, що «доброросівські колгоспи» під час хлібозаготівель виконували плани за відсталі колгоспи, а правління колгоспів зменшувало оплату трудодня. Пропонувалося завершити до весняного засіву розподіл хліба за результатами 1931 р., враховуючи видані грошові та натуральні аванси / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 137–143.

Спецповідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П. Рахліса секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексеєву про голодування селян Уманського району. Повідомлялося, що брак продуктів харчування ставить під загрозу збереження посівного матеріалу, оскільки в селах Фурманка, Городище та Піковець мали місце випадки його розбору голодуючими селянами. В селі Паланка мав місце факт розбору колгоспниками для харчування качанів зеленої силосованої кукурудзи / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 246.

Бородянський райвиконком Київської області вирішив застосувати репресії щодо розкуркулення селян, які порушили постанову РВК від 18 лютого 1931 р. «Про застосування найменших агрономічних заходів в сільському господарстві», тому що не виконали хлібо- та картоплезаготівель з урожаю 1931 р., відмовилися виконувати доведені до них обсяги засіву весною 1932 р., не вивезли гною, не відремонтували сільськогосподарський реманент, не перевіряли посівний матеріал та відмовилися проводити весняну сівбу. Ухвалили позбавити зазначених громадян землі, тяглової сили, сільськогосподарського реманенту, посівного матеріалу та майна і передати до колгоспу, а самих селян вислати за межі села / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 445.

Березень, 29 (вівторок)

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У міськкомам і райкомам партії. Запропоновано припинити відсилку з місць телеграм до центру з клопотанням про насінневу позику. Дано дирек-

тиву зосередити зусилля на зборі насіння на місцях з метою організації колгоспної взаємодопомоги / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 143–144.

Телеграма уповноваженого Комітету заготівель при РПО СРСР в УСРР М. Степанського до Москви з проханням відмінити вивізні наряди на зерно за межі України, оскільки це загрожувало посівній кампанії / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 81.

Телеграма начальника хлібозаготівельного управління Комітету заготівель при РПО СРСР Дагаєва уповноваженому комітету по УСРР М. Степанському щодо вивезення з УСРР 1 тис. т гороху на Урал і 330 тис. т квасолі до Поволжя / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 81.

Березень, 30 (середа)

За даними Наркомзему УСРР, на 26 березня план створення посівного фонду виконано в УСРР на 66,7 %, а збір за культурами такий: ячменю – 72,5 %, вівса – 62,9 %, пшениці – 46,2 %. В АМСРР заготовлено насіння 81,5 %, Донецькій області – 78,6 %, Одеській – 75,9 %, Дніпропетровській – 74,9 %, Київській – 68 %, Харківській – 66,1 %, Вінницькій області – 64,5 %. Насіння ячменю заготовила АМСРР, Дніпропетровська область зібрала вівса на 99,4 %. Створення насінневого фонду пшениці: в Одеській області зібрано 26 %, Дніпропетровській – 42 %, Київській – 40,3 %, Харківській – 46,9 %, АМСРР – 60 %, в районах Донбасу – 67,2 % від потреб / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 30 березня.

Генічеський район, Дніпропетровська область. Жодна з 17 сіл районів району не завершила збирання насіння. Темп збору знижується з дня в день / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 30 березня.

Березень, 31 (четвер)

Телеграма секретаря ЦК КП(б)У В. Строганова всім обкомам, міськкомам, райкомам партії Донецького басейну щодо мобілізації працівників заготівельних організацій на виконання експортного плану / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 84.

Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР інформував про масові виступи селян у 1931 та січні–березні 1932 р. у Харківській,

Київській, Одеській, Дніпропетровській і Вінницькій областях, а також про реєстрацію 83 випадків опухання колгоспників та 6 смертей від голоду. Зазначалося, що в колгоспах Бердянського, Миколаївського районів, а також в АМСРР більше половини коней були непридатні для роботи через виснаження. Спостерігалися масове поїдання коней та продаж за 2–3 крб. або махорку / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 318.*

За даними 38 районів УСРР, зареєстровано 35,2 тис. фактів стихійного «відходництва» селян-одноосібників, тому незаєнятими виявилися 58 907 га ріллі. Почастішали випадки нелегальної еміграції – 1945 осіб, з них 530, які намагалися перейти кордон в АМССР, затримано. У селах УСРР зафіксовано 180 «волинок» і виступів селян, у яких брали участь 16 602 особи, з них 10 090 колгоспників.

3 жовтня 1931 р. по березень 1932 р. у 66 районах УСРР викрито 80 антирадянських і «куркульських» угруповань, з них 3 в колгоспах. Заарештовано за підозрою в скоєнні «терактів» 836 осіб, з них 237 «куркулів» і 74 середняка, викрито 161 теракт та заарештовано 327 осіб / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 318, 319.*

Квітень, 1 (п'ятниця)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про заборону загороджувальних загонів по відбиранню хліба у колгоспників й звільнення ув'язнених по справі хлібозаготівель». Пропонувалося зняти загороджувальні загоны, що перешкоджали перевезенню селянами невеликої кількості зерна – до 16 кг, взяти до відома директиву генерального прокурора республіки від 25 березня 1932 р. про необхідність перегляду справ осіб, що перебували у БУПРах в зв'язку з хлібозаготівлями та звільнити їх на час засівної кампанії / *Коллективизация і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 446.*

Телеграма заступника голови Комітету заготівель при РПО СРСР М. Чернова уповноваженому в УСРР М. Степанському та керуючому Всеукраїнською конторою «Заготзерно» М. Меламеду про негайне відвантаження 17 500 т пшениці

Голодомор 1932–1933 років в Україні

до Закавказзя / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 84.

Скарга селянина с. Нижня Сироватка на Харківщині К. Рибалки до ВУЦВК про примусове вилучення худоби у бідняків та середняків, а також про їхнє залякування на випадок звернення до сільради та райвиконкому з проханням пояснити причину конфіскації / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 446–447.

Спецповідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П. Рахліса секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексееву про стан підготовки до посівної кампанії сіл Плисківського району. Повідомлялося, що одноосібники недовиконали план хлібоздачі на 50 % / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 251.

Доповідна записка завідувача інформаційного сектора організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У Стасюка про факти катування селян с. Кошлани Іллінецького району Вінницької області. Повідомлялося, що під час хлібозаготівель у січні та лютому голова сільради та уповноважений РПК знущалися над одноосібниками та грабували їхнє майно. Після цього 240 селянських господарств у кількості 1200 осіб залишилися без продовольства / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 252–253.

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв, що в с. Дубове Дубосарського району (АМСРР) призовники, зібрані в сільраді, висловили депутатам сільради звинувачення в організації радвладою голоду, відмовилися від проходження перепідготовки та почали закликати до побиття представника РКП(б) / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 103.

Квітень, 2 (субота)

Лист заступника керуючого Всеукраїнською конторою «Союзхліб» Розенберга до уповноваженого Комітету заготівель РПО СРСР по УСРР М. Степанського щодо розпорядження з Москви про використання продовольчих фондів. Згідно з пропозицією з Москви ухвалено забронювати для засіву в Україні 24 тис. 500 т проса та 15 тис. т гречки, а 20 тис. т

кукурудзи експортовано / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 85–86.

Квітень, 3 (неділя)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про наслідки двотижневика підготовки коней до весняної сільськогосподарської виробничої кампанії». Вказано на поширення «злочинно-безгосподарського ставлення» до коней у радгоспах та колгоспах. Із метою запобігання зриву проведення весняної виробничої сільськогосподарської кампанії ухвалено: ліквідувати бездоглядність за кіньми, встановивши матеріальну відповідальність, заборонити безсистемне, безоплатне використання коней для адміністративних, громадських та інших потреб, а також особистих потреб колгоспників / *«Пролетарий».* – Харьков, 1932. – 3 апреля.

Спецповідомлення начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про «продовольчі утруднення» в районах області. Повідомлялося, що на цьому ґрунті колгоспники відмовлялися виходити на роботу, намагалися розбирати насіння на харчування, виїздили в центральні міста СРСР на роботу або за хлібом. В окремих селах зарєстровано випадки опухання та смертності від голоду / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 253.

Спецповідомлення начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про озброєні пограбування сховищ посівного матеріалу. Повідомлялося, що за останні дні такі випадки почастишали в багатьох районах області як у колгоспах, так і радгоспах / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 256.

Одеса. Лист секретаря Одеського облпарткому М. Майорова до генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора про «продовольчі труднощі» у Новомиргородському районі та надання допомоги ряду районів області. Повідомлялося, що селяни половини сіл району поїдають дохлих коней. Також траплялися випадки опухання та смертності населення від голоду. Аналогічне становище констатовано в селах Хмільвського і Ново-Архангельського районів області. Зважаючи на обмеженість продовольчих ресурсів області, висловлено прохання про щомісячну видачу 2 тис. пудів хліба для на-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

дання продовольчої допомоги населенню голодуючих районів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 144–145.

Квітень, 4 (понеділок)

Дільничний прокурор Фастівського району надіслав до ВУЦВК повідомлення про притягнення до кримінальної відповідальності керівників колгоспів: Саф'янова з с. Фастівець, Манделевського та Крижневського з хутора Вінницькі Стави за відсутність хліба та посівматеріалу. З колгоспів, за наказом прокурора, було виключено «куркульсько-ворожі елементи», які проводили «розкладницьку роботу» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 447.

В артiлі ім. Чубаря Павлоградського району на Дніпропетровщині виключили з колгоспу семеро селян, які з'явилися до сільради дізнатися, коли їм повернуть незаконно усупільнених корів / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 460.

Квітень, 5 (вівторок)

Златопільський райком КП(б)У Черкаської області надіслав листа секретарям партосередків та кандидатських груп про надання допомоги голодуючому населенню району. Запропоновано з'ясувати факт голодування та організувати негайну допомогу «гостро нужденним», а тих, що опухли чи охляли, – шпиталізувати з наданням допомоги до повного видужання. Працездатному населенню рекомендовано надати трудову допомогу. Підкреслено, що насамперед потрібно посилено допомагати сумлінним колгоспникам, які потрапили в тяжкі продовольчі умови, а «ледарів» годувати лише до повного видужання. Рекомендовано звернути першочергову увагу на слабких та малолітніх дітей, забезпечити їх молоком, яйцями та жирами з місцевих ресурсів (колгоспних ферм, господарств колгоспників і одноосібників), а за браком м'яса в колгоспах – вжити заходів щодо придбання худоби для годування дітей. Приписано негайно забрати дітей у батьків, неспроможних їх утримувати, для розміщення в стаціонарних дитячих установах / *Голод 1932–1933 років на Черкащині: Документи і матеріали.* – Черкаси, 2002. – С. 15–16.

Лист робітників станції Вапнярка до голови ЦВК СРСР М. Калініна про голодування їхніх сімей у селах: членів їхніх родин зняли з державного постачання як колгоспників, а в колгоспах їм не видали хліба на трудовні / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 448.

Квітень, 6 (середа)

Одесько-Миколаївський зернорадгосп. Робітників годують вимятково кукурудзяним крупником, інших круп робкоопом не заготовлено / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 8 квітня.

Квітень, 7 (четвер)

Харків. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило видати 1 тис. пудів хліба Одеській області для надання продовольчої допомоги колгоспникам, які голодували / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 145.

Квітень, 8 (п'ятниця)

Спецповідомлення тимчасового виконувача обов'язків начальника дорожньо-транспортного відділу ДПУ Південно-Західної залізниці Білгородського секретареві Вінницького обкому партії М. Алексееву про селянські «волинки». Повідомлялося, що ці «волинки» мали не масовий, а груповий характер. Як і раніше, в них брали участь переважно жінки, діти і підлітки. «Волинки» мали на меті пограбування зерна, що зберігалося в сховищах або на залізничних станціях / *Голод і голодомор на Поділлі. 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 261.

Наркомзем УСРР звернувся до РПК, РВК та РЗВ Хорлівського району Одеської області з такою телеграмою: «Наркомзем вітає з великою перемогою: дотерміновим виконанням плану засіву ранніх культур. Для преміювання передовиків сівби – комуністів ударників, фахівців, робітників земорганів і МТС переказуємо 5 тис. рублів» / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 8 квітня.

Колгоспні бригади Малої і Великої Кохнівок висунули зустрічні плани сівби, скоротивши раніше накреслені плани на 2 дні. Завдяки соцзмагання між бригадами створено насінневі фонди / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 8 квітня.

Квітень 9 (субота)

Харків. Телеграма ЦК ВКП(б) і РНК СРСР до ЦК КП(б)У і РНК УСРР про хід маслозаготівель та експорт масла з вимогою переламати виконання плану заготівель. З цією метою ухвалено зміцнити кадровий склад працівників маслопереробної промисловості / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 145–146.

Квітень, 10 (неділя)

Села Миколаївка та Городище, Ульянівський район, Харківська область. У довідці про стан сівби по області повідомлялося, що селяни подали заяви про вихід із колгоспу / *ЦДАГО України.* – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5861. – Арк. 88.

Супроводжувальний лист секретаря обкому ВКП(б) Центрально-Чорноземної області РСФРР М. Малінова про масовий вплив голодуючих українців до прикордонних районів Росії / *Український хліб на експорт 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 93.

Квітень, 11 (понеділок)

Телеграма заступника наркома зовнішньої торгівлі СРСР М. Фрумкіна керівникам УСРР щодо забезпечення поставок яєць на експорт / *Український хліб на експорт 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 95.

Книги запису актів цивільного стану Балтського району Одеської області. Місто Балта. Помер від виснаження організму півторарічний хлопчик М. Єфімчук / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947.* – Одеса, 2007. – С. 303.

Запорізький район. Керівники колгоспів «Іскра» Скелеватської сільради, «Червона Зірка» Михайлівської сільради та сільрад інших районів примушували селян усупільнювати корів під загрозою припинення видачі для них кормів / *«Пролетарий».* – Харьков, 1932. – 11 апреля.

Квітень, 12 (вівторок)

Скарга колгоспника П. Барибіна з артілі ім. Леніна на Харківщині до ВУЦВК про незаконне вилучення трьох пудів хліба, придбаного для сім'ї в обмін на особистий одяг. У листі повідомлялося, що скаржник мав четверо дітей, але колгосп повністю не розрахувався з ним за трудовнями, позаяк хліб

припинили видавати в колгоспі з грудня 1931 р. / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 449.

Квітень, 13 (середа)

Заява селянина А. Бабиря з хутора Левенцівка на Харківщині до голови ВУЦВК Г. Петровського про повернення незаконно забраної корови, оскільки він та його дружина непрацездатні «через старість» та не мають інших джерел харчування / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 451.

Лист до ЦК ВКП(б) колгоспника Мусієнка з с. Кумарі Любашівського району на Одещині про масове зубожіння й голодування селян. Повідомлялося, що задля того, щоб вижити, колгоспники їли дохлих коней, збирали взимку на полі качани, загублені при збиранні врожаю, незважаючи на лютий мороз. Колгоспники, які доглядали колгоспну худобу, отримували 100 г хліба на день, але попри це, влада забрала зерно напередодні посівної / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 450.

Квітень, 14 (четвер)

Молочанська німецька національна сільрада Дніпропетровської області. Засіяно 1600 га ранніх ярих. Колгоспи «Гришине», «Тигарвейде», «Трудолюбимівка», «Фридрихсфельд» закінчили сівбу ярих ранніх культур за три дні. Колгоспи Молочанщини зобов'язалися дотерміново закінчити сівбу / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 14 квітня.

Комінтернівський район, Одеська область. Колгоспи не підготувалися до ярої сівби: зібрано 7,5 % насіння пшениці, 42 % – ячменю, 48 % вівса, 70,5 % – льону, 82 % картоплі. Одноосібний сектор зібрав ще менше – 6 % потрібного зерна. В Шопетівській сільраді виявили 160 пудів прихованої ярої пшениці, у Кодинцівській сільраді (в СОЗі «Перемога праці») – 100 пудів ячменю / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 14 квітня.

Квітень, 15 (п'ятниця)

Розпорядження приймальної голови ВУЦВК Лозівському райвиконкомом на Харківщині про вжиття термінових заходів

Голодомор 1932–1933 років в Україні

щодо поліпшення становища голодуючих колгоспників артіль «Червоний жовтень». Колгосп об'єднав 70 дворів із 260 їдцями, а хліб закінчився 1 лютого. Селяни їли буряки, відтак хворіли, померло від недоїдання 4 особи, захворіло – 50. Через виснаження селяни не змогли працювати в полі. Погане становище у колгоспі з худобою та посівним матеріалом / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 452.

Миколаївський район. Для засіву заготовлено 8 тис. ц зерна, замість необхідних 18 321 пудів, а по одноосібному сектору – лише 138 ц замість 2192 ц. Колгоспи Михайло-Лар'ївської, Богоявленської та Лупарівської сільрад розпочали засів, маючи насіння від 20 до 60 % від потреби / *«Пролетарий».* – Харьков, 1932. – 15 апреля.

Квітень, 16 (субота)

Москва. Політбюро ЦК ВКП(б) встановило місячну норму постачання продуктами харчування ясел і дитбудинків маляка з розрахунку на одну особу: борошна – 2,7 кг, м'яса – 1 кг, риби – відсутня, масла вершкового – 400 г, цукру – 1,2 кг, груп – 1,1 кг / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 880. – Арк. 15.

Харків. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про основні агротехнічні заходи в сільському господарстві». Передбачено застосування репресивних заходів «стосовно глитаїв, що не виконували агрозаходів або відповідних постанов виконкомів чи міськрад». Органам влади надавалося право позбавляти вказаних осіб користування землею, конфісковувати їхнє майно і сільськогосподарський реманент та висилати їх за межі села / *ЗУ України.* – 1932. – № 9. – Арт. 74.

Квітень, 17 (неділя)

Москва. Постанова ЦВК СРСР про розширення повноважень громадських судів на селі. На їхній розгляд передавали справи про невиконання селянами зобов'язань щодо державних завдань, якщо боржників вважалося недоцільним залучати до судової або адміністративної відповідальності. До компетенції громадських судів також передали справи про крадіжку і псування колгоспного майна вартістю не вище 50 крб. / *СЗ ССРСР.* – 1932. – № 40. – Арт. 241.

61

У спецдовідці начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву повідомлялося про масові «волинки» селянок у Джулинському і Томашпільському районах, що мали на меті «розграбування» зерна, яке зберігалось в колгоспних коморах / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1924 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 164–165.

Квітень, 18 (понеділок)

Хутір Петрівка, Оболонський район, Харківська область. Селяни вимагали від РВК повернення корів / *ЦДАГО України.* – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 586. – Арк. 88.

Квітень, 19 (вівторок)

Харків. Записка В. Чубаря С. Косіору про одержання з Москви дозволу на видачу насінневої позики в розмірі 6 тис. т проса та 6 тис. т гречки, а також продовольчої допомоги колгоспникам в обсязі 3 тис. т проса / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 146.

Квітень, 20 (середа)

Розпорядження ВУЦВК прокуратурі й райвиконкому про припинення утиску одноосібників у с. Трифонівка Великоолександрівського району на Одещині. Зауважувалося, що місцева влада незаконно позбавила одноосібників можливості зібрати врожай, відібрала коней, реманент, насіння та хліб, залишила без засобів до існування 40 родин / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 453.

Лист секретаря Шаргородського райкому КП(б)У Беліхіна секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про голодування населення району. Повідомляв про брак у районі запасів продовольства / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1924 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 267.

Скарга селянина Г. Базаля-Савченка до голови ВУЦВК Г. Петровського про незаконну реквізицію хліба, майна та голод у с. Свердликове на Уманщині. Повідомлялося, що, незважаючи на стан селянина, сільська влада позбавила його корови та коня, забрала до фонду сільськогосподарського податку весь хліб. Висловлювалася пропозиція надіслати

у Свердловіківський колгосп комісію для з'ясування наслідків реквізиції майна селян місцевою владою, що призвели до загибелі коней та зриву посівної кампанії, а також для притягнення до судової відповідальності керівників, винних у вказаних злочинах / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 453.

- У «Спецвідділі ДПУ України про “масові волинки” в Пулинському і Володарському районах Київської області» повідомлялося, що в колонії Сорочини національного німецького Пулинського району Київської області група озброєних селян з'явилася на квартиру секретаря місцевого партосередку і зі словами: «Тепер вже немає вашої влади» забрала частину речей родини секретаря, партійні документи та його зброю / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 100.

Квітень, 15–21 (п'ятниця – четвер)

Село Слободар, національний німецький Пулинський район, Київська область. Натовп із 300 осіб заарештував та утримував під вартою у сільраді секретаря РПК та його заступника, що прибули з райцентру для приборкання масових селянських «волинок» у Пулинському районі. Селяни вимагали від представників влади хліба та намагалися розгромити сховища насіння. Після придушення «волинок» селяни чинили опір органам ДПУ, намагаючись перешкодити вивозу організаторів «волинок» до райцентру / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 100.

Квітень, 21 (четвер)

Харків. Постанова ЦК КП(б)У «Про партійно-масову роботу в зернових радгоспах». Зазначено про невиконання постанови ЦК КП(б)У про реорганізацію зернорадгоспів та зміцнення їхніх партійних організацій. РПК, «Зернотрест» та ВУК зернових радгоспів звинувачено в недооцінці ролі зернових радгоспів. Облбюро, МПК і РПК запропоновано для виконання виробничих планів: провести перевірку керівних партійних кадрів радгоспів та підготувати заміну непрацездатним; відрядити до зернорадгоспів у дводекадний

термін по 7 партійців і 10 комсомольців; відрядити до зернорадгоспів не пізніше 25 квітня орггрупи на два тижні; організувати радгоспні парткоми в радгоспах з кількістю членів партії не менше 50, а в інших – загальнорадгоспні партосередки з цеховими осередками по окремих відділах і цехах; збільшити партійні осередки в радгоспах; налагодити ідеологічне виховання партійців; посилити партійно-масову роботу навколо виконання виробничих завдань; встановити контроль та надати допомогу радгоспам у справі соціалістичної організації праці; покращити побутові умови життя та праці робітників радгоспів; налагодити запровадження відрядної та преміально-відрядної форм праці; зміцнити діяльність комсомольських та профспілкових організацій у радгоспах; налагодити в пресі систематичний контроль за роботою зернових радгоспів та критику їхньої діяльності / *«Пролетарий»*. – Харьков, 1932. – 21 апреля.

Президія Біловодського райвиконкому Харківської області розглянула скарги селян про реквізиції худоби та хліба Новоолександрівською сільрадою під час хлібозаготівель та незаконне нарахування одноразового збору. Президії сільради винесено сувору догану, а її голову знято з посади. Схвалено рішення сільради про позбавлення майна, зархованого як штраф за невиконання плану хлібо- та м'ясозаготівель / *Колективизація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 457.

Квітень, 22 (п'ятниця)

Харків. З 1 січня 1932 р. до ЦК КП(б)У надійшло 115 листів зі скаргами селян про «перекручування» в справі хлібозаготівлі та примусове усупільнення худоби / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 151.

Москва. Доповідна записка заступника голови Комітету заготівель при РПО М. Чернова членові політбюро ЦК ВКП(б), голові РНК СРСР В. Молотову про продовольче становище в Україні. Зазначено про зрив плану державного постачання хліба в УСРР через невиконання плану збору мірчука, що мав забезпечити додаткову заготівлю хліба в СРСР з 1 березня до нового врожаю. Рекомендовано зобов'язати ЦК КП(б)У вжити заходів щодо вилучення мірчука / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание*.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Документи и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 361.

Квітень, 23 (субота)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про хліб». Областям та районам заборонено використовувати мірчук для місцевих потреб як єдине джерело для централізованого постачання. Ухвалено вжити заходів щодо безперебійного продовольчого постачання і виплати зарплати робітникам Донбасу. Зокрема Наркомпостач, а також уповноважених «Союзборошна» та «Заготзерна» зобов'язано забезпечити терміновий завіз до Донбасу двотижневого запасу зерна. Щоб забезпечити виконання цього завдання, Комітету резервів запропоновано розбронювати 25 тис. т жита та пшениці / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 147.

У спецдовідці начальника Вінницького обласного відділу ДПУ УСРР В. Лєвоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про голодування населення Оратівського району повідомлялося, що за останній час на ґрунті голоду розвинулося пияцтво. Багато колгоспників і одноосібників ходять по полях, де збирають мерзлу картоплю і буряки для харчування, а в лісі – коріння / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1924 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 172–173.

У «Спецдовідці ДПУ України про “масові волинки” в Пулинському і Володарському районах Київської області» повідомлялося, що в с. Соснова Болярка декілька селян проводили агітацію за організацію походу до райцентру для звільнення селян, заарештованих за невиконання хлібоздачі / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 100.*

Квітень, 24 (неділя)

Дніпропетровський зернорадгосп за 4 дні сівби засіяв лише 20 % планової посівної площі. Такі темпи загрожують затягнути сівбу пшениці на два тижні / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 29 квітня.*

Каховка, Одеська область. Горностаївський радгосп не має насіння для засіву. В радгоспі планували перекрити недосів

пшениці та ячменю насінням проса, городини, травами / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 29 квітня.

Квітень, 25 (понеділок)

В «Довідці ОДПУ про відмову одноосібників від засіву» повідомлялося, що, за даними вибірових обстежень, у Вінницькій, Київській, Донецькій, Одеській і Дніпропетровській областях відмовилися від примусового посіву 40 799 одноосібних селянських господарств, з них у Київській – 19 198, Дніпропетровській – 13 090, Вінницькій – 8108 / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 361.*

Харків. Постанова Комісії виконання при РНК УСРР «Про виконання молочними фермами Молокотресту, Вукооптваринництва та Укрм'ясоколгоспцентру виробничого плану за 1931 р. та перший квартал 1932 р.». Зазначено про невиконання виробничих планів з основних показників. Ухвалено зняти з роботи і притягти до судової відповідальності «за розбазарювання сіна» та концентрованих кормів заступника директора київської ферми Молокотресту Доброгорського / «*Пролетарий*». – Харьков, 1932. – 25 апреля.

Спецповідомлення начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про факти голодування населення в районах області. Повідомлялося, що через голод поширювалися крадіжки, особливо продуктів харчування, що набирали масового характеру / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 2007. – С. 267.*

Квітень, 26 (вівторок)

Москва. Лист Й. Сталіна до секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора. Зазначив, після ознайомлення з матеріалами ЦК КП(б)У про становище в Україні, що «у деяких пунктах УСРР радянська влада перестала існувати», перепитав: «Невже це правда? Невже така погана справа з селом на Україні? Де органи ДПУ, що вони роблять?» Просив С. Косіора перевірити ситуацію і доповісти в ЦК ВКП(б) про вжиті заходи / *РДАСП. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 754. – Арк. 122.*

Харків. Лист С. Косіора до Й. Сталіна про економічне, продовольче та політичне становище у степових районах України. Повідомлялося про наявність 10–15 районів, у яких голо-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

дували селяни. Заперечував факт голоду в Україні загалом, інформував про розгортання посівної кампанії в степу, незважаючи на низку труднощів: загибель чверті робочої худоби, її виснаження внаслідок масових перевезень, недостатнє використання тракторів, брак кормів для худоби та хліба для селян. Писав про складну ситуацію в Київській області, особливо в Білоцерківському та Уманському районах, де бракувало хліба / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 148–150.

Доповідна записка завідувача сектора інформації Вінницького обкому КП(б)У про «волинки» та терористичні акти в районах області. Повідомлялося про численні факти нападу голодуючих селян на колгоспні зерносховища та відмову від виходу на роботу у зв'язку з голодом, що мали місце з 15 по 26 квітня / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів*. – Вінниця, 2007. – С. 271–176.

Квітень, 27 (середа)

Книги запису актів цивільного стану Кодимського району Одеської області. Помер від виснаження організму півмісячний хлопчик К. Дудник / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи*. – Одеса, 2007. – С. 328.

Квітень, 28 (четвер)

Синельниківський район, Дніпропетровська область. Закінчено сівбу ранніх культур на посівній площі 34 053 га, яка тривала 6 днів. Район розпочав сівбу пізніх культур / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1932. – 29 квітня.

Квітень, 29 (п'ятниця)

Село Черемушна, Валківський район на Харківщині. Селянин Т. Семенов звернувся з заявою до правління сільради за дозволом господарювати на конфіскованій у нього садибі, про будівництво там землянки / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 458.

Квітень, 30 (субота)

За повідомленням ДПУ УСРР, у березні–квітні відбулись організовані напади груп селян від 200 до 300 осіб на зерносховища у багатьох районах Одеської, Київської, Вінницької,

Дніпропетровської областей та АМСРР. Зокрема, в Пулинському районі Київської області «волинки» селян із метою захоплення хліба на зерносховищах «Союзхліба» охопили за останні дні 11 сілрад, перекинувшись на села Володарського району. Були придушені карально-репресивними заходами ДПУ / ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5861. – Арк. 20–26, 102.

За повідомленням ДПУ УСРР, у квітні в селах Андрушівка і Паріївка Плисківського району Вінницької області відбулись повстання 450 селян, з них 36 озброєних, підготовлені червоним партизаном Семенком (Осадчим) та бідняком Бабічуком. Висувалися політичні вимоги: термінова організація сільських управ, мобілізація чоловіків призовного віку, формування військових сотень для допомоги сусіднім районам, проголошення свободи слова, зібрань, поновлення влади УНР, а також економічні вимоги: право вільної торгівлі, видача населенню в рахунок зарплати хлібопродуктів, восьмигодинний робочий день. У селі Паріївка повстанці розігнали сілраду, створили сільську управу з шести бідняків. Силами ОДПУ повстання придушили, поновлено роботу сілради, арештовано 78 активних учасників, з них 45 звільнено після допиту / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 99–100.*

Відбулися напади голодуючих селян на зерносховища, кагати та хлібопекарню. В селі Глибока Прилуцького району Чернігівської області група призовників у кількості 15 осіб вчинила напад на кагати та розібрала 100 пудів картоплі. В селах Білошапка та Сергіївка Прилуцького району Чернігівської області від 400 до 500 колгоспників розібрали 500 пудів картоплі. В селі Романівка Гадяцького району Харківської області натовп голодних селян увірвався на хлібопекарню колгоспу та забрав недопечений хліб / *ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5861. – Арк. 44, 80, 81, 88, 102.*

Травень, 1 (неділя)

Повідомлялося, що в УСРР на 25 квітня план сівби ярих культур виконано на 15,8 %: засіяно 3,1 млн га, причому з ранніх ярих – 2,4 млн га, або 35,9 % плану. Зокрема засіяно: пшениці – 728 тис. га, або 39,2 % плану, ячменю – 1,2 млн га, або 40,7 %, вівса – 506 тис. га, або 25,8 % / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 1 травня.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Травень, 2 (понеділок)

Радгосп № 9 ім. Артема Укрмолокоотресту закінчив сівбу ранніх ярих культур на засівній площі 3945 га, перевиконавши планове завдання на 7 % та достроково провівши сівбу: за 5 днів замість 6 / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 2 травня.

Травень, 3 (вівторок)

Постанова РНК СРСР про повернення з портів зерна для потреб Комітету заготівель при РПО. Наркомзовнішторгу наказано повернути з портів до Комітету заготівель при РПО 15 тис. т кукурудзи і 2 тис. т пшениці, а також завезти в Україну з ЦЧО 4 млн пудів зерна / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 101.

Телеграма В. Строганова Й. Сталіну про виконання Україною експортних завдань. Повідомлялося, що експортний план за квітень виконано Україною в обсязі 6589 т, або 55,7 % завдання / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 102.

Постанова РНК СРСР про закупівлю в Персії 3 млн пудів хліба для потреб Москви, Ленінграда та півдня України. НКВТ та Комітету заготівель при РПО запропоновано виділити 35 тис. т пшениці для постачання в Україну / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 108.

Доповідна записка заступника наркома землеробства А. Гриневича наркому землеробства Я. Яковлеву про становище в Зінов'євському районі УСРР. Повідомлялося, що колгоспники не одержали хліба, заробленого на трудовні, а щоденної продовольчої допомоги працюючим колгоспникам (по 400 г трактористам та 200 г – іншим) вистачило лише до 5 травня / *Трагедія советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 363.

Травень, 4 (середа)

Москва. Політбюро ЦК ВКП(б) постановило передати у підпорядкування Державного комітету резервів всього наявного зерна з урожаю 1932 р., а також про підпорядкування йому заготівельних організацій – «Заготзерно», «Союзборошно», «Союзкруп» та інших / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 882. – Арк. 14–15.

Москва. Положення ЦВК і РНК СРСР «Про сільськогосподарський податок на 1932 р.». Податком обкладалися: колгоспи, неуспішні частка майна колгоспників, одноосібні селянські господарства, змішані промислово-сільськогосподарські артілі (промколгоспи), що належали до промислової кооперації. «Куркульські» господарства підлягали оподаткуванню в індивідуальному порядку. Списки господарств, які обкладалися в індивідуальному порядку, склали сільські ради, передаючи на затвердження районним податковим комісіям / *СЗ ССРСР. – 1932. – № 30. – Арт. 96.*

Доповідна записка працівника Укрколгоспцентру Патрушева. Повідомлялося про факти свавілля й самосуду над колгоспниками у Павлоградському районі на Дніпропетровщині в умовах голоду, про вбивство керівниками місцевої влади в артілі ім. Чубаря декількох колгоспників, які через голод забили колгоспних коней для їжі, а також про побиття в с. Булаховка селянина, який очолив демонстрацію селян біля сільради з вимогою хліба / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 459–460.*

Травень, 5 (четвер)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про продовольчу та насінневу допомогу районам Вінницької і Київської областей. Бюро КП(б)У цих областей були зобов'язані відрядити постійних уповноважених на місця для розподілу продовольчої та насінневої допомоги селянам найбільш нужденних сіл. Перед Наркомпостачем поставлено завдання повністю забезпечити продуктами робітників підприємств прикордонних районів (Полонне, Славута, Дунаївці, Бронниці) та студентів Кам'янець-Подільського й інших прикордонних пунктів. Секретаріату ЦК КП(б)У доручено висунути відповідальних партійних працівників для райкомів та виконкомів Вінницької області / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 160.*

Станція Сенча, Чорнухинський район, Харківська область. Голодуючі селяни скоїли неодноразові напади на зернохосвище «Союзхліба», відбиті охороною / *ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5417. – Арк. 1–4.*

Зіньківський район, Харківська область. План засіву виконано на 42 %, зокрема колгоспним сектором – на 67 %, одноосіб-

ним – на 30 %. Засів тривав 40 днів / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 5 травня.*

Зіньківський район, Харківська область. Пірківська сільрада виконала план засіву на 25 %. Голова сільради Лисенко замість того, щоб організувати масову роботу з мобілізації селян на сівбу, вдався до арештів і знущань над селянами, які не виконали планового завдання / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 5 травня.*

Села Яновщина, Тарасівка, Зіньківський район, Харківська область. Сільради замість того, щоби допомогти сім'ям червоноармійців у проведенні сівби, вдалися до конфіскації їхнього майна за невиконання плану засіву / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 5 травня.*

Уманський район, Вінницька область. Через голодування селян, виснаження та загибель худоби засіяно 18,8 % площі ранніх ярих культур. Половина придатних коней через фізичне виснаження виробила від 40 % до 10 % норми польових робіт. Через брак продуктів припинилося громадське харчування колгоспників. Голод охопив усі села району, крім Яроватки, збільшилася смертність від голоду. В селі Дмитрушки щоденно помирало 5–6 осіб. У селі Стетківці виявлено факт людоїдства. Значна частина населення опухла від голоду, працездатні виїхали за хлібом до промислових центрів. Колгоспники виходять на роботу лише за наявності харчування. Для активізації засівної кампанії РПК надсилає до сіл уповноважених та розповсюджує газети / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 163–165.*

Травень, 6 (п'ятниця)

Москва. Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про план хлібозаготівель з врожаю 1932 р. і розгортання колгоспної торгівлі». Зазначено, що завдяки «перемозі колгоспної та радгоспної системи господарювання над системою одноосібних господарств» та «розгрому куркульських елементів» – «країна вийшла з кризи зернового господарства». Якщо з врожаю 1928 р. було заготовлено 660 млн пудів зерна, то у 1930 р. – 1350 млн, у 1931 р. – 1400 млн пудів. Ставилося завдання розгорнути колгоспну торгівлю за рахунок поступового скорочення державних хлібозаготівель по селянському сектору виробництва. Зважаючи на це, пропонувалося скорочення плану хлібозаготівель з урожаю 1932 р.

по одноосібних господарствах з 1367 млн до 1103 млн пудів та його збільшення по колгоспах – з 108 млн до 151 млн пудів. Визнавалося доцільним розгортання безперешкодного продажу надлишків хліба колгоспниками на базарах, ринках та в колгоспних лавках після виконання хлібозаготівельного плану та створення насінневих фондів до 15 січня 1933 р. Пропонувалося «викорінювати» приватників і перекупників-спекулянтів з хлібного ринку / *СЗ ССРСР. – 1932. – № 31. – Арт. 190.*

Травень, 7 (субота)

Зінов'євський район, Одеська область. «Заготзерно» заборгувало колгоспам району понад 37 тис. крб, Молочарській спілці – понад 16 тис. крб., районній споживчій спілці – 6 тис. крб. Окремі споживчі товариства також не розраховувалися з колгоспами / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 7 травня.*

Травень, 8 (неділя)

Бобринецький район, Одеська область. «Коопзерно» заборгувало колгоспникам за зданий хліб 150 тис. крб. 40 % колгоспів району не розподілили зерно за наслідками господарювання за 1931 р. За недбале керівництво хлібозаготівельною кампанією знято з посади голову Бобринецької райколгоспспілки Горбача / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 2 травня.*

Вінниця. Повідомлення обласного відділу ДПУ про факти голоду і випадки смерті в Тростянецькому районі, де голодувало 950–1000 осіб і загинуло від недоїдання 19 осіб. В селі Тростянич голодувало 40 родин колгоспників, а 15 дітей опухло від голоду, в селі Падалки голодувало 52 родини колгоспників зі 108 опухлими від голоду, 15 селянських дворів і 7 опухлих від голоду. У селах Стратіївка та Северинівка багато селян харчувалися тертими жолудями з додавання хрону / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 160–161.*

Травень, 9 (понеділок)

Москва. ЦК ВКП(б) рекомендував обкомам, крайкомам та ЦК нацкомпартій тимчасово утриматися від встановлення районних планів хлібозаготівель, а також від доведення їх до

Голодомор 1932–1933 років в Україні

сіл та колгоспів, вимагав стимулювати проведення посівної кампанії / *РДАСПІ*. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 43. – Арк. 63.

Москва. Шифрограма Й. Сталіна в ЦК КП(б)У з вимогою про заборону районним парторганізаціям брати концентровані корми та кукурудзу з бурякорадгоспів для забезпечення посівних потреб колгоспів, а також про притягнення винних до відповідальності / *РДАСПІ*. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 43. – Арк. 61.

Харків. Телеграма В. Чубаря М. Чернову про зменшення для України нарядів на хлібопродукти в розмірі 2200 пудів задля запобігання зриву постачання робітників / *Український хліб на експорт: 1932–1933 pp.* – К., 2006. – С. 102.

Травень, 10 (вівторок)

Москва. Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про план сінозаготівель і про м'ясну торгівлю колгоспників». Встановлено план м'ясозаготівель в обсязі 716 тис. т живою вагою, замість 1414 тис. т, але збільшено план здачі худоби радгоспами (крім комерційної реалізації) до 138 тис. т проти фактично зданих у 1931 р. 90 тис. т. Скасовано обмеження на забій великої рогатої і дрібної худоби як для власних потреб населення, так і для продажу. Колгоспам, колгоспникам і одноосібникам, які виконали державний план заготівель худоби, дозволялося розгортати продаж худоби, птиці й м'ясної продукції власних господарств на ринках, базарах та через колгоспні лавки / *СЗ ССРСР*. – 1932. – № 33. – Арт. 195.

Травень, 11 (середа)

Москва. Й. Сталін запропонував союзним республікам встановлювати хлібозаготівельний план із розрахунку середньої врожайності зернових культур / *РДАСПІ*. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 43. – Арк. 65.

Запит членів колгоспу «12-річчя Жовтня» на Харківщині до ВУЦВК щодо неправомірності примусового використання їхніх корів як тягової сили в колгоспі / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 464–465.

Травень, 12 (четвер)

Пирятинський район, Харківська область. Карпелівська сільрада використовувала коней селян для потреб колгоспу.

Селянина М. Василенка, який виступив проти дій сільради, заарештували, а його майно, насіння та худобу конфіскували. Районні організації, довідавшись про методи керівництва голови Карпелівської сільради, зобов'язали сільради негайно повернути одноосібникам коней і конфісковане майно, а також сплатити їм за використання коней та фуражу. Справу про зловживання Лимаренка передано до районної КК-РСІ / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 12 травня.

Травень, 13 (п'ятниця)

Лисичанська райколгоспзілка повідомляла до ВУЦВК про організацію громадського харчування в артiлі «Кооператор» на час польових робіт для тих, хто сумлінно працював / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 466.

Розпорядження ВУЦВК Харківському облоргокомітету та Новосанжарському РВК про неприпустимість використання посівного матеріалу для харчування голодуючих колгоспників і негайну допомогу хлібом артiлі ім. Шевченка на Харківщині / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 465.

Травень, 14 (субота)

Москва. Шифрограма Й. Сталіна до ЦК КП(б)У з вимогою про обережність повернення колгоспам зерна і тракторів, забраних згідно з рішеннями деяких райкомів Київщини, щоб «подібні заходи» не перетворилися «в демонстрацію проти Москви і ЦК ВКП(б), що не в інтересах самого ЦК КП(б)У». Головне, зазначалося в шифрограмі, – пояснити обкомам і райкомам неможливість «розкрадання державного майна в колгоспах», а декого рекомендовано покарати / *РДАСПІ.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 43. – Арк. 70.

Травень, 15 (неділя)

Харків. Лист С. Косіора до ЦК ВКП(б) з вказівкою про необхідність скасування заборони перевезення ручним багажем більше 10 кг (25 фунтів) продовольчих продуктів, оскільки це суперечило постанові ЦК ВКП(б) про розвиток колгоспної торгівлі хлібом. Запропоновано розробити менш сувору систему регулювання перевезення продовольчих вантажів для селян-одноосібників / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 167.

Харків. Лист голови ВУЦВК до Одеського облвиконкому та Первомайського РВК про запобігання неорганізованому порядку придбання хліба для колгоспів. Зауважено, що за останній час до ВУЦВК масово зверталися колгоспи з довідками сільських рад та РВК про дозвіл купити хліб для харчування колгоспників / *Голод-геноцид на території Миколаївщини: погляди істориків, очевидців, архівні матеріали (до 70-річчя трагедії)*. – Миколаїв, 2003. – С. 192.

Доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У М. Алексеєва генеральному секретареві ЦК КП(б)У С. Косіору про «продовольчі труднощі» в області. Повідомлялося, що в Уманському районі голодом охоплено від 35 до 50 % населення / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів*. – Вінниця, 2007. – С. 281.

Доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У М. Алексеєва до ЦК КП(б)У про терористичні акти, здійснені у Вінницькій області. Повідомлялося, що з 15 грудня 1931 р. по 28 квітня 1932 р. мали місце 37 терористичних актів, з яких: убивств радянських активістів і колгоспників – 8, поранень-замахів – 3 та підпалів – 26 / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів*. – Вінниця, 2007. – С. 277.

ДПУ України інформувало про напади жінок на комори в с. Попельнасте Новотроїцького району та в с. Новомиколаївка Софіївського району Дніпропетровської області і несанкціоновані виступи селян з вимогою хліба / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 107.

ДПУ України інформувало про повернення селянами худоби з колгоспів Петриківського району Дніпропетровської області та Сталінського району на Донбасі. Після роз'яснювальної роботи корови повернули у колгосп / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 112, 114.

Травень, 16 (понеділок)

Харків. Шифрограма С. Косіора Й. Сталіну. Інформує про те, що обкомам та райкомам оголошено попередження за незаконне вилучення фуражу і техніки в радгоспах, а секретареві

- Київського обкому КП(б)У М. Демченку оголошено догану / *РДАСПЛ. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 43. – Арк. 72.*
- Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про спецпереселенців». Скасовано постанову політбюро від 4 травня 1932 р. про господарське виселення 38 300 «куркульських» родин, а ОДПУ запропоновано арештовувати в індивідуальному порядку / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 367.*
- Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про заходи щодо забезпечення термінового відвантаження 6,5 млн пудів хліба на постачання України / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 161.*
- У «Довідці ДПУ України в СПВ ОДПУ про розбір усупільненої худоби» повідомлялося, що в Хейлівщинській сільраді Чорнухинського району Харківської області колгоспниками розібрано 40 громадських коней. Після цього біля сільради зібралося близько 150 жінок, які вимагали розпустити колгосп і роздати зерно й картоплю. На хуторі Михайлівка розібрано 70 коней з возами. В обох випадках селяни мотивували свої дії безгосподарністю правління колгоспу. Ініціаторів «волинки» вилучено. В селах посилено масову роботу / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 112.*
- ДПУ України інформувало про те, що на хуторі Михайлівському Валківського району Харківської області колгоспники забрали 43 корови з колгоспів / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 113.*
- Харків. Постанова РНК УСРР «Про порядок проведення сільськогосподарського податку 1932 р. на території УСРР». Визначено принципи оподаткування колгоспів, господарств колгоспників, трудових одноосібників, а також «куркульських» господарств. Податок для двох перших груп встановлювали згідно з нормами прибутковості галузей сільськогосподарства, а для «куркульських» – за фактичною прибутковістю в індивідуальному порядку. Також встановлено структуру, склад та обов'язки податкових органів зі збору сільгосподатку. Визначено ознаки куркульських господарств / *ЗУ України. – 1932. – № 11–12. – Арт. 101.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Травень, 17 (вівторок)

Харків. Зважаючи на повну відсутність борошна в Україні, політбюро ЦК КП(б)У просило заступника голови РПО В. Куйбишева і члена політбюро ЦК ВКП(б) Л. Кагановича завезти в Україну з 6,5 млн пудів зерна, відпущених УСРР, 1,5 млн пудів борошном / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 166.

У спецповідомленні заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П. Рахліса секретареві Вінницького обласного відділу ДПУ М. Алексеєву повідомлялося, що на ґрунті голоду поширюються незадоволення та негативні настрої селян. Майже у всіх селах району розвинулися крадіжки продуктів харчування, домашньої птиці та худоби / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 287.

ДПУ України повідомило про «волинки» і напади селян на колгоспні комори з вимогою видачі хліба в с. Новомиколаївка Софіївського району Дніпропетровської області, в с. Нейдорф Григоропільського району АМССР, а також у селах Чутівського та Карлівського районів Харківської області / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 107, 108, 112.

ДПУ України інформувало про те що в с. Соколівка Новомосковського району Дніпропетровської області 30 колгоспниць намагалися забрати корів з колгоспу / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 109.

Травень, 18 (середа)

Шифрограма Й. Сталіна секретареві Дніпропетровського обкому Строганову про відправку 3 млн пудів борошна з 6,5 млн пудів / *РДАСПІ.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 43. – Арк. 72.

ДПУ України інформувало про те, що в с. Благодатне Валківського району Харківської області колгоспники забрали з колгоспу 43 корови, придбані колгоспом. Мотивуючи свої дії, селяни заявили: «Наших корів здали в м'ясозаготівлю, а тепер ми розбираємо куркульських». В Апостолівському районі Криворізької округи до колгоспу «Молот» Покров-

ської сільради з'явилися 16 селянок із наміром забрати колгоспних корів. У селі Задол Арбузинського району Одеської області 40 колгоспників висунули вимогу правлінню колгоспу видати хліб, а після відмови забрали 250 колгоспних курей / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 108, 112, 113.*

Травень, 19 (четвер)

Лист віце-консула Королівства Італії в Харкові Серджо Граденіго «Становище з продовольством і дорожнеча. Озброєні банди в сільській місцевості». Повідомлялося, що у ресторанах столиці більше місяця до обідів не дають хліба. За кожен кусень потрібно платити окремо 1 крб. 60 коп. На вільному ринку більше не продають сортового хліба, навіть черствого. Немає відходів хліба з їдалень, де можна було вибирати в кошиках по 15 коп. за шматок, ані навіть куснів чорного хліба по 50 коп. за шт. У буфеті Полтавського вокзалу продають хліб, випечений із борошна кукурудзи та інших зернових, приправленого яечним жовтком, по 12 крб. за кусень 250 г. Черги людей, які чекають за розподілом хліба, стали безкінечними. Жебраки на вулицях більше не хочуть брати грошей, бо не можуть купити хліба. З сіл навколо Києва та Вінниці надходили чутки, що селяни, які раніше повтікали в ліси, згуртувалися у банди та нападають на склади й підрозділи ДПУ. У багатьох місцевостях справжні сутички. Це явище прирівнюють до розбою, який процвітав в Україні в 1920 р. / *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. – Харків, 2007. – С. 95–96.*

ДПУ України інформувало про те, що в Перекопській сільраді Валківського району Харківської області селяни розібрали колгоспних коней / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 113.*

Травень, 20 (п'ятниця)

Москва. ЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову «Про порядок провадження торгівлі колгоспів, колгоспників і трудящих одноосібних селян і зменшення податку на торгівлю сільськогосподарськими продуктами». Скасуванню підлягали

Голодомор 1932–1933 років в Україні

республіканські та місцеві податки, збори на торгівлю колгоспників і колгоспів продуктами свого виробництва / *СЗ СРСР. – 1932 – № 38. – Арт. 233.*

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі і хлібопостачання». Встановлено норми постачання робітників хлібом на липень не вище плану за червень. Визначено залишки зерна, що переходили на 1 серпня (не менше 45 млн пудів), доручено Комітету товарних фондів визначити порайонне розміщення залишків хліба з таким розрахунком, щоб забезпечити ним північні і східні райони до надходження хліба від свого врожаю. Затверджено план хлібозаготівель на липень по СРСР у розмірі 60 млн пудів, із них продовольчих хлібів – 54 млн пудів, а по УСРР – в обсязі 19,5 млн пудів. Наркомунпостачання СРСР А. Мікояну та заступникові голови Комітету заготівель при РПО СРСР М. Чернову доручено разом з ЦК КП(б)У розробити оперативний план використання заготівель із нового врожаю для першочергового забезпечення хлібом Донбасу, Харкова, Дніпропетровська, Миколаєва, Одеси, Києва і Південно-Західної залізниці. Накреслено заходи щодо забезпечення хлібом Караганди і Татарстану в РСФРР / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 390–391.*

ДПУ України повідомляло, що в с. Гостьове Коларівського району Дніпропетровської області натовп селян у кількості 50 осіб розібрав близько 40 пудів хліба з колгоспної комори. Оперативні працівники ДПУ, що виїхали на місце «волинки», заарештували 9 активних учасників / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 107.*

Спецповідомлення начальника дорожньо-транспортного відділу ДПУ Південно-Західної залізниці Бережкова секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву. Повідомлялося про поширення незадоволення робітників транспорту на ґрунті несвоечасної виплати зарплати та дефіциту продуктів харчування. Зазначалося, що для постачання залізничників Південно-Західної залізниці за травень місяць отримано 900 т круп замість 3801 т за планом. За квітень місяць не отримано 94 т круп. Постачання м'ясом, олією, цукром, рибою, макаронами припинилося / *Голод і голодомор на*

Поділля: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 2007. – С. 287.

Спецповідомлення начальника дорожньо-транспортного відділу ДПУ Південно-Західної залізниці Бережкова секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексеєву про «волинки» в Крижопільському районі. Повідомлялося, що 15 травня в с. Волосо-Крикливці, Руссо-Крикливець і селищі Ілівка Крижопільського району відбулася демонстрація 100–200 голодних селянок, які з'явилися до сільради, демонструючи виготовлений із жолудів хліб та вимагаючи видачі нормального хліба для харчування / *Голод і голодомор на Поділля: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 2007. – С. 292.*

У «Додатках» до спецвідвідки секретно-політичного відділу ОДПУ про антиколгоспний рух і голод в Білорусії, Казахстані, на Україні і в окремих районах УСРР повідомлялося, що лише з 21-го району УСРР виїхало на заробітки 116 тис. селян проти 12 тис. станом на 15 лютого. В окремих районах виїхало за продовольством до 50 % населення / *Трагедія советської деревні: колективизація и раскулачивание: Документи и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 420.*

Київська область. У зв'язку з голодуванням 30 районів області, голова Київського обкому КП(б)У М. Демченко порушив перед членами бюро обкому питання про необхідність негайної продовольчої допомоги дітям колгоспників, окремих одноосібників та службовців міст і сіл району / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 167–168.*

Янушпільський район, Вінницька область. Хлібний дефіцит досяг 5 тис. пудів. Зафіксовано випадки хвороб та смертей на ґрунті голоду. Селяни вживали в їжу дохлятину, викопували посажену картоплю та засіяний горох, зневірилися у допомозі радянської влади. Тимчасову продовольчу допомогу, яка надавалася голодуючим за місцеві кошти (колгоспів, перевіювання та переобмолоту соломи і полови, прикріплення дітей бідняків до їдалень птахорадгоспів), вичерпано / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 168–170.*

Травень, 21 (субота)

Доповідна записка М. Степанського М. Чернову про вилучення договорів контрактації зерна, з посиланням на експортний характер його заготівель / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 106–108.

Харків. Постанова РНК УСРР про фінансову та продовольчу допомогу колгоспам. Визнано за потрібне негайно організувати кредитну допомогу в обсязі 2 млн крб. для колгоспів окремих районів УСРР та з поверненням її протягом 4-го кварталу. Найперше ухвалено надати допомогу районам, населення яких голодувало: по Вінницькій області – 8 районам (Бабанському, Уманському, Оратівському, Плисківському, Погребищенському, Монастирищенському, Христинівському, Немирівському); по Дніпропетровській області – 5 районам (Новопраському, Волинському, Межівському, Лихівському, Старокаранському); по Харківській області – 8 районам (Оболонському, Семенівському, Куп'янському, Золочівському, Липецькому, Миропільському, Чорнухинському, Старосалтівському); по Одеській області – 5 районам (Зінов'євському, Добровеличківському, Знам'янському, Великовисківському, Новомиргородському); по АМСРР – 5 районам. Для організації громадського харчування колгоспників у районах і селах, що найбільше потребують допомоги, вирішено відпустити зерна: Харківській області – 250 т, Дніпропетровській – 200 т, Одеській – 150 т, АМСРР – 200 т проса / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 467.

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У Київському обкому КП(б)У про необхідність надання продовольчої допомоги районам області, населення яких голодувало: Ставищанському, Жашківському, Рокитнянському, Богуславському, Тальнівському, Володарському, Буцькому, Лисянському, Петровському, Сквирському, Тетіївському, Полянському, Звенигородському. Для організації громадського харчування колгоспників цих районів запропоновано виділити 6 вагонів тюльки. Допомогу, що мали надати голодуючим, пропонувалося розподіляти таким чином: 80 % – для вказаних районів, а решту – для сіл і колгоспів інших районів, що також голодували / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 172.

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У Одеському обкому КП(б)У про необхідність організації продовольчої допомоги районам

області, населення яких голодувало: Зінов'євському, Добровеличківському, Знам'янському, Великовисківському, Новомиргородському. Для цієї мети рекомендувалося виділити 150 т проса та 2 вагони тюльки. Цю допомогу належало розподіляти таким чином: 80 % – для вказаних районів, а решту – для сіл і колгоспів інших районів, що також опинилися в «скрутному продовольчому становищі» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 171–172.

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У Харківському обкому КП(б)У про необхідність організації продовольчої допомоги районам області, населення яких голодувало: Оболонському, Семінівському, Куп'янському, Золочівському, Липецькому, Миропільському, Чорнухинському, Старосалтівському. Для організації громадського харчування колгоспників вказаних районів пропонувалося виділити 250 т проса і 3 вагони тюльки. Інше продовольство, що мало надходити, належало розподіляти таким чином: 80 % – вказаним районам, а решту – іншим районам, що потребували допомоги / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 173.

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У Вінницькому обкому КП(б)У про необхідність організації продовольчої допомоги районам області, що перебували у найбільш скрутному продовольчому становищі: Бабанському, Уманському, Оратівському, Плисківському, Погребищанському, Монастирищенському, Христинівському, Немирівському. Рекомендовано відправити для цього 4 вагони тюльки. Допомогу, що мали надати, належало розподіляти таким чином: 80 % – вказаним районам, а решту – іншим районам, що також голодували / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 171.

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У Молдавському обкому партії про необхідність надання першочергової продовольчої допомоги п'яти районам АМСРР, що перебували у найбільш тяжкому становищі. Ухвалено відпустити для громадського харчування 200 т проса і 3 вагони тюльки / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 174.

ДПУ України інформувало про те, що в с. Фрунзе Благоевського району Одеської області 16 колгоспниць розібрали колгоспних корів / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД*.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

1918–1939: *Документи и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 114.*

Травень, 22 (неділя)

ДПУ України інформувало про те, що в с. Олександрівка Сталінського району на Донбасі селяни забрали 15 колгоспних коней / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документи и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 114.*

Травень, 23 (понеділок)

ДПУ України інформувало про те, що в колонії Романівка Миколаївської сільради Горлівського району Донбасу група з 25 колгоспниць розібрала 19 усуспільнених корів / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документи и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 114.*

У «Спецвідділі ДПУ України в СПВ ОДПУ про розбір усуспільненої худоби» повідомлялося, що в с. Ступа Зіньківського району Харківської області колгоспниками забрано 19 колгоспних корів. У результаті вжитих заходів корів повернуто до колгоспу. Заарештовано 5 ініціаторів «волинки» / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документи и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 113.*

Травень, 24 (вівторок)

ДПУ України повідомляло про те, що в Іванківському районі Київської області шість осіб, озброєних гвинтівками і револьверами, напали на підводи з посівним матеріалом, що перевозився з селища Городянки до селища Іванкове, та забрали близько 100 пудів посівного зерна / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документи и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 108.*

Травень, 25 (середа)

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У Молдавському обкому партії про надання продовольчої допомоги районам області, що перебували у найбільш скрутному становищі: видано 11,4 тис. банок консервів для колгоспників, 6,8 т крупи і 5,8 т дитя-

чого харчування / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 177–178.

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У Одеському обкому партії про надання продовольчої допомоги районам області, що перебували у найбільш скрутному становищі. Зокрема для громадського харчування колгоспників було виділено 11,4 тис. банок консервів, а для дітей – по 9,1 т крупи та кондитерських виробів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 176.

Село Васиївка Ружинського району Київської області. Колгоспники розібрали 18 колгоспних корів. Селяни заявили: «Ми пухнемо з голоду і нам ніхто не допомагає, так ми будемо пити молоко». В селі голодувало 30 сімей колгоспників / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 113.

Травень, 26 (четвер)

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) на повідомлення члена політбюро ЦК ВКП(б), голови РНК СРСР В. Молотова, члена ЦК ВКП(б), наркома землеробства Я. Яковлева і члена ЦК ВКП(б), наркома постачання СРСР А. Мікояна про стан сівби в Україні. Ухвалено видати Україні з фондів Комітету резервів насінневої позики 1200 тис. пудів вівса і на фуражні потреби 500 тис. пудів вівса в рахунок 2 млн пудів, призначених 25 травня Москвою для допомоги Україні. Для термінового виконання цієї постанови рекомендовано виділити 750 тис. пудів із фондів, розташованих в Україні, і 950 тис. пудів завезти з Білорусії, а також ухвалено видати Україні додаткову насінневу позику в розмірі 1300 тис. пудів зернових, із них 500 тис. пудів проса і 800 тис. пудів гречки, щоб засіяти 600 тис. га. Запропоновано виділити Україні додаткову продовольчу позику в обсязі 500 тис. пудів, із них – 300 тис. пудів кукурудзи і 200 тис. пудів проса. Додатково завезти в Україну 400 тракторів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 178–179.

Травень, 27 (п'ятниця)

Москва. Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про розвиток і збереження колгоспного поголів'я». Вимагали ліквідувати недбале використання коней, що призвело до їхнього виснаження та масового падіння. Персональна відповідальність за збе-

реження кінського поголів'я покладалася на керівників колгоспів, радгоспів і місцевих радянських органів. Правлінням колгоспів заборонялося надавати коней у безкоштовне користування, а Комзагу рекомендовано залишати мінімальну кількість зернофуражу для відгодовівлі коней. Трудову (гужову) повинність застосовувати лише з дозволу РНК СРСР / СЗ ССРСР. – 1932. – № 40. – Арт. 241.

Лист селянина М. Тавлуя з с. Крехаїв Остерського району до голови ВУЦВК Г. Петровського про смертність селян від голоду та тифу, про те, що «хочу жит, але не можна, умираю з голоду». Повідомлялося про брак харчів у селян, високі ціни на продовольчі товари та про їхній дефіцит (100 крб. – пуд борошна, 20 крб. – пуд картоплі) та про конфіскацію міліцією продуктів у селян. Зазначалося, що через голод та тиф у селі померло троє працездатних дорослих, багато людей похилого віку та дітей, але завдяки приїзду бригади лікарів із району, яка надала медичну допомогу хворим та підгодувала їх, смертність від голоду зменшилася / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 469–471.

Спецповідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П. Рахліса секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексееву про політичні настрої робітників державних підприємств області. Повідомлялося, що в більшості районів Вінницької області борошно та інші продукти харчування в порядку централізованого постачання надходили з перебоями. Це змушувало місцеві кооперативи зменшувати норми видачі хліба робітникам за картками до 200 г. На цьому ґрунті поширювалося незадоволення робітників, виникали страйкові тенденції та «волинки». Широкого розмаху набували звільнення робітників, частішали прогули та запізнення на роботу, знижувалася продуктивність праці, збільшувався брак продукції / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 193–194.

ДПУ України інформував про те, що на хуторі Михайлівському Новомосковського району, а також у селах Славгород, Роздори і Троїцьке селяни забрали корів із колгоспів / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 112.

Травень, 28 (субота)

Москва. Шифрограма Й. Сталіна С. Косіору і В. Чубарю про відправку з Ростова 400 тис. пудів кукурудзи для забезпечення посівної кампанії в Одеській області та з вимогою про дотримання її цільового призначення / *РДАСПІ*. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 43. – Арк. 91.

Москва. Відбулося засідання політбюро ЦК ВКП(б), на якому ухвалено рішення про видачу Україні з фондів Держкомрезерву 1200 тис. пудів вівса та 500 тис. пудів фуражу в рахунок 2 млн пудів, «дозволених Москвою 25 травня», про завезення насінневої допомоги в обсязі 1300 тис. пудів зерна, з них – 500 тис. пудів проса та 800 тис. пудів гречки / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 886. – Арк. 11.

Москва. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про видачу 200 млн крб. селянам – німецьким підданам у районах масової колективізації / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 885. – Арк. 13.

Новогеоргіївський райвиконком Харківської області повідомив про наслідки перевірки скарги щодо голодування колгоспників артїлі «Більшовик». Виявлено, що члени артїлі перебували в «скрутному стані» через те, що одержували лише 300 г хліба на день на працюючого та 100 г – на утриманця / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 471–472.

Травень, 29 (неділя)

Москва. Телеграма Й. Сталіна С. Косіору і В. Чубарю про надання насінневої допомоги Одеській області: з Ростова 400 тис. пудів насінневої кукурудзи (100 тис. пудів для Миколаєва та 300 тис. пудів для Одеси) / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 180.

Травень, 30 (понеділок)

Вукоопспілка до 27 квітня виконала план відвантаження товарів на село за другий квартал на 58,3 %. З бавовни – на 50 %, ниток – 56,8 %, хусток – 23,1 %, готового одягу – 90,7 %, взуття – 41,5 %, галош – 93,1 %, мила – 34,4 % / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1932. – 30 травня.

Смілянський район, Київська область. МТС бурякового колгоспу зірвала сівбу. Бюро РПК визнало роботу МТС незадовільною і винесло догану директору МТС Зайцеву і секретарю

Голодомор 1932–1933 років в Україні

реві партосередку Марченку за ненаалагодженість оперативного керівництва сівбою і відсутність допомоги тракторним загонам. Голові Попівського колгоспу Шевченку винесено догану за погане обслуговування тракторів / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 30 травня.*

За довідками Наркомзему, на 26 квітня в УСРР засіяно 88,3% планового завдання – 16,6 млн га посівних площ. Одеська область виконала план на 104,7 %. Донбас – 101,1 %, Дніпропетровська – 94,3 %, Харківська – 88,6 %, Вінницька – 85,2 %, АМСРР – 78,6 %, Київська область – 65,7 % / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 30 травня.*

Травень, 31 (вівторок)

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У Бердянському райкому партії про продовольчу допомогу Вінницькій, Київській та Харківській областям. Надано директиву додатково відправити 8 вагонів тюльки з Бердянська для громадського харчування колгоспників голодуючих районів Вінницької області, Київської – 8 вагонів, Харківської – 4 вагони / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 181.*

Секретно-політичний відділ ОДПУ інформував про те, що в 30 селах Христинівського району вимагали негайної продовольчої допомоги 5405 селян / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 165.*

Червень, 1 (середа)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про продовольчу допомогу голодуючим». Вирішено відправити 100 тис. банок консервів для громадського харчування голодуючих колгоспників: АМСРР, Дніпропетровської та Одеської областей – по 11,4 тис. банок, Київській – 29,4 тис., Вінницькій та Харківській – по 18,2 тис. банок кожній. Запропоновано відправити для дитячого харчування по 18,2 т круп та кондитерських виробів Дніпропетровській та Одеській областям, Київській, Вінницькій та Харківській – по 22 т, АМСРР – 100 т вказаних продуктів / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 473.*

Село Медвин, Богуславський район, Київська область. Київське обласне бюро КП(б)У повідомило про факти масової реквізиції зерна в селянських господарствах: насінневого в одно-

осібників та заробленого на трудовні у колгоспників. Зафіксовано випадки опухання у 398 родин, смертність селян від голоду (від квітня по 19 травня – 3–4 особи щоденно) по селу. Надіслано листа до ЦК КП(б)У про необхідність продовольчої допомоги, зважаючи на недостатність раніше надісланих 30 пудів гороху і 6 пудів бобів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 181–182.

Червень, 2 (четвер)

Христинівський район, Київська область. Виявлено 4 тис. опухлих від голоду селян. Відбувся масовий вихід із колгоспів: у с. Пеніжкове подано 40 заяв, Мала Іванівка – 30, Велика Севастянівка – 60. Поголів'я худоби в районі, порівняно з 1929 р., зменшилося на 68,9 %, особливо овець і свиней / *Голод 1932–1933 років на Черкащині: Документи і матеріали.* – Черкаси, 2002. – С. 31–32.

Червень, 3 (п'ятниця)

Книги запису актів цивільного стану Балтського району Одеської області. Місто Балта. Помер від виснаження організму 8-місячний хлопчик Б. Березовський / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 302.

Повідомлення керівника Київського обласного управління ДПУ про факти людоїдства в Букринському районі на ґрунті голоду / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 111–115.

Червень, 4 (субота)

Київська область. Газета «Вісті» ВУЦВК повідомляла, що в районі діяльності Київського цукротресту засіяно буряком тільки 56 % запланованих посівних площ. Тоді як радгоспи виконали завдання на 95 %, колгоспи засіяли тільки 56,8 %, а одноосібники – 34,5 %. З посівними завданнями з буряку впоралися лише окремі МТС / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 4 червня.

Червень, 5 (неділя)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Помер від виснаження організму 49-річний чоловік В. Кузьмін / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

1947. *Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 282.

Червень, 6 (понеділок)

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомляла, що УСРР відставала в сівбі.

Загальний план сівби виконано на 67 %, а з цукрового буряку – на 73,2 % (МТС виконали план на 90,8 %). Найбільш незадовільно провели сівбу в Київській і Вінницькій областях. Зокрема у Вінницькій області на 1 червня засіяно 58,2 % ріллі, буряком засіяно 68,5 % запланованих посівних площ (по колгоспах МТС – на 65 %) / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 6 червня.

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомляла, що найвідсталішим районом Вінницької області по сівбі був Тростянецько-Подільський район, де колгоспи засіяли 19,5 %, а одноосібники – 9 % запланованих посівних площ. Причина зриву сівби – масова загибель коней та «лівацькі закрути» щодо одноосібників. Наприклад, у с. Лівківці, де одноосібники виконали лише 3 % сівби, уповноважений РВК Ушеревич та секретар партосередку Щуренко запропонували голові сільради Войчукові відібрати в одноосібників тягло і реманент та передати їх колгоспу. Такі самі заходи застосовані щодо одноосібників у селах Білоусівка, Маньківка та інших / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 6 червня.

Червень, 7 (вівторок)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померли від виснаження організму три особи / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 282.

Червень, 9 (четвер)

Лист комсомольця А. Бурдюка з с. Осіч Бахмацького району до НК РСІ про масовий голод. Повідомлялося, що багато колгоспників заробили в 1931 р. не менше 200 трудовнів, але голодували внаслідок вилучення хліба з колгоспів під час хлібозаготівель / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 476.

Червень, 10 (п'ятниця)

В довідці секретно-політичного відділу ОДПУ «Про негативні явища на селі і діяльність антирадянського елементу»

повідомлялося про те, що в УСРР подано 2655 заяв колгоспників про вихід зі 104 колгоспів 31 району УСРР / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 439.*

Червень, 11 (субота)

Харків. РНК УСРР заборонив наркоматам та об'єднанням, які регулювали колгоспну торгівлю, а також обласним установам і місцевим радянським органам видавати постанови, розпорядження, інструкції про колгоспну торгівлю без попереднього погодження з урядом / *ЗУ України. – 1932. – № 16. – Арт. 119.*

Червень, 12 (неділя)

Москва. Лист Л. Кагановича до Й. Сталіна щодо звернення Г. Петровського та В. Чубаря про надання Україні продовольчої допомоги. Вказувалося, «що в цьому відношенні частково доведеться їм надати допомогу», але «питання лише в розмірах» / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 165–166.*

Доповідна записка начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Левицького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексеєву про розкуркулення селянських господарств. Повідомлялося, що в окремих районах масово розкуркулювали господарства селян-середняків і навіть бідняків, яким поряд із «куркульськими» господарствами давали тверді завдання з хлібозаготівель / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 2007. – С. 126.*

Червень, 13 (понеділок)

Доповідна записка секретаря Теплицького райкому КП(б)У В. Ніконенка секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексеєву про голодування населення. Повідомлялося, що з 35 сіл району голодувало 15. Часто першим помирав глава сім'ї, а діти залишалися сиротами / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 2007. – С. 300.*

Книги запису актів цивільного стану м. Одеси. Помер від виснаження організму 54-річний чоловік М. Жулан / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

1947. *Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 282.

Червень, 14 (вівторок)

Москва. Лист Л. Кагановича до Й. Сталіна. Повідомляв про приїзд В. Чубаря з проханням надати продовольчу допомогу Україні хлібом в обсязі 1,5 млн пудів, а також про те, що політбюро ЦК ВКП(б) нічого не вирішило, лише дали 50 тис. пудів хліба для АМСРР. Зазначив неможливість надання допомоги Україні в тому обсязі, якого вона просила, але підкреслив доцільність проддопомоги для районів буряківництва / *Сталін и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 167–168.

Хрестинівський район, Київська область. Для організації медичної допомоги голодуючим селянам під час пропольовальних робіт мобілізовано всі лікарні, а також виділено 400 кг пшона, 400 кг кукурудзи / *Голод 1932–1933 років на Черкащині: Документи і матеріали.* – Черкаси, 2002. – С. 30–31.

Червень, 15 (середа)

Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича. Повідомляв про незадоволення листами В. Чубаря та Г. Петровського, позаяк перший розводив «самокритику», щоб отримати з Москви нові мільйони пудів хліба, а другий грав святошу, який віддав себе в жертву «директив ЦК ВКП(б)», щоб домогтися зменшення хлібозаготівель. Підкреслювалося, що ні перше, ні друге не припустимо. Зазначив, що Чубар помилявся, бо його «самокритика потрібна не для мобілізації сил та коштів України, а для отримання допомоги ззовні», а також те, що «Україні надано більше, ніж слід», тому «дати ще хліба ні для чого та немає звідки» / *Сталін и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 168–169.

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв про те, що в УСРР із колгоспів вийшло 913 господарств / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. *Конец 1930–1933 гг.* – С. 439.

Червень, 16 (четвер)

Москва. Політбюро ЦК ВКП(б) розглянуло заяву В. Чубаря про допомогу Україні. Ухвалено відпустити УСРР на продоволь-

чі потреби 2 тис. т вівса з невикористаної насінневої позики, 100 тис. пудів кукурудзи з відпущеної на засів Одеській області, але не використаної за призначенням, 70 тис. пудів хліба для цукрових радгоспів та 230 тис. для відповідних колгоспів / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 169.*

Спецкор газети «За харчову індустрію» повідомляв наркома землеробства СРСР Я. Яковлева про те, що у Вінницькій області в Уманському районі з 39 сіл голодувало 36, в Бабанському – всі села. Від голоду опухло більше третини населення, багато селян померло через виснаження. В селі Фурманівка половина хат були зачинені – селяни виїхали за хлібом або померли. У селі Череповоди було 800 дворів, а з села виїхало 85 родин колгоспників та 90 – одноосібників, померло 152 господаря. В селі Рижавка з 909 дворів померло від голоду 80 сімей / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 388–389.*

Червень, 17 (п'ятниця)

Харків. Телеграма політбюро ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) (особисто члену політбюро, секретареві ЦК ВКП(б) Л. Кагановичу та членові політбюро ВКП(б), голові РНК СРСР В. Молотову) про необхідність продовольчої допомоги 220 тис. т зерна районам України, які перебували в «тяжкому продовольчому становищі», щоб завершити прополку буряків / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 183.*

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У обкомам партії про можливість надання додаткової продовольчої допомоги не більше ніж 20 районам республіки, що перебували «у виключно тяжкому продовольчому становищі». Пропонувалося надати список районів, у яких голодували селяни / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 183.*

Червень, 18 (субота)

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича та В. Молотова. Вказано на помилку минулорічної хлібозаготівельної кампанії: розверстку плану заготівель по районах та колгоспах за принципом зрівнялівки, без урахування становища в кон-

кретних районах і колгоспах, що призвело до розорення та голоду у врожайних районах УСРР і негативно вплинуло на хід весняної засівної кампанії. Висловлено незадоволення тим, що «декілька десятків тисяч українських колгоспників все ще роз'їжджають по всій європейській частині СРСР і розкладають нам колгоспи своїми скаргами та скигленням». Запропоновано скликати не пізніше 26–27 червня керівників України, Північного Кавказу, ЦЧО, Нижньої та Середньої Волги, Нижнього Новгороду, Москви, Татарстану, Башкирії, Уралу, Казахстану, Західного Сибіру, Західної області та Білорусії з питань організації хлібозаготівель і безумовного виконання плану хлібозаготівель. Надано директиву: «Покласти персональну відповідальність за стан сільського господарства та плану хлібозаготівель на них» / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 179–180.*

Лист члена АКСМУ Г. Ткаченка до С. Косіора про те, що на Білоцерківщині, Уманщині, Київщині засіяно не більше 25–30 % посівних площ порівняно з 1925–1928 рр. У колгоспах зі 100–159 усупільнених коней залишилося лише 40–50, а селяни, що не отримували хліб на трудодні, повмирали з голоду / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 183–186.*

Харків. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про каси громадської взаємодопомоги колгоспів». Вирішено реорганізувати каси взаємодопомоги колективізованого селянства в каси громадської взаємодопомоги колгоспів на підставі Статуту, виданого Колгоспцентром СРСР і затвердженого РНК СРСР / *ЗУ України. – 1932. – № 19. – Арт. 128.*

Харків. Телеграма В. Строганова А. Кагановичу з проханням зменшити плани поставок українського продовольства до союзного фонду, а також заготівель масла з 11 170 т до 9000 т / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 117–119.*

Червень, 19 (неділя)

Москва. Постанова Комітету заготівель сільськогосподарської продукції при РПО СРСР про виділення для УСРР 300 тис. пудів хлібопродуктів, а також 70 тис. пудів хліба для цукрових радгоспів та 230 тис. пудів хліба для бурякових колгоспів / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 118–119.*

Червень, 20 (понеділок)

Понад 6 тис. колгоспників заявили про вихід із 239 колгоспів у 65 районах УСРР, з них у Вінницькій області – 2635 осіб, Харківській – 1656, Київській – 1109, Дніпропетровській – 154, АМСРР – 362 / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 205.

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі і хлібопостачання». Липневий план хлібозаготівель для України затверджено в обсязі 19,5 млн пудів. А. Мікояну та М. Чернову разом із ЦК КП(б)У запропоновано розробити оперативний план виконання заготівель в Україні / *Трагедія советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. *Конец 1930–1933 гг.* – С. 391.

Харків. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про доповнення Кримінального кодексу УСРР». Вирішили доповнити окремі статті. Зокрема за побиття або інші насильницькі дії стосовно громадських активістів, ударників на виробництві, а також колгоспників у зв'язку з їхньою громадською або виробничою діяльністю, пропонувалося застосовувати покарання – позбавлення волі на термін до 5 років / *ЗУ України.* – 1932. – № 16. – *Арт. 116.*

Червень, 21 (вівторок)

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про скликання 28 червня 1932 р. наради секретарів та голів виконкомів України, Північного Кавказу, ЦЧО, Нижньої та Середньої Волги, Нижнього Новгороду, Москви, Татарстану, Башкирії, Уралу, Казахстану, Західного Сибіру, Західної області та Білорусії з питань організації та виконання плану хлібозаготівель / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 180.

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича та А. Мікояна. Радив вилучити пункт перший постанови про зменшення обсягу хлібозаготівель для колгоспів, які мали засів буряку понад 5 % посівної площі, а також третій абзац другого пункту про премії колгоспам та одноосібникам за перевиконання плану здавання буряку / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 185.

Москва. Телеграма ЦК ВКП(б) і РНК СРСР до ЦК КП(б)У та РНК УСРР про забезпечення виконання колгоспниками та

одноосібними господарствами України плану зернопостачання. Заборонялося порушувати строки та розміри здавання зерна, визначені постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 20 і 21 червня. Пропонувалося вжити належних заходів для виконання планів колгоспниками та одноосібниками: у липні – 14,5 млн пудів, у серпні – 72,4 млн пудів, у вересні – 71,2 млн пудів. Радгоспам належало здати: у липні – 2,7 млн пудів, у серпні – 9,1 млн пудів, у вересні – 10,9 млн пудів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 186–187.

Харків. Постанова ЦК КП(б)У про додаткову продовольчу допомогу районам, що перебували у найбільш тяжкому продовольчому становищі. Затверджено список районів, у яких голодували селяни: у Київській області – 12, Вінницькій – 9, Харківській – 5, Дніпропетровській – 5. Виділено допомогу колгоспам області: відповідно 50,9 тис. пудів Київській, 38,2 тис. – Вінницькій, 29,7 тис. – Харківській, 21,2 тис. – Дніпропетровській. Надану допомогу в межах областей рекомендовано витратити таким чином: 85 % – для районів, визначених ЦК КП(б)У, а решту – для інших районів, що перебували у найбільш тяжкому продовольчому становищі. В межах районів допомогу розподіляли залежно від ураження голодом сіл, а в межах сіл надавали селянам та вчителям. Щодо ресурсів продовольчої допомоги в Одеській області було ухвалено залучати місцеві запаси насінневої кукурудзи, наявні в області. Крім того, було затверджено план продовольчої допомоги сім'ям червоноармійців, запропонований командувачем Київського військового округу Й. Якіром, в обсязі 70 тис. пудів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 188.

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У Одеському обкому партії про постанову політбюро ЦК від 21 червня про додаткову продовольчу допомогу районам, які перебували у найбільш «тяжкому становищі» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 189.

У газеті «Вісті» ВУЦВК надруковано статтю «Нещадно трошити організаційну недооцінку боротьби зі шкідником. Всі засоби боротьби на лани!» Наголошувалося на загрозі винищення засівів буряку шкідниками сільськогосподарських культур, що масово поширювалися. Повідомлялося, що бурякова свинка вже вразила 282 тис. га засівів буряку та майже

ціаком знищила їх на 19,5 тис. га посівної площі. Місцеві станції боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур не були підготовлені до їх винищення як хімічними, так і механічними засобами. Райони бурякосіяння забезпечувалися отрутою на 80 %, оприскувачами кінними – на 33,6 %, кінно-ручними – на 40,2 %. Не вистачало й засобів механічного нищення шкідників. Сіток та сачків виготовлено на 11,7 % від потреби, пасток для гусениць – на 8,6 % / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 21 червня.

Червень, 22 (середа)

Доповідна записка секретаря Любарського райкому КП(б)У Довжикова секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексеєву про реакцію інспектора кавалерії РСЧА С. Бурд'юнного на голодування населення. Повідомлялося, що в с. Глезіно він заявив колгоспникам: «Якщо цей рік вам дадуть плани, а ви їх виконаєте, а потім ще будуть прохати зустрічний, то беріть коси і женіть всіх представників з колгоспу». Бурд'юнний ще демонстративно заявляв: «Надішлю телеграму т. Сталіну, він надішле хліб Правобережжю». Після таких заяв, як зазначав Довжиков, серед колгоспників почала зміцнюватися думка, що в голоді винні комуністи / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 303.

Доповідна записка секретаря Гайсинського райкому КП(б)У Коломійцева секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексеєву про голодування населення району. Повідомлялося, що за перші три п'ятиденки кампанії з прополки буряку план виконано лише на 20 %, а темпи прополки настільки незадовільні, що створюють загрозу загибелі просяпних культур, зокрема буряку. Такий стан є наслідком голоду в районі. Одержана з області за лінією «Союзцукру» допомога харчовими продуктами для колгоспів повністю витрачена на громадське харчування під час весняної сівби та початку просяпної кампанії. Всі харчові ресурси в районі вичерпані. Смертність населення від голоду порівняно з березнем місяцем зросла на 223 % / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 305–306.

Книги запису актів цивільного стану м. Одеси. Помер від виснаження організму 44-річний чоловік Л. Найгуз / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

1947. *Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 312.

Червень, 23 (четвер)

Москва. Лист Л. Кагановича до Й. Сталіна про хлібозаготівлі.

Повідомлялося про підготовку до скликання наради секретарів республік, крайкомів і обкомів партії 28 червня 1932 р. Просив внести до проекту постанови пункт про недоліки роботи місцевих організацій, зазначені Й. Сталіним у листі від 18 червня щодо України. Аванси хлібом колгоспникам на трудовні пропонував видавати не за їдцями, а за кількістю трудовнів, особливо на Україні, де була «загроза розкрадання хліба» / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 188.

ОДПУ повідомляв про те, що з 519 колгоспників Георгієвської сільради Нововасилівського району виходили на роботу не більше 125, про відмову колгоспників працювати: «Раз нам хліба не дають, працювати не будемо» / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 124.

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв про те, що через голод і погану організацію громадського харчування в с. Гірсівка Нововасилівського району Дніпропетровської області з 797 колгоспників виходили на роботу 150–160, а в с. Девненське Нововасилівського району з 357 колгоспників – не більше 25. В колгоспах Градизького району колгоспники з цієї ж причини взагалі відмовлялися виходити на роботу, подали заяви про вихід із колгоспів та забрали колгоспних коней. У селі Хорошки Лубенського району Харківської області значна частина колгоспників також заявила про вихід із колгоспу під впливом голоду, а чверть розібрала громадських коней. У селі Кагарлик до правління колгоспу надійшло близько 200 заяв колгоспників про вихід із колгоспу, а в с. Свитине Лубенського району Полтавської області – 76. Значна частина колгоспників виїхала в інші райони у пошуках хліба / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 124.

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про продовольчу допомогу Україні. Запропоновано обмежитися вже прийнятим рішенням ЦК і додаткового завезення хліба в УСРР

не проводити / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 190.

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв про те, що цукрові заводи не розраховалися з виробниками за зданий буряк. У Томашпільському районі Вінницької області загальна заборгованість колгоспників та одноосібників становила 51 тис. крб. По 19 районах Київської області – понад 500 млн крб. Також не розраховався з виробниками Лохвицький цукровий завод Полтавської області / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД, 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 128, 157.

Сочі. Й. Сталін надіслав телеграму Л. Кагановичу про необхідність публікації в газеті «Правда» передової статті про перемогу колгоспного ладу. Запропоновано підкреслити «перемогу соціалізму в СРСР», враховуючи перемогу колгоспів та радгоспів у сільському господарстві, позаяк їхня частка перевищила 80 % всієї посівної площі / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 391.

Червень, 24 (п'ятниця)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померли від виснаження організму чотири особи / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 283.

Червень, 25 (субота)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померли від виснаження організму три особи / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 2.

Червень, 26 (неділя)

Москва. Політбюро ЦК ВКП(б) заслухало телеграму В. Чубаря про хід хлібозаготівель в Україні та прохання С. Косіора щодо створення Донецької області у складі 36 районів. Доручено Молотову скликати всесоюзну нараду з питань хлібозаготівель, виступити з промовою та оголосити лист Й. Сталіна, підкресливши, що його пропозиції мають стати

Голодомор 1932–1933 років в Україні

основою для рішення політбюро про хлібозаготівлі. Знято питання про допомогу голодуючому населенню Західної України / *РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 890. – Арк. 8.*

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича та А. Мікояна. Піддано критиці пропозиції про скасування державного контролю за регулюванням діяльності кооперації щодо ціноутворення. Кооперації заборонялося здійснювати заготівлі сільськогосподарської продукції та її продаж за вільними цінами, а також кооперативну торгівлю промисловими товарами / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 197.*

Червень, 27 (понеділок)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померли від виснаження організму дві особи / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 283.*

Заява селянина С. Голубицького з с. Підгородне на Дніпропетровщині до обласної прокуратури про дозвіл повернутися на свою садибу, забрану сільрадою за невиконання селянином плану хлібозаготівель через брак необхідної кількості зерна. Повідомлялося, що садиба й досі пустує та заросла бур'яном / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 477–478.*

Червень, 28 (вівторок)

Харків. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про роботу органів державної прокуратури в ході колективізації». Зазначено, що деякі районні прокуратури не завжди рішуче реагували на факти доведення твердих завдань із хлібозаготівель до окремих колгоспників та середняків-одноосібників, незаконні обшуки та арешти, конфіскацію та вилучення майна, а також порушення основних засад колгоспного будівництва. Органи юстиції, проводячи боротьбу з «класовим опором», надто рішуче застосовували репресії до середняків, бідняків, колгоспників, які не виконували своїх зобов'язань перед державою. Президія ВУЦВК і РНК УСРР зобов'язали Нарком'юст та головного прокурора УСРР, обласні комітети, РВК та міськради негайно перевірити всі заяви про факти порушення революційної законності та притягнути до юридичної відповідальності всіх винних урядових осіб; забезпечити найшвидше і найрішучіше реагування на

кожну заяву, скаргу робітників, колгоспників, бідняків та середняків-одноосібників і трудящих загалом, на дописи робсількорів та матеріали преси про випадки порушення революційної законності, перекручування політики партії та уряду, нечуйне бюрократичне ставлення до трудящих, притягати винних до суду / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 176–479.

Спецповідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П. Рахліса секретарю Вінницького обкому КП(б)У М. Алексееву про подання колгоспниками заяв щодо виходу з колгоспу за період з 1 січня по 25 червня 1932 р. Повідомлялося, що продовольча криза в низці районів області створює сприятливий ґрунт для діяльності контрреволюційних елементів, спрямованої на розвал колгоспів. За неповними даними, за відповідний період із колгоспів області вийшло понад 5850 колгоспників / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1924 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 397–398.

Червень, 29 (середа)

Москва. Постанова Комітету заготівель при РПО СРСР про відвантаження зерна в липні 1932 р. за межі УСРР, Північного Кавказу і Криму. Зобов'язати «Зернотрест» УРСР відвантажити за нарядами «Заготзерна» 34,9 тис. т пшениці. МТС УСРР запропоновано вивезти за межі республіки додатково 41 тис. 500 т пшениці та 15 тис. т жита, а «Заготзерно» Криму мало відвантажити в Україну 20 тис. т жита / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 119–120.

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича. Надано вказівку не включати насінневу позику до плану хлібозаготівлель, а стягати поза планом. Дозволялося її повне повернення в окремих районах залежно від урожаю, а також стосовно продовольчої позики. При збиранні хліба дозволялося видавати невеликі аванси хліба колгоспникам. Дозволено давати послаблення одноосібникам при розверстці хлібозаготівельного плану / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 203.

Червень, 30 (четвер)

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв про те, що в УСРР подано 7929 заяв колгоспників про вихід з 306 колгоспів 81 району УСРР. Зокрема, у Вінницькій області – 2965 заяв, Харківській – 2236, Київській – 2211, Дніпропетровській – 105, Одеській – 151, АМСРР – 261 / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 439.*

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померли від виснаження організму дві особи / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 282.*

Село Тарасівка, Звенигородський район, Київська область. Троє голодуючих селян убили і з'їли трьох дітей / *Голод 1932–1933 років на Україні: Збірник документів та матеріалів. – К., 1990. – С. 220–221.*

Глобинський район, Харківська область. У селі Федорівка від початку посівної померло від голоду 80 осіб, з них у травні – 36. Більшість родин опухла від голоду. У селі Бориси опухлих від голоду 91 особа, померла одна, в с. Горби – померло 11, в с. Глобине – 2 особи / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 191.*

Кобиланський район, Харківська область. У селах Суха Маячка, Бродщина, Червоне зареєстровано 60 випадків смерті на ґрунті голоду та тривалого недоїдання. В селах Василівка, Чорнобока, Суханівка селяни харчувалися сурогатами (цвітом акації, лепехою, осокою) та м'ясом дохлих коней / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 191.*

Нехворощанський район, Харківська область. У селах Михайлівка, Шевченко, Нехвороща та інших зафіксовано масові випадки вживання в їжу сурогатів та захворюваності населення на цьому ґрунті / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 191.*

Семенівський район, Харківська область. В с. Герасимівка зареєстровано випадки опухання колгоспників на ґрунті голоду, особливо серед дітей. У більшості сілград колгоспів сіл Буринка, Саранчівка, Гриньки, Крива Руда, Устинівка, Вереміївка, Тройняки, Очеретове, Великий Поділ, Чернишенське, Михайлівка, Хрущовате, Шелевська, Куликівське, Коржинська через брак хліба спостерігався масовий невихід

колгоспників на роботу, напади на пункти «Заготзерна», викопування картоплі, а також масовий виїзд колгоспників на заробітки та за хлібом / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 190–191.

Чутівський район, Харківська область. У селі Дубова лежало опухлими від голоду 36 родин, за останній час померло 2 особи. В селах Рублівка, Постельки, Войнівка, Іскрівка колгоспники масово не виходили на роботу. В селах Піскове, Богдари, Пілевці, Дельці, Володарка на ґрунті голоду почастишали випадки пограбування зсипних пунктів та гуралень / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 191.

Зареєстровано численні випадки опухання населення від голоду: в Лохвицькому районі Харківської області – 15 осіб, в Сахновищанському та Чорнухинському – по 13, Оболонському – 11, Золочівському, Куп'янському та Сватівському – по 10, Багачанському, Сумському й Миропільському – по 9, Карлівському та Червонокутському – по 8, Балакліївському, Пирятинському й Червонопільському – по 7, Гадяцькому, Решетилівському, Роменському та Старобільському – по 6, Білолуцькому, Липоводолинському й Недригайлівському – по 5, Близнюківському, Дворічанському, Зіньківському, Новогеоргіївському, Новопсковському, Лубенському, Петровському, Печенізькому, Старосалтівському та Троїцькому – по 4, Новосанжарському та Чугуївському – по 3. В багатьох селах не виходили на роботу більше половини колгоспників. Загострення продовольчої кризи призводило до нападів колгоспників на колгоспні комори, гуральні та склади «Заготзерна», а також виїзду колгоспників та одноосібників за хлібом до областей інших республік – ЦЧО, Криму та Північного Кавказу РСФРР. Посилилися масові виходи селян із колгоспів та випадки реприватизації усупільненої худоби. Наприклад, у Буринському районі подано 119 заяв про вихід, Червоноградському – 57, Роменському – 82, Лиманському – 85, Лубенському – 76, Чорнухинському – 61, Градизькому – 129 / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 192.

Харків. Обком ЦК КП(б)У звернувся до ЦК КП(б)У з доповідною запискою про надзвичайно напружене продовольче становище в окремих районах області. Висловлено клопо-

---

Голодомор 1932–1933 років в Україні

тання перед ЦК ВКП(б) про продовольчу допомогу Харківській області та про закупівлю хліба на території ЦЧО і Північного Кавказу. Просив надати хліба і риби колгоспам буряківничих районів, прирівнявши Харківську і Вінницьку області до Київської області, а також про відвантаження до Харківської області 48 тис. пудів кукурудзи з Новоросійська та Одеси. Запропоновано Раднаркомом видати постанову про притягнення до суворой відповідальності осіб, винних у самотійній косовиці незрілого хліба / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 190–193.

Липень, 1 (п'ятниця)

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича та В. Молотова. Запропонував секретарям республіканських комітетів, обкомів і крайкомів забезпечити обов'язкове виконання плану на 100 %. Задля цього ставилося завдання спрямувати головний удар проти українських «демобілізаторів». Було надано вказівку виїхати на III Всеукраїнську конференцію КП(б)У Л. Кагановичу як секретарю ЦК ВКП(б) та В. Молотову – голові РНК СРСР. Висувалася вимога до Наркомзему або Держплану дати офіційну заяву або інтерв'ю про гарні види на врожай, що він буде кращим за минулорічний / *Сталін и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 205.

Липень, 2 (субота)

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича та В. Молотова. Пропонував звернути серйозну увагу на Україну. Висловлювалося занепокоєння з приводу можливості втрати України. Критикував позицію першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора та В. Чубаря. Звинуватив Чубаря у «розкладі» та «опортунізмові», а Косіора – в «гнилій дипломатії щодо ЦК ВКП(б) і злочинно-легковажному ставленні до справи». Вважав, що «керувати цим товаришам Україною» було «не по силах», висловив думку про їхнє відкликання до Москви. Вимагав усіх заходів до того, щоб «переломити настрої працівників, ізолювати плаксивих і гнилих дипломатів (не зважаючи на особи!) і забезпечити насправді більшовицьке рішення конференції» / *Сталін и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 210.

Москва. Лист члена політбюро, секретаря ВКП(б) Л. Кагановича до першого секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна. Повідомляв про роботу над проектом постанови про хлібозаготівлі та збиральну кампанію згідно з настановами генерального секретаря «спрямувати головний удар проти українських демобілізаторів». Також повідомлялося, що на наступному засіданні політбюро ЦК ВКП(б) 3 липня розглядатиметься питання про поїздку Кагановича та Молотова в Україну, а також про вагання Молотова щодо доцільності його особистої поїздки. Зазначено, що на Всеукраїнській конференції КП(б)У обговорено питання «про відрив керівництва від сільського господарства та нерівномірність розподілу хлібозаготівель завдяки незнанню районів, що призвело до сумних наслідків» / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 210–211.

Липень, 3 (неділя)

Робітник шахти № 9 «Паризька комуна» І. Лісичин надіслав заяву до ВУЦВК про свавілля місцевої влади щодо його сім'ї, що мешкала в с. Ящикове Ворошилівського району Донецької області. Повідомлялося, що за відмову здати корову до колгоспу його звільнили з роботи в колгоспі та позбавили пайка, а після цього, незважаючи на брак інших джерел харчування та наявність шести малолітніх дітей, насильно забрали корову до колгоспу / *Колективізація і голод на Україні: 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 479–480.

Липень, 4 (понеділок)

Доповідна записка заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П. Рахліса секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексееву про масовий характер порушень революційної законності в області під час проведення господарсько-політичних кампаній на селі: незаконні обшуки та арешти, побиття селян, накладання на них непосильних штрафів, розкуркулення і продаж майна середняків і бідняків, а також присвоєння їхнього майна сільськими активістами / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 310–317.

Книги запису актів цивільного стану м. Одеси. Помер від виснаження організму 18-річний юнак М. Щербак / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–*

1947. *Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 284.

Липень, 5 (вівторок)

У газеті «Известия» надруковано статтю члена ЦК ВКП(б), заступника голови Держплану СРСР і начальника Центрального управління народногосподарського обліку СРСР М. Осинського (В. Оболенського) «Види на врожай зернових хлібів». Повідомлялося, що в 1932 р. очікується більш високий врожай, ніж у 1931 р., що надавало можливість значно збільшити продовольчі та кормові фонди / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 217.

Липень, 6 (середа)

Лист Л. Кагановича та В. Молотова до Й. Сталіна. Зважаючи на те, що на III Всеукраїнській конференції мала розгорнутися критика роботи ЦК КП(б)У за спричинення «тяжкого [продовольчого] становища в деяких районах», ставилося питання про те, як подати цю критику в засобах масової інформації, щоб «не дати привід іноземній пресі». Висувалася пропозиція висловити її «в стриманих тонах, без публікації фактів про становище в поганих районах». Висловлювалося прохання до Сталіна повідомити свою думку з цього приводу до Харкова / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 218–219.

Лист Л. Кагановича та В. Молотова до Й. Сталіна. Повідомляли про обговорення в ЦК КП(б)У проекту резолюції і питання про проведення III Всеукраїнської конференції КП(б)У. Зазначили, що представники з центру вказали на неприпустимість проекту резолюції як такого, що слабо критикував керівництво ЦК КП(б)У щодо села, який не ставив тверді завдання виконання хлібозаготівельного плану і подолання демобілізаційних настроїв у цій справі. Висвітлювалася одностайна позиція членів політбюро ЦК КП(б)У, у тому числі наркома освіти УСРР М. Скрипника, які просили зниження плану, враховуючи недосів зернових – 2,2 млн га і загибель озимих – 0,8 млн га. Підкреслювалося, що представники політбюро ЦК ВКП(б) категорично відхилили перегляд плану, вимагаючи мобілізації партії для боротьби з втратами і збитками хліба. Повідомлялося, що генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор у доповіді на конференції, на відміну від заяви на політбюро, захищав позицію обов'язкового

виконання плану. Ставилося питання про необхідність записати до резолюції конференції вказівку на незадовільне керівництво ЦК КП(б)У селом за останній час / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 219.*

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про план хлібозаготівель по селянському сектору. Визнано правильним і прийнято до безумовного виконання план хлібозаготівель по селянському сектору, встановлений ЦК ВКП(б) в обсязі 356 млн пудів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 190–193.*

Харків. Резолюція III Всеукраїнської конференції КП(б)У «Про підсумки весняної посівної кампанії, про хлібозаготівельну та збиральну кампанії і завдання організаційно-господарського зміцнення колгоспів». Визначено заходи щодо виконання плану хлібозаготівель по селянському сектору. Вказано на необхідність поліпшення партійного керівництва роботою районних і сільських партійних організацій. Поставлено завдання боротьби з саботажниками хлібозаготівель. Засуджено тогорічну практику зрівняльного розподілу плану хлібозаготівель між районами і колгоспами. Зауважено на необхідності задачі хліба одноосібними господарствами в розмірах не менших, ніж сусідні колгоспи, але без надання одноосібникам нездійснених завдань. Накреслено заходи збереження врожаю під час збиральної кампанії. Запропоновано поширити практику організації польових бригад, закріпивши за ними певні ділянки і поля та встановивши конкретні завдання щодо збирання врожаю з кожної з них. У разі перевиконання завдань встановлено надбавки на трудодень, а за їх невиконання – штраф. Вказано на неприпустимість затримки грошової оплати колгоспам хліба, зданого державі, та на проведення з цього хліба відрахувань на різні платежі без відома колгоспів. Заборонено застосовувати примусові заходи щодо одноосібників під час збирання врожаю («червоні токи», примусові супряги). Надано вказівку про обов'язкове відведення одноосібникам земельних ділянок під посів озимини не пізніше 15 липня. Зауважено на необхідності дотримання постанови ЦК КП(б)У про заборону вільної торгівлі хлібом до завершення хлібозаготівель / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 194–197.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Липень, 7 (четвер)

Харків. Постанова ЦК КП(б)У «Про організацію хлібозаготівель в кампанію 1932 р.». Основною помилкою хлібозаготівельної роботи минулого року визнано розверстку хлібозаготівельних завдань по районах і колгоспах на принципах зрівнялівки. З метою запобігання цій помилці у майбутньому запропоновано: залишити у розпорядженні колгоспів, що виконували план хлібозаготівель, більшу кількість хліба для задоволення власних потреб; створити для районів страхову надбавку в розмірі 4–5 % до плану області для перекриття помилок в обліку врожаю, яка гарантувала б виконання плану; провести розбивку плану по районах за участю секретарів райкомів партії і голів райвиконкомів, а доведення планів до колгоспів – за участю голів колгоспів і голів сільрад, поклавши на сільради обов'язок спостереження за виконанням планів по селу; виокремити в планах завдання по окремих культурах і групах культур, допустивши задачу пшениці, жита і бобових замість інших культур, не допускаючи заміну жита і пшениці іншими культурами, а також пшениці – житом; встановити обмежений термін доведення плану до районів для України до 20 липня, а до колгоспів та сіл – у десятиденний термін; зобов'язати одноосібників здавати хліб державі з кожного гектара посіву не менше, ніж сусідні колгоспи, причому щодо «куркульсько-заможних господарств» зберегти практику надання твердих завдань; повідомити на місця, що до плану хлібозаготівель не включено надходжень мірчука, а також державної насінневої позики і продовольчої допомоги, які були видані і мали бути повернені; затвердити план надходження мірчука в розмірі 100 млн пудів із розподілом по республіках, краях і областях; затвердити план повернення насінневої і продовольчої позики в розмірі 80 млн пудів для радгоспів і одноосібного сектора, також із розподілом по республіках, краях і областях; дозволити у разі необхідності оплату робочої і тяглової сили в розмірі 1 млн пудів хліба, й для УСРР – 200 тис. пудів, але за умови виконання встановленого плану хлібозаготівель; встановити термін надання на затвердження ЦК розбивки плану хлібозаготівель по секторах і культурах для УСРР – до 10 липня; заборонити практику безготівкового розрахунку між колгоспами і заготівельними організаціями, а також різноманітних утримань і відрахувань поза відомом колгоспів; послити завезення

товарів широкого споживання до колгоспів та вжити заходів із покарання осіб, винних у витрачання вказаних товарів не за призначенням; забезпечити підготовку технічної бази до хлібозаготівель та усунути бюрократичне ставлення заготівельних пунктів до здавальників зерна; поширити практику засипки зерна безпосередньо у вагони та на баржі; терміново розгорнути організаційну та агітаційно-масову роботу з підготовки до хлібозаготівель, кадрового зміцнення заготівельного апарату, а також створити при сільрадах комісії сприяння хлібозаготівлям із членів правлїн колгоспів і помічників директорів МТС. Також вказувалося на необхідність організації колгоспної торгівлі хлібом після виконання плану хлібозаготівель (з 15 січня) та проведення боротьби зі спекуляцією хлібом до цього часу. Ставилося за обов'язок розгортання боротьби з «демобілізаторськими» настроями щодо хлібозаготівель. Вказувалося на необхідність урахування місцевих особливостей у практичній роботі. Зазначалося, що відповідальність за виконання плану хлібозаготівель покладеться особисто на перших секретарів партійних організацій хлібозаготівельних районів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 198–203.

Заява колгоспника Д. Лисова з с. Гірсівка Нововасилівського району на Мелітопольщині до ВУЦВК у зв'язку з фактом виключення його з колгоспу та голодуванням сім'ї з шести осіб. Висловлювалося прохання повернути не тільки майно, а й частку врожаю задля того, щоб надалі працювати, годувати родину / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 481.

Липень, 8 (п'ятниця)

Засідання президії Томашпільського райвиконкому Вінницької області. Ухвалено рішення про розпуск колгоспу ім. Першої партконференції в с. Томашпіль за те, що, незважаючи на надану допомогу тяглом та харчами, знесилені голодом колгоспники не виходили на роботу, а дехто з них повернув успільнене майно. Вирішено передати все майно та посіви зазначеного колгоспу до колгоспу «Оборона» с. Томашпіль / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 482–483, 487–489.

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв, що в областях УСРР зафіксовано 70 «волинок» у 62 колгоспах 56 районів,

Голодомор 1932–1933 років в Україні

зокрема в Харківській – 25, Вінницькій – 18, Київській – 10, Одеській – 7, Дніпропетровській – 2, Донецькій – 1, АМСРР – 7. У 46 випадках «волинки» супроводжувалися поверненням колгоспниками майна та худоби, в 19 – вилученням продуктів харчування, особливо хліба. Учасники «волинок» вимагали розпуску колгоспів, проголошували антирадянські гасла, погрожували активістам розправою. Систематично не виходило на роботу від 30 до 79 % колгоспників. У деяких «волинках» брало участь 200–300 осіб / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 152–153.*

Липень, 10 (неділя)

Книги запису актів цивільного стану Балтського району Одеської області. Місто Балта. Помер від виснаження організму 62-річний чоловік Г. Бінковський / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 303.*

Липень, 11 (понеділок)

Заява колгоспників артiлі «Незаможник» с. Устимівка на Одещині про втрату засобів виробництва та продовольства через ліквідацію артiлі за недовиконання плану хлібозаготівлі з пшениці. Повiдомлялося, що в результаті передачі майна артiлі до інших колгоспів, з 14 січня 1932 р. колгоспники артiлі «Незаможник» залишилися без продуктів харчування та засобів виробництва. Місцева влада відмовилася використовувати колишніх колгоспників на роботах із виплатою хліба / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 483–484.*

Липень, 12 (вівторок)

Москва. Постанова уповноваженого комітету заготівель при РПО СРСР по УСРР М. Степанського про план хлібозаготівель з урожаю 1932 р. Встановлено річний план заготівель зернових культур по селянському сектору для України в обсязі 356 млн пудів (5 831 300 т). Визначено річні плани зернових культур по селянському сектору в окремих областях: для Вінницької області – 639 тис. т, Київської – 511 тис. т, Харківської – 1212 тис. т, Дніпропетровської – 1441,5 тис. т, Одеської – 1376 тис. т, Донецької – 583 тис. т, АМСРР –

68,8 тис. т. Поза планом хлібозаготівель зернових культур встановлено розміри натуральної позики (насінневої та харчової), яку належало повернути колгоспами з урожаю 1932 р.: Вінницької області – 16 200 т, Київської – 31 500 т, Харківської – 22 тис. т, Дніпропетровської – 27,5 тис. т, Одеської – 27 450 т, Донецької – 4,5 тис. т, АМСРР – 2 тис. т. Також затверджено річний план одержання мірчука в розмірі 472 200 т (100 %), зокрема харчових культур – 354 150 т з розподілом по областях: для Вінницької – 80 тис. всіх зернових (60 тис. харчових), Київської – 86 тис. т (64 500 харчових), Харківської – 98 500 т (73 875 харчових), Дніпропетровської – 80 тис. т (60 тис. т харчових), Одеської – 80 тис. т (60 тис. харчових), Донецької – 40 тис. т (30 тис. т харчових), АМСРР – 7700 (5775 т харчових) / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 123–127.

Повідомлення газети «Радянське село» про репресивні заходи щодо селян під час хлібозаготівель у с. Капустянець на Харківщині: голова сільради через особисті рахунки накладав на окремих селян підвищені завдання хлібозаготівель, а потім за їх невиконання реквізував у селян зерно та майно / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 484.

Липень, 13 (середа)

Спецповідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ДПУ П. Рахліса секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексееву про голодування населення Гайсинського та Липовецького районів. Повідомлялося про те, що в більшості колгоспів відсутні продукти харчування, колгоспники харчуються сурогатами, зареєстровано багато випадків опухання та смертей від голоду, стався випадок самогубства. Розпочалась таємна косовиця незрілого хліба / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 318.

У доповідній записці ДПУ до ЦК КП(б)У повідомлялося, що за червень місяць до правління 475 колгоспів зі 111 районів УСРР надійшло 14 тис. 55 заяв про вихід із колгоспів. Зокрема у Вінницькій області – 5800 заяв у 219 колгоспах 42 районів, Харківській – 3892 заяви в 137 колгоспах 36 районів, Київській – 3320 заяв у 75 колгоспах 21 району, Дніпропетровській – 269 заяв у 17 колгоспах 5 районів, Одеській –

Голодомор 1932–1933 років в Україні

151 заява в 7 колгоспах 4 районів, АМСРР – 623 заяви в 20 колгоспах 3 районів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 205.

Книги запису актів цивільного стану м. Одеси. Помер від виснаження організму 32-річний чоловік А. Терещенко / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 284.

Липень, 14 (четвер)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеси. Помер від виснаження організму 20-річний чоловік О. Вдовцов / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 284.

В УСРР зареєстровано 923 виступи селян, враховуючи «волинки», які супроводжувалися виходом із колгоспів. «Волинки» на ґрунті голоду проходили перед органами влади із закликами переходу кордону Румунії та проханнями про допомогу в румун / *Трагедія советської деревні: колективізація і раскулачівання: Документи і матеріали. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. *Кінець 1930–1933 гг.* – С. 421.

Лист Й. Стааліна до Л. Кагановича та В. Молотова. Зазначив, що справи з Україною погані. Висловлювалася думка про необхідність заміни генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора Л. Кагановичем, «оскільки інших кандидатур не було». Голова Наркомпостачу СРСР А. Мікоян характеризувався як керівник, що не підходив не тільки для України, а й для Наркомпостачу як «безрукий і неорганізований «агітатор»». Водночас підкреслювалася недоцільність термінової поїздки Кагановича на Україну через небезпеку ослабити ЦК ВКП(б). Щодо В. Чубаря висловлювалася думка, що його варто залишити і поспостерігати, як він працюватиме / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 225.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про повернення натуральної продовольчої та насінневої позики колгоспами і радгоспами навесні 1932 р. Встановлено розмір позики, яка мала повертатися, в розмірі 132 700 тис. т із розподілом по областях: Вінницькій – 16 200 т, Київській – 31 500 т, Харківській – 29 300 т, Дніпропетровській – 17 500 т, Одеській – 27 750 т, Донецькій – 8500 т, АМСРР – 2 тис. т. Накреслено

заходи забезпечення своєчасного надходження позики, зокрема, вручення колгоспам списків боржників не пізніше 25 липня / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 208.

Лист білоруських робітників до ЦК КП(б)У про голод в Україні. Повідомлялося про масовий наплив голодних українських селян до міст Білорусії: «Всюди сила-силенна голодних обірваних українців, які валялися по вулицях містечок Жлобін, Гомель, Бахмач, Бихат, Магіт, Орша, Мінськ, Сіроціно». Висловлювалося здивування з того, що «в гірші роки Україна годувала Білорусь», а преса не повідомляла про український голод. Пропонувалося надати допомогу голодуючим українцям організованим порядком / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 209.

Липень, 16 (субота)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про план хлібозаготівель в Україні: для колгоспів – 4,7 млн т, одноосібного сектора – 1,1 млн т, із них жита – 1,4 млн т, пшениці – 2,2 млн т, фуражних культур – 1,7 млн т, круп – 482,1 тис. т, бобових – 84,2 тис. т. / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 210.

Липень, 17 (неділя)

Доповідна записка начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про масові подання колгоспниками заяв щодо виходу з колгоспів. Повідомлялося, що за далеко не повними даними, по 48 районах області селянами подано 12 705 заяв про вихід із колгоспів, що становить 8 % колективізованих господарств цих районів / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів*. – Вінниця, 2007. – С. 319.

Село Нове Місто, Монастирищинський район. Прокуратурою Вінницької області порушено карну справу про випадок людоїдства: голодуючі батьки з'їли двох дітей – хлопців 2-х та 9-ти років. Дільничному прокурору запропоновано притягнути до судової відповідальності разом із людоїдами й керівників села за байдуже ставлення до голодуючої сім'ї / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 210–211.

Липень, 18 (понеділок)

Москва. Постанова РНК СРСР про план хлібозаготівель з урожаю 1932 р. Затверджено розбивку плану хлібозаготівель, надану Комітетом заготівель при РПО (без радгоспів, мірчука та повернення насінневої позики). По Україні визначено план в обсязі 5,8 млн т, зокрема для колгоспів – 4,7 млн т, що обслуговувалися МТС – 3,7 млн т, а по одноосібному сектору – 1,1 млн т / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 136.

Липень, 19 (вівторок)

Спецповідомлення начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про страйк на Гайсинському цегляному заводі внаслідок скорочення пайкового постачання хліба робітникам до 600 г на день / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 321.

Правління Колгоспцентру СРСР і РСФРР ухвалило постанову «Про копання та везовицю цукрових буряків колгоспами». Накреслено заходи проведення копання та везовиці буряків для колгоспів Лівобережжя, Київського і Харківського трестів із 15 жовтня до 10 листопада, Правобережжя, Степового та всіх районів Вінницького трестів – з 20 жовтня до 15 листопада / «*Вісті*» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 22 липня.

Липень, 20 (середа)

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича та В. Молотова. Виловив пропозицію формування єдиного загальносоюзного плану, а окремого регіонального плану не підтримав, але якщо потрібно, то розпочинати з України, «оскільки це буде ліпше з політичної і всякої іншої точки зору» / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 234.

Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича про підготовку закону від 7 серпня 1932 р. Запропоновано видати закон, на відміну від інших чинних законів, який би прирівнював за своїм значенням залізничні вантажі, колгоспне майно до майна державного; карав би за розкрадання вказаних категорій майна мінімум десятьма роками ув'язнення, і як виняток – смертною карою; скасовував застосування амністії до злочинців таких «професій». ОДПУ доручалося взяти під суворий

контроль агітаторів виходу з колгоспів та їхнє відправлення в концтабори; взяти під суворий нагляд ринки, всіх спекулянтів і перекупників для конфіскації їхнього майна та їхньої відправки в концентраційні табори. Термін проведення операції визначався не пізніше місяця / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 418–419.*

В УСРР скошено 3,9 млн га зернових, або у 2,5 раза менше, ніж минулого року, обмолочено 3 % зернових. У зернорадгоспах скошено 80 тис. га, або 16 %, посівного клину, намолочено близько 20 тис. т зерна, здано державі 2,8 тис. т, або 5 %, червневого плану / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 222.*

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв про те, що на час збиральної і хлібозаготівельної кампаній зафіксовано низькі темпи збиральних робіт, а також факти передчасного збирання і розкрадання колгоспного хліба колгоспниками та фіктивного зменшення валового збору керівниками колгоспів / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 421.*

Липень, 21 (четвер)

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про план хлібозаготівель по Україні з урожаю 1932 р. На зміну рішення від 16 липня, прийнято пропозицію голови РНК УСРР В. Чубаря та секретаря ЦК КП(б)У, голови Всеукраїнської кооперативної ради П. Любченка про встановлення плану хлібозаготівель по Україні 5 млн 831,3 тис. т. Зокрема по колгоспах – 4 млн 835 тис. т, із них по МТС – 3 млн 263 тис. т, одноосібному сектору – 906,1 тис. т / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 212.*

Липень, 22 (п'ятниця)

Сочі. Телеграма Й. Сталіна Л. Кагановичу про заборону перевезень приватних хлібних вантажів залізницями і водним транспортом із метою запобігання спекуляції, яка загрожувала виконанню хлібозаготівель / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 428.

Липень, 23 (субота)

Москва. Телеграма Л. Кагановича та В. Молотова Й. Сталіну про те, що РПО ухвалила постанову про обмеження перевезень приватних хлібних вантажів залізницями і водним транспортом – 16 кг / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 239.*

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про хлібозаготівлі на липень в обсязі 60 млн пудів для СРСР, з них 10,5 млн пудів для України. Також встановлено план надходження хліба по радгоспах за рахунок липневого плану – 20,6 млн пудів, з них в Україні – 4,9 млн пудів. Вказано, що від його виконання залежала справа постачання важливіших новобудов до масового надходження хліба. Запропоновано вжити заходів термінового відвантаження хліба / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 213.*

Харків. Лист ЦК КП(б)У всім обласним, міським і районним комітетам партії про незадовільний хід виконання постанови Всеукраїнської партійної конференції з питань хлібозаготівель. Запропоновано негайно розгорнути широку політично-масову роботу з виконання плану хлібозаготівель кожним районом; підняти колгоспні маси на боротьбу з втратами хліба, найперше за скиртування; забезпечити виконання плану колгоспами та радгоспами; унеможливити тогорічні випадки приховування хліба та його розпродаж на приватному ринку до виконання плану хлібозаготівель; боротися за підвищення врожаю пропасних культур; негайно виконати постанову ЦК ВКП(б) про видачу авансів, долаючи прагнення роздавати якомога більшу частину хліба колгоспникам, а також замінити аванси громадським харчуванням; провести рішучу боротьбу з продажем хліба правліннями колгоспів на базарах до виконання плану хлібозаготівель / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 213–216.*

Липень, 24 (неділя)

Сочі. Телеграма Й. Сталіна Л. Кагановичу та В. Молотову про необхідність виконання директиви ЦК ВКП(б) про безумовне виконання плану хлібозаготівель. Зазначалося, що «при-

йдеться зробити деяке послаблення для районів, що особливо постраждали» в Україні. Пояснювалося, що це необхідно не тільки з міркувань справедливості, а й через особливе становище України – загальний кордон із Польщею. Для прикордонних районів пропонувалося зменшити план на половину, а одноосібним господарствам – на третину. Зазначалося, що на це піде 30 або 40 млн пудів зернових / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 242.*

Сочі. Телеграма Й. Сталіна Л. Кагановичу та В. Молотову. Запропоновано розробити закон, який би «відбивав бажання в антигромадських, куркульсько-капіталістичних елементів розкрадати суспільну власність», тобто підривати «основи соціалістичного будівництва». Пропонувалося назвати цей закон приблизно так: «Про охорону майна суспільних організацій (колгоспів, кооперації й т. ін.) і зміцнення принципів суспільної (соціалістичної) власності» / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 240–241.*

Москва. Телеграма Л. Кагановича та В. Молотова Й. Сталіну. Повідомлялося про розробку постанови ЦВК СРСР про боротьбу з розкраданням вантажів на транспорті, кооперативного і колгоспного майна, враховуючи вказівки Сталіна. Вказувалося на те, що до постанови увійшли такі пункти: по-перше, про прирівнювання залізничних вантажів за своїм значенням до майна держави; по-друге, про застосування як заходу судової репресії за розкрадання вантажів на транспорті, а також кооперативного і колгоспного майна вищої міри соціального захисту – розстрілу з конфіскацією всього майна або заміною за пом'якшуючих обставин позбавленням свободи на строк не нижче десяти років із конфіскацією майна; по-третє, про відміну застосування амністії до злочинців, засуджених по цих справах; по-четверте, про директиву судовим органам забезпечити найбільш швидке проходження вказаних справ / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 242.*

Липень, 25 (понеділок)

Червневий план хлібозаготівель виконано в УСРР на 10 %. Порівняно з минулим роком, хліба заготовлено в 4 рази менше / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 221.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Москва. Телеграма ЦК ВКП(б) і РНК СРСР до ЦК КП(б)У та РНК УСРР про посилення темпів хлібозаготівель. Запропоновано терміново виправити становище на всіх ділянках реалізації врожаю; провести боротьбу зі спекуляцією хліба, розгортаючи роз'яснювальну роботу про дозвіл колгоспної торгівлі хлібом лише після виконання загальносоюзного плану хлібозаготівель; організувати засипку насінневих фондів; максимально прискорити обмолот зерна, приділивши особливу увагу підвищенню темпу обмолоту в радгоспах / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 222.

Телеграма Й. Сталіна Л. Кагановичу. Повідомляв про рішення частково скоротити план хлібозаготівель для колгоспів та індивідуальних господарств України, що особливо постраждали від неврожаю, з метою стимулювання засіву озимих. Визначено обсяг зменшення хлібозаготівель по Україні в розмірі 30 млн пудів зерна або, в крайньому разі, 40 млн пудів. У неврожайних районах запропоновано провести зменшення заготівельних планів для колгоспів на половину, а для індивідуальних господарств – на третину або чверть / *Сталін и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 244–245.

Секретно-політичний відділ ОДПУ повідомляв, що в с. Липецьке Бірзулівського району АМСРР групи селян по 10 осіб і більше зрізали колосся на полях сусіднього села Олександрівка, набравши 25 мішків колосся / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 174.

Книги запису актів цивільного стану Балтського району Одеської області. Місто Балта. Померла від виснаження організму 2-річна дівчинка Г. Березовська / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 303.

Села Станіславчик, Матусів, Полянський район Київської області. Зареєстровано два випадки людоїдства / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 220–221.

Липень, 26 (вівторок)

Москва. Лист Й. Сталіна Л. Кагановичу. Рекомендував об'єднати в законі про охорону соціалістичної власності три пи-

тання: про охорону колгоспної і кооперативної власності; залізничних вантажів; боротьбу з «антигромадськими елементами», які застосували насильство та погрози до колгоспників із метою їхнього виходу з колгоспів. Вказано на необхідності покарання підсудних за вказаними справами ув'язненням від 5 до 10 років та позбавленням на 3 роки права застосування амністії / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 419.*

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У з питань збиральної кампанії і хлібозаготівель. Обкомам запропоновано вжити всіх заходів щодо посилення темпів скиртування й обмолоту, встановивши по кожному району, колгоспу і бригаді терміни закінчення скиртування хліба. Рекомендовано провести рішучу боротьбу зі зрівнялівкою в колгоспах для успішного проведення збиральної кампанії і хлібозаготівель. Облпарткоми зобов'язано забезпечити видачу по всіх колгоспах натуральних авансів хлібом відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б), застерігаючи від підміни видачі натуральних авансів надмірним поширенням громадського харчування. Комісії в складі Любченка, Реденса, уповноваженого Комітету заготівель РПО СРСР Степанського, Сапова запропоновано розробити практичні заходи для безумовного проведення в життя постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про право торгівлі хлібом після завершення хлібозаготівель (15 січня). С. Косіору і В. Чубарю доручено протягом 24 годин скласти телеграму областям і районам на підставі обміну думок, що відбувся, а секретаріату впродовж 5 днів – листа з питань збиральної кампанії і хлібозаготівель. Також ухвалено відрядити на допомогу обласним і районним парткомам групу відповідальних працівників у складі 75–100 осіб, а секретаріату протягом двох днів скласти список відряджуваних. Крім того, секретаріату рекомендовано розглянути питання про стан із керівництвом збиральною кампанією і хлібозаготівлями в радгоспах і опублікувати відповідну постанову політбюро ЦК КП(б)У в пресі. Наркомзему дозволено встановити для республіканських трестів фонди хліба на часткову оплату натурою за роботу з косовиці, скиртування та обмолоту хліба, а УЕН доручено встановити розміри цих фондів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 222–224.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Москва. Донесення посольства Королівства Італії в Москві про початок жнив. Повідомлялося, що жнива в Україні, які на 15 липня охопили 1,2 млн га, порівняно з 4,1 млн га минулого року, розгорталися невдало. Особливо по зернових, оскільки було зібрано лише 6 % врожаю. Офіційні дані про хід жнив були занадто оптимістичними. Повідомлялося, що врожай буряків, зібраний з 40 тис. га, загинув через розмноження хробаків / *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки.* – Харків, 2007. – С. 102–103.

Липень, 27 (середа)

Заява М. Явдощенко з с. Черемушне на Харківщині про дозвіл його сім'ї проживати в хаті, проданій сільрадою, яка йому колись належала й у якій ніхто не проживав / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 489.

Липень, 28 (четвер)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померли від виснаження організму дві особи / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 285.

Липень, 29 (п'ятниця)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померли від виснаження організму три особи / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 285.

Лист приймальні голови ВУЦВК Харківському прокурору з приводу скарги одноосібника І. Мельника на репресивні заходи: неправильне вилучення у нього корови та арешт за опір конфіскації майна / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 490.

Липень, 30 (субота)

Синельниківський район, Дніпропетровська область. Колгоспи розгорнули молотбю і заготівлю хліба. На 25 липня на елеватор вивезено понад 10 тис. ц хліба з нового врожаю. Колгоспи «Червоний Перекоп», «Вільний степ» та інші орга-

нізували «червону валку» на 500 ц хліба на честь обласного з'їзду рад / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 30 липня.

Липень, 31 (неділя)

В УСРР заготовлено близько 3 млн пудів хліба проти 21 млн пудів минулого року / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 224.

Вінницька область. Листівка осередку Робочої партії із закликом повалення влади політбюро ЦК ВКП(б) / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 326–328.

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У всім обласним комітетам партії про вжиття негайних заходів щодо активізації хлібозаготівель. Запропоновано мобілізувати на хлібозаготівлі весь керівний партійний актив та повідомити ЦК КП(б)У про вжиті заходи / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 224.

Село Тарасівка, Звенигородський район, Київська область. Викрито декілька випадків людоїдства / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 203–204.

Серпень, 1 (понеділок)

Вінниця. Обком КП(б)У ухвалив таємну постанову про вилучення жорен у селян із метою запобігання таємному перемолу зерна / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 328.

Село Софіївка, Бердянський район, Дніпропетровська область. Закінчено справу про обвинувачення гр. Б. в людоїдстві на ґрунті «голодного психозу» (вбивство власної дитини). Справу за Арт. 103 Кримінально-процесуального кодексу УСРР передано на розгляд Бердянській прокуратурі / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 227.

Серпень, 2 (вівторок)

Москва. Постанова РНК УСРР «Про збирання врожаю і план хлібозаготівель на серпень 1932 р.». Ухвалено організувати відправлення робочої сили з міст до радгоспів Північного Кавказу, України, Криму та інших місцевостей для збирання хліба / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 137.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Серпень, 3 (середа)

Вінниця. У постанові бюро обкому КП(б)У про проведення збиральної кампанії повідомлялося про незадовільний хід збиральної кампанії: по області скошено озимих хлібів 45,6 %, заскиртовано – 18,4 %, а ранніх ярих скошено лише 7,7 %, з них заскиртовано – 6,1 %. По одноосібному сектору скошено 43 % озимих, а заскиртовано – 11,2 % / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 329.

Москва. Телеграма ЦК ВКП(б) до ЦК КП(б)У про затвердження Наркомземом СРСР завдань для України з озимої оранки в обсязі 7 млн 400 тис. га та зяблевої сівби – 10 млн 730 тис. га, в тому числі пшениці – 6 млн 500 тис. га, незернових культур – 130 тис. га. Місцевим органам УСРР заборонено зменшувати встановлені завдання / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 226.

Серпень, 4 (четвер)

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича. Повідомлялося про повернення проекту декрету про охорону суспільного майна з правками та додатками. Надано вказівку видати його якомога швидше. У пункті третьому запропоновано ОДПУ залучати озброєних осіб для охорони залізничних вантажів та надавати їм право розстрілювати на місці осіб, які посягнули на розкрадання залізничних вантажів / *Трагедія советської деревни: колективизація и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. *Конец 1930–1933 гг.* – С. 419.

Серпень, 5 (п'ятниця)

Дніпропетровська область. Виконано третину п'ятиденного завдання з заготівлі хліба, але менше від інших областей республіки / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 227.

Серпень, 6 (субота)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померли від виснаження організму дві особи / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 285.

Серпень, 7 (неділя)

Москва. Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності». Визнано боротьбу за охорону громадського майна першочерговим завданням радянської влади. Осіб, які розкрадали громадську власність, оголошено ворогами народу. Прирівняно до державного майна вантажі на залізницях і водних шляхах, а також майно колгоспів і кооперативів (урожай на ланах, громадські запаси, склади, магазини). Запропоновано посилити охорону транспортних вантажів та майна колгоспів і кооперативів. Щодо розкрадачів визначено вищу міру покарання: розстріл із конфіскацією майна, який дозволялося замінювати за пом'якшуючих обставин на термін ув'язнення не менше 10 років, але з конфіскацією майна. Амністію заборонялося поширювати на осіб, засуджених у справах про розкрадання вантажів на транспорті, а також колгоспного та кооперативного майна. Визнано необхідним провести рішучу боротьбу з «куркульськими елементами», які застосовували насилля та погрози до колгоспників із метою примушення останніх до виходу з колгоспів. Застосовувати судову репресію – позбавлення волі від 5 до 10 років з ув'язненням у концентраційному таборі / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 453.*

Харків. Директивний лист Дніпропетровського обкому КП(б)У сільським райкомам партії про заходи щодо посилення хлібозаготівель та з вимогою виконати завдання за першу та другу п'ятиденки протягом першої десятиденки серпня. Пропонувалося виконати директиву обкому про форсування обмолоту, мобілізацію тягла, робсили для роботи «від зорі до зорі» для скиртування і вивозу хліба / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 227.*

Доповідна записка начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про недоліки в підготовці хлібозаготівельної кампанії. Повідомлялося, що за червень місяць на території області зафіксовано 12 масових антиколгоспних виступів селян, що супроводжувалися виходом із колгоспів і намаганням провести індивідуальну косовицю (Гайсинський,

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Барський, Бернадський, Брацлавський, Калинівський, Літинський і Вінницький райони) / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 333–335.

Серпень, 8 (понеділок)

Москва. Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило проект декрету ЦВК і РНК СРСР про охорону колгоспної, кооперативної і державної власності, ухвалено рішення про надання відпустки Г. Петровському з 7 серпня 1932 р. / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 895. – Арк. 22.

Серпень, 9 (вівторок)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про заходи боротьби зі спекуляцією хлібом (його торгівлею колгоспами до виконання хлібозаготівель по СРСР – до 15 січня 1933 р.). Зобов'язано органи ДПУ та міліцію забезпечити повне усунення з ринку перекупників зерна і борошна; застосовувати заходи адміністративної відповідальності за законом від 3 липня 1929 р., а також судові репресії щодо «куркульсько-заможних господарств («твердоздавців»), які продавали хліб; притягнути до судової відповідальності правління колгоспів, які продавали на базарі продукцію, спрямовуючи репресії насамперед проти голів колгоспів та завідувачів господарської частини, а також висвітлювати в пресі випадки порушення судових справ проти правлінь колгоспів; притягнути до судової відповідальності одноосібників-контрактників, які продавали свій хліб на базарі, не виконували договірних зобов'язань (проти колгоспників, одноосібників, бідняків і середняків мали застосовуватися товариські суди та інші заходи морального впливу). Підкреслювалося, що жоден акт репресій (арешт і конфіскація) щодо продавців хліба не мав проводитися на базарах, де фінінспектори мали з'ясувати особу продавця. Факти незаконного продажу зерна та борошна колгоспниками мали обов'язково доводитися до відома колгоспів, а одноосібниками – до сільрад, до яких вони належали. Згідно з ухваленими рішеннями ДПУ і НКЮ пропонувалося вживати відповідних заходів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 227–230.

Серпень, 10 (середа)

Книги запису актів цивільного стану Балтського району Одеської області. Місто Балта. Помер від виснаження організму 11-місячний хлопчик М. Березовський / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 302.

Серпень, 11 (четвер)

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича. Вимагав направити спеціального листа ЦК ВКП(б) до партійних і судово-каральних органів про застосування закону про охорону громадської власності та боротьбу проти спекулянтів. Підкреслював, що «саме головне зараз – Україна», оскільки справи на Україні дуже погані. Повідомлялося, що в двох областях України близько 50 райкомів висловилися проти плану хлібозаготівель, визнавши його нереальним. Висловив звинувачення на адресу українських керівників (генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, В. Чубаря та голови ДПУ УСРР С. Реденса), а також побоювання втратити Україну через підривну діяльність агентури Ю. Пілсудського та наявність свідомих і несвідомих петлюрівців, а також прямих агентів Пілсудського в ЦК КП(б)У. Пропонував вжити рішучих заходів для виправлення господарської і політичної ситуації в Україні: зняти з посади генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора та поставити на його місце Л. Кагановича; висунути на посаду голови українського ДПУ В. Балицького, пересунувши С. Реденса на посаду заступника; замінити В. Чубаря іншим керівником, наприклад Г. Гриньком; перетворити Україну в найкоротший строк на фортецю СРСР «і грошей на це не шкодувати» / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т.* – М., 2001. – Т. 3. *Конец 1930–1933 гг.* – С. 419.

Серпень, 13 (субота)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померла від виснаження організму 21-річна дівчина О. Лопушак / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, матеріали.* – Одеса, 2007. – С. 285.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Серпень, 14 (неділя)

Золочівський район, Харківська область. План хлібоздачі за липень місяць виконано на понад 100 %. Річний план для району затверджено в обсязі 15 300 т. Проти цього плану як нереального виступили член правління артіль «8 Березня» Плужник, секретар рогозянського партосередку Подзикун та кандидат партії Личко. Як «куркульських агентів» їх виключено з партії та знято з відповідальних посад / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 14 серпня.*

Новоушицький район, Вінницька область. Колгоспи «Нова зірка», ім. Сталіна, «Перше Травня» організували «червону валку» 800 пудів хліба до пленуму РВК та обласного з'їзду рад / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 14 серпня.*

Серпень, 15 (понеділок)

Харків. Постанова Нарком'юсту УСРР «Про заборону продажу колгоспниками лишків хліба до виконання плану хлібозаготівель». Запропоновано вилучити з ринку та притягти до кримінальної відповідальності перекупників та спекулянтів хліба, застосовуючи до них «тверду репресію», особливо до куркулів, але так, щоб репресії не призвели до ліквідації господарств незаможних селян; репресії стосовно одноосібників-середняків, що не виконали умов контрактації колгоспів, не виконали планів хлібоздачі, не створили насінневих фондів, продавали хліб, навіть після засудження загальними зборами колгоспників. Визначено статті Кримінального кодексу, які мали застосовуватися при кримінальній відповідальності у разі, коли колгоспники продавали хліб значними партіями; належало ставити питання перед Колгоспспількою про перевірку такого колгоспу щодо видачі авансів (постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 6 липня 1932 р.). Підкреслювалося, що боротьбу зі спекуляцією хліба на ринкові належало проводити так, щоб не перешкоджати розвиткові колгоспної торгівлі іншою сільськогосподарською продукцією / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 504–506.*

Серпень, 16 (вівторок)

Лист Л. Кагановича Й. Сталіну. Зазначено: «теорія, що ми, українці, невинно постраждали, створює солідарність і гнилу

кругову поруку не тільки середньої ланки, але верхівки». Зазначено, що навіть незалежно від оргвисновків, настав момент, коли ЦК ВКП(б) мав дати офіційно в політичному документі оцінку ситуації, що склалася в Україні. Підкреслив, що політичне рішення виправило б позицію значної частини активу і сприяло б зміні ситуації в Україні. Також висловив згоду про необхідність усунення С. Косіора з посади першого секретаря ЦК КП(б)У та про потребу інших кадрових змін у партійному керівництві України / *Сталін и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 283–284.*

Телеграма Й. Сталіна А. Кагановичу та В. Молотову. Зважаючи на тяжке становище в Україні, визнано необхідним термінове залучення військ як до збиральної, так і до просапної роботи / *Сталін и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 281.*

Серпень, 17 (середа)

Москва. Лист Й. Сталіна до А. Кагановича. Надано директиву терміново розпочати в пресі широку кампанію з пропаганди закону про охорону суспільної власності. Наголошено, що під час цієї кампанії редакціям газет належало розв'язати низку питань: з'ясувати суть закону; викрити ті обласні, міські й районні організації (а також сільські), які «намагалися покласти закон під сукно, не надавши йому ходу»; провести критику тих суддів і прокурорів, які проявили лібералізм щодо розкрадачів суспільного майна; опублікувати вирoki по таких справах на видному місці; мобілізувати своїх кореспондентів, проінструктувавши їх, та забезпечити їхні публікації; заохотити ті організації, які намагалися сумлінно проводити закон у життя / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 453–454.*

Москва. Телеграма Й. Сталіна А. Кагановичу та В. Молотову про необхідність залучення військ до збиральної та просапної кампанії, зважаючи на голод в УСРР / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 456.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Серпень, 18 (четвер)

Москва. Телеграма заступника голови Комітету заготівель при РПО СРСР М. Чернова уповноваженому Комітету по УСРР М. Степанському з вимогою негайно відвантажити 1250 т насінневої пшениці до Грузії / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 143–144.

Серпень, 19 (п'ятниця)

Скарга селянина Д. Матвієнка з с. Малинівка на Харківщині до ВУЦВК про незаконний розпродаж його зерна та майна за невиконання плану хлібозаготівлі. Повідомлялося, що на господарство було покладено тверде завдання, хоча за економічними показниками воно не підлягало такому оподаткуванню (у господарстві не було ані техніки, ані землі, крім того, господар не займався торгівлею) / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 506–507.

Протест прокурора Артемівської дільниці (Донбас) на незаконні постанови про переселення 40 селян з с. Кошманівка до с. Покровське через організацію в Кошманівці висилок для розкуркулених. Ухвалено повернути громадян, яких було виселено без забезпечення рівноцінним житлом (деяких розселено в хлівах, напівзруйнованих помешканнях або ущільнено – по 2 родини в одну хату), на місця їхнього колишнього мешкання або компенсувати їм за належну вартість залишене майно / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 507–508.

Серпень, 20 (субота)

Правління артiлі ім. ХТЗ Чугуївського району на Харківщині звернулося до ВУЦВК з клопотанням зменшити непосильний план хлібозаготівель через загибель ярих та озимих культур, оскільки, незважаючи на неодноразові звернення до Чугуївського РВК, районна влада це питання не розв'язала / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 509.

Серпень, 21 (неділя)

Харків. РНК УСРР ухвалила рішення розпочати копання буряків на вибіркових плантаціях із 5 вересня, а з 10–15 вересня

розгорнути масове копання й вивіз буряків / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 23 серпня.*

Село Слабин, Чернігівська область. Під час загальних зборів селян, де обговорювався план хлібозаготівель, селянами підпалено млин, щоб зірвати затвердження плану / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 21 серпня.*

У селі Макишин Чернігівської області на загальних зборах селян голова сільського партосередку Дейнека заявив про нереальність запропонованого плану хлібозаготівель. Бюро РПК виключило Дейнеку з партії «як куркульського агента» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 21 серпня.*

Серпень, 22 (понеділок)

ДПУ зафіксовано 220 випадків відмови колгоспів і сільрад від прийняття планів хлібозаготівель, непогодження з ними місцевих партосередків за мотивами нереальності намічених завдань. Відмови сільрад і колгоспів від планів хлібозаготівель зареєстровано: в Харківській області у 20 районах – 91 випадок, в Дніпропетровській у 12 районах – 19 випадків, у Вінницькій у 16 районах – 96 випадків, в Одеській у 6 районах – 14 випадків. Всього у 54 районах – 220 випадків. Для багатьох колгоспників були характерні заяви про те, що вони збиралися приступити до виконання хлібозаготівель лише після задоволення власних продовольчо-фуражних потреб і створення насінневих і страхових фондів / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 188.*

Харків. Постанова Укрколгоспцентру про заборону видавати хліб для громадського харчування колгоспникам, крім трактористів. Пропонувалося повністю забезпечити видачу колгоспникам натурального авансу на трудовень відповідно до рішення ЦК і РНК СРСР, крім тих, що отримували громадське харчування на роботі, які мали приносити свій хліб / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 230–231.*

Вінниця. Постанова обкому партії про стан хлібозаготівель у Летичівському районі. Вирішено негайно виправити помилки, допущені при розподілі плану хлібозаготівель, які були обкладені з надлишком, не допускаючи перегляду загального плану по селах і колгоспах. Водночас запропоновано здійснити збільшення плану хлібозаготівель у тих

селах і колгоспах, які мали можливість висунути зустрічний план самими колгоспами і селами. Зобов'язано райпартком і фракцію під особисту відповідальність секретаря РПК та голови РВК протягом 3 днів закінчити виявлення «куркульсько-заможних господарств» та доведення плану до кожного двору, не допускаючи встановлення твердих завдань для середняцьких господарств, запропоновано розгорнути масово-політичну роботу навколо швидшого закінчення збиральної кампанії, хлібозаготівель та боротьби з втратами зерна, провівши роз'яснення постанови уряду про охорону громадського майна. Обласним прокуратурі й судово-слідчим органам доручено негайно перевірити роботу прокуратури та судово-слідчих органів Летичівського району, притягнувши до судової відповідальності винних у затримці розгляду справ про крадіжки колгоспного майна, мобілізувати партактив та всю парторганізацію на те, щоб забезпечити чітким керівництвом виконання завдань із хлібозаготівлі та виправити допущені помилки, зокрема щодо видачі авансів, попередити особисто секретаря райпарткому та голову райвиконкому, що в разі допущення подібних помилок та недосягнення найближчими днями рішучого зламу в збиральній кампанії та хлібозаготівлях, районне керівництво буде притягнуто до партійної відповідальності / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 131–133.

Серпень, 23 (вівторок)

Москва. Донесення посольства Королівства Італії в Москві «Про облави, жebraків та безпритульних дітей у Харкові та Москві». Повідомлялося, що, за свідченням віце-консула Серджо Граденіго в Харкові, безпритульних у столиці раптово виловили й вивезли в невідомому напрямку, ймовірно, на острови Каспійського моря. Кажуть, що їм було поставлено тавро на лівій руці та заборонено показуватися у столиці під страхом розстрілу / *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки.* – Харків, 2007. – С. 105.

Газета «Вісті» ВУЦВК надрукувала постанову ВУЦВК про проведення в УСРР з 25 серпня по 5 вересня «декадника масової перевірки підготовки до кампанії копання та вивезення буряків». Повідомлялося, що підготовку до кампанії не розгорнуто. Не створено оперативного штабу керівництва кам-

панією та не розроблено плану її проведення. Також не організовано бригад із копання та вивезення буряків. Майже всі області не були незабезпечені тяглом та не виконали планів шляхового будівництва. Виконкомам АМСРР, Київської, Вінницької, Харківської та Одеської областей запропоновано розгорнути масову підготовку та забезпечити оперативне керівництво декадником перевірки / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 23 серпня.

Серпень, 24 (середа)

Лист В. Куйбишева до Й. Сталіна та В. Молотова. Повідомляв про розподіл між областями УСРР зниженого плану хлібозаготівель на Україні в обсязі 40 млн пудів зерна: для Вінницької області – на 9 млн пудів, Київської – 11 млн пудів, Харківської – 8 млн пудів, Дніпропетровської – 4 млн пудів, Одеської – 2 млн пудів, Донецької – 5 млн пудів, АМСРР – 0,5 млн пудів, залишивши 0,5 млн пудів як резерв у розпорядженні ЦК КП(б)У. Зважаючи на те, що зменшення припадало в основному на буряківничі райони, визнати його як пільгу виробникам буряку по хлібозаготівлях із метою стимулювання обробки, викопування та вивезення цукрового буряку / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 297.

Бюро Вінницького обкому КП(б)У визнало, що план хлібозаготівель Летичівського району був розверстаний по колгоспах і селах без достатнього урахування економічних показників. Унаслідок цього окремі колгоспи отримали перебільшений план, що призвело до дефіциту посівного матеріалу озимих культур. Допущено виправлення при розподілі плану серед одноосібників: у селах із меншою врожайністю відсоток вилучення сягав 70–75 %, тоді як у селах з більшою врожайністю він дорівнював 50–60 %. План по одноосібному сектору розподілено без перевірки засівних площ, через що в окремих селах, де засівні площі зменшилися (Снітків, Лятки), норми здачі встановлювалися у 12–13 ц з га при пересічній врожайності 7–8 ц / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 231–232.

Серпень, 25 (четвер)

Газета «Вісті» ВУЦВК надрукувала статтю «Суворо покарати зривників молотьби». Повідомляла про зрив молотьби

в Горожанській артлі «Заповіт Леніна». Винними в поганій мобілізації селян на проведення молотьби та хлібоздачі (поганому виході колгоспників на роботу, занедбанні коней та невідремонтованості возів) оголошувалися голова артлі Масненко та секретар партосередку Борисенко. Їх також звинувачували в організації навмисного псування молотарки Баштанської МТС на знак протесту проти передання цієї молотарки на обслуговування іншого колгоспу. Органам прокуратури запропоновано розслідувати «шкідницьку справу псування машин», а також «суворо покарати зривників молотьби» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 25 серпня.*

Газета «Вісті» ВУЦВК надрукувала передову статтю «Всіляко викривати перекупників та спекулянтів», яка закликала організувати на місцях «боротьбу за знищення спекулянтів та перекупників». Повідомлялося, що уряд зобов'язав «ОДПУ, органи прокуратури й місцеві органи влади вживати заходів до викорінення спекуляції, застосовуючи до спекулянтів та перекупників ув'язнення до концентраційного табору на термін від 5 до 10 років без права застосування амністії» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 25 серпня.*

Серпень, 26 (п'ятниця)

Вінницька обласна прокуратура інформувала ВУЦВК про наслідки розслідування факту розкуркулення в с. Бісівочки Ляхівецького району. Прокуратурою вжито заходів щодо негайного повернення скаржникам землі, коней та реманенту / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 509–510.*

Серпень, 27 (субота)

Москва. Телеграма заступника голови Комітету заготівель при РПО СРСР М. Чернова керівникам заготівельних організацій УСРР про негайне відвантаження зерна для млинів, які забезпечували борошном північні райони СРСР / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 147.*

Москва. Телеграма заступника голови РПО В. Куйбишева до ЦК КП(б)У про необхідність прискорення відвантаження зерна в Україні на експорт. Вказувалося на зрив плану хлібного експорту через слабе відвантаження зерна до портів республіки: 20 тис. т замість запланованих 190 тис. Для виправлення ситуації пропонувалося відвантажити до кінця

серпня 30 тис. т пшениці, 20 тис. т ячменю та 10 тис. т жита, незважаючи на раніше вивезене / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 235.

Харків. Постанова Верховного суду про звільнення з-під варті селянина Г. Калінчука як несправедливо засудженого до позбавлення волі на 4 роки з виселенням за межі України на 5 років та обмеженням виборчих прав на 3 роки, а також із конфіскацією майна на 300 крб. за несплату податку в розмірі 277 крб. 20 коп. та невиконання плану хлібозаготівель із власних засівів у розмірі 4 ц хліба / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 510–511.

Серпень, 28 (неділя)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеси. Помер від виснаження організму 21-річний хлопець Ю. Шаповал / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи*. – Одеса, 2007. – С. 286.

Серпень, 29 (понеділок)

Москва. Розпорядження уповноваженого Комітету заготівель при РПО СРСР по УСРР М. Степанського щодо незначного зменшення планів хлібозаготівель з урожаю 1932 р. План було зменшено для 254 районів УСРР загалом на 655 200 т, в тому числі для колгоспів – на 524 103 т та для одноосібників – на 131 097 т. Розвернуто зменшення плану по областях УСРР / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 148–149.

Серпень, 30 (вівторок)

За даними Укрколгоспцентру, колгоспи УСРР, обслуговувані МТС, виконали місячний план заготівель на 39,1% / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1932. – 30 серпня.

Газета «Вісті» ВУЦВК надрукувала статтю «Виконання серпневого плану зірвано». Повідомлялося про незадовільне проведення хлібозаготівель в Артемівському районі. Одноосібні господарства виконали план хлібозаготівель на 3,9 %, у 18 сільрадах хліб одноосібниками ще не здавався. Миронівська сільрада план виконала на 1 %, Зайцівська – на 0,8 %,

---

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Покровська – на 1,5 %, хоча у цій сільраді обмолотили половину скошеного хліба / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 30 серпня.*

Серпень, 31 (середа)

Москва. Й. Сталіна відвідав С. Косіор. Розмова між ними тривала з 21.00 до 22.25 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив. – 1995. – № 2. – С. 128–200.*

Харків. Постанова РНК УСРР «Про заходи до охорони вантажів та до боротьби з крадіжками на залізничному транспорті». Запропоновано посилити боротьбу з крадіжками на залізниці / *ЗУ України. – 1932. – № 36–40. – Арт. 255.*

Луганськ. Постанова бюро міському КП(б)У про неприпустимість витрачання хліба на громадське харчування в ідальнях колгоспів. Комуністичній фракції районної колгоспної спілки і сільським партосередкам пропонувалося суворо дотримуватися відповідної директиви ЦК і обкому КП(б)У. В зв'язку з грубим порушенням директив партії і уряду про натуральні видачі колгоспникам, а також через розбазарювання продовольчого фонду в артілі «Дем'яна Бедного» Оріхівської сільради (видача більше 20 % обмолоту, видача по 800 г хліба дорослому та 400 г підліткам на громадське харчування) вирішено просити президію міської контрольної комісії притягти до партійної відповідальності голову колгоспу комуніста Павлюченка, завгоспа кандидата партії Кубаткіна та інших членів правління. Бюро Оріхівського партосередку «за неприйняття рішучих заходів щодо комуністів, які працювали в правлінні колгоспу “Дем'ян Бедний” і які допустили викривлення лінії партії і уряду як у видачі авансів, так і в розбазарюванні продовольчих фондів колгоспів, запропоновано оголосити сувору догану з попередженням, терміново викриваючи порушників директив партії і уряду перед колгоспною масою» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 236–237.*

Місто Зінов'євськ. Міськрада ухвалила постанову про визнання незаконним рішення Лелеківської сільради про відібрання майна у однієї з селянок у вигляді штрафу в п'ятикратному розмірі за невиконання плану хлібозаготівель / *Коллективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 511.*

Харків. До приймальні голови ВУЦВК Г. Петровського надійшло близько 1,5 тис. заяв колгоспників про вихід із колгоспів. Майже 70 % поданих заяв припадало на Харківську область, переважно з Гадяцького, Великописарівського, Олексіївського та Богодухівського районів (170–180 заяв). Основна маса селян, що подали заяви (80 %), – бідняки, решта – середняки / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 233.

Вересень, 1 (четвер)

Політбюро ЦК ВКП(б) дозволило Л. Кагановичу піти у відпустку з 30 серпня до 23 вересня 1932 р. Заслухано доповідь Сталіна стосовно декрету про охорону громадської та державної власності з інструкціями щодо його застосування органами ОДПУ та прокуратури / *РДАСП.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 898. – Арк. 9.

Москва. Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило вересневий план хлібозаготівель в обсязі 290 млн пудів для селянського і радгоспного секторів, розподіливши по регіонах: для України – 85 млн, для Північного Кавказу – 30 млн, для Поволжя – 51,2 млн, для Казахстану – 13,1 млн, для Уралу – 11,6 млн, для Башкирії – 10,4 млн, для Московської області – 8,8 млн, для Сибіру – 14,6 млн, для ЦЧО – 30 млн, а для решти – від 0,4 до 10,7 млн пудів зернових культур / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 307.

Вересень, 2 (п'ятниця)

Село Майданівка, Бородянський район, Київська область. Протокол засідання Бородянського райвиконкому. Скасовано постанову сільради про накладання штрафу на селян С. Черика – 100 крб., М. Шаленка – 100 крб., П. Кравченка – 100 крб., О. Драпєя – 50 крб. за невиконання хлібозаготівель / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 560.

Всеукраїнська контора «Торгсин» інформувала, що населення купує в обмін на побутове золото винятково хліб, борошно, крупу, цукор, сіль, відмовляючись від промислових товарів / *ДА ХО.* – Р. 4640. – Оп. 13. – Спр. 3. – Арк. 1.

Село Нова Буда, Бородянський район, Київська область. Протокол засідання Бородянського райвиконкому. Слухали питання про повернення М. Пилипенку майна, конфіскова-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

ного та переданого до колгоспу під час його розкуркулювання та виселення. Ухвалили відмовити в клопотанні / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 532.

Вересень, 3 (субота)

Москва. Телеграма заступника голови Комітету заготівель при РПО М. Чернова про відвантаження з УСРР хліба на експорт. Зобов'язав уповноважених заготівельних органів вивезти за кордон наявну в Україні пшеницю першого і другого класу для виконання планового завдання третього кварталу / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 308.

Вересень, 4 (неділя)

Прокуратура Чугуївського району Харківської області опротестувала постанову Печенізького райвиконкому про незаконне оподаткування селянки с. Печеніги М. Ковалькової та позбавлення її майна – хати, господарських будівель, предметів побуту, одягу, білизни, проданих на торгах, вилучення корови для потреб сільгоспартілі / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 513.

Вересень, 5 (понеділок)

Село Лукіщина, Головацької сільради Полтавського району Харківської області. Заява лікаря В. Березова про позбавлення майна за несплату сільгосподатку / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 514–516.

Телеграма заступника голови Комітету заготівель при РПО М. Чернова про незадовільне виконання Україною плану відвантаження зерна до портів протягом серпня / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 310–311.

Вересень, 6 (вівторок)

Опубліковано інформацію про те, що Волочиський район Вінницької області виконав річний план хлібозаготівель на 16,4 %, а одноосібники не здали «жодного центнера хліба» в Гарнунівській сільраді, колгоспи – 13,3 % «свого завдання» / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 6 вересня.

Вересень, 7 (середа)

Всесоюзне об'єднання «Заготзерно» інформувало уряд УСРР про різні обсяги вилучення зерна в селянських та колективних господарствах сіл: Кальне, Кринички, Нижнє, Черешенька, Лука Барська Деражнянського району Вінницької області – від 3,6 до 4 ц з га; Вербівка, Лешіновка Христинівського району – від 2 до 6 ц з га; Красовка, Кукульна, Слободище – від 1,5 до 4 ц з га; в селах та колгоспах Сахновщанського району Харківської області від 3 до 14 ц з га / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 311–312.

Вересень, 8 (четвер)

Вінниця. Витяг із протоколу засідання президії облвиконкому. Зазначено, що вересневий план хлібозаготівель виконано: радгоспами на 15,8 %, колгоспами на 22,4 %, одноосібними селянськими господарствами на 9,5 %, а річний план на 20,1 %. Зобов'язав райвиконкоми та міськради досягти виконання плану хлібозаготівель в одноосібному та «куркульсько-заможньому» секторах до 1 жовтня, повернути до 15 вересня натурпозику / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 313–315.

Вересень, 9 (п'ятниця)

Кремлівський кабінет Сталіна відвідав С. Косіор. Розмова між ними тривала з 20.00 до 21.40 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив*. – 1995. – № 2. – С. 128–200.

Харків. Лист секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора до ЦК ВКП(б) про зменшення річного плану заготівель насіння льону з 40 тис. т до 30 тис. т, що становило 50 % валового збору льононасіння та на 4–5 % більше минулого року / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 318.

Вересень, 10 (субота)

Вінниця. Доповідна записка Вінницької обласної прокуратури до ВУЦВК. Зазначено, що в с. Стара Гута Затонського району засуджено матір і доньку на термін від 2 до 2,5 років позбавлення волі за невиконання твердого завдання, за «переховування куркульського збіжжя і опір представникам

Голодомор 1932–1933 років в Україні

влади» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 518.

Шифрограма Сталіна Кагановичу і Молотову. Інформував про кадрові призначення на Україні: другим секретарем ЦК КП(б)У – Хатаєвича, «секретарем по Донбасу» – Акулова від ОДПУ, Чувиріна – головою облвиконкому Донбасу. Зазначив, що Косіор «вітає всю цю комбінацію» / *РДАСПІ.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 44. – Арк. 93.

Вересень, 11 (неділя)

Книги запису актів цивільного стану м. Балта, Одеська область. Померла шестимісячна дитина від «виснаження» / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 303.

Вересень, 12 (понеділок)

Шифрограма Сталіна Молотову. Звертає увагу на те, що В. Строганов, на думку Косіора, «спився» і для роботи на Україні непридатний, визнав «нашу спільну помилку» стосовно Донбасу, як звичайної області, незважаючи на те, що він «годує дві третини СРСР вугіллям та металом і тримає в руках промисловість СРСР». Рекомендовано секретарем Донецького обкому І. Акулова / *РДАСПІ.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 44. – Арк. 100.

Вересень, 13 (вівторок)

Повідомлення Карлівської райспоживспілки Харківської області про незадовільне становище з постачанням хліба по селах району та в установах райцентру / *Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – Полтава, 1997. – С. 187.

Вересень, 14 (середа)

Харків. Розпорядження Нарком'юсту УСРР стосовно виконання закону від 7 серпня 1932 р. Зазначено, що закон від 7 серпня треба застосовувати залежно від соціального стану звинуваченого, характеру шкоди, політичного змісту справи, звертаючи увагу на судові справи у народних та обласних судах із винесенням 250 вироків про розстріли, на 120 розстріляних, а також на те, що «цифра засуджених до роз-

стрілу середняків дуже велика» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1993. – С. 519.

Вересень, 15 (четвер)

Село Горожене, Баштанський район, Одеська область. Лист колгоспника Ю. Швеця до Г. Петровського. Повідомляв, що райвиконком зобов'язав артіль «Заповіт Леніна» здати 2400 пудів хліба, яка видала на трудодні по 240 г борошна, відтак серед колгоспників «велике негодованіє», які «перестали ходити на роботу та пішли по степу збирати колоски, тому кожний січас голодний» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 521.

Вересень, 16 (п'ятниця)

Москва. Телефонограма заступника голови ОДПУ Г. Ягоди. Зазначено, що з 10 вересня пропонувалося розпочати операцію з вилучення спекулянтів-перекупників, але на 15 вересня її проведено у 14 районах країни / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 194–195.

Книги запису актів цивільного стану м. Балта, Одеська область. Померла 55-річна жінка від «виснаження» / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 303.

Москва. Розпорядження ОДПУ СРСР про реалізацію постанови уряду про заборону продажу хліба з нового врожаю до 15 січня 1933 р. Зобов'язано повідомити сільське населення про заборону продажу хліба шляхом проведення загальних зборів, поширення плакатів із закликами про припинення торгівлі зерном і борошном / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 322–323.

Вересень, 17 (субота)

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про порядок розпорядження централізованими ресурсами зерна і продуктами його переробки». Оперативне розпорядження центра-

---

Голодомор 1932–1933 років в Україні

лізованими зернопродуктами зосереджено в Комітеті заготівель при РПО / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 324.

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про депортацію з СРСР кореспондента канадської газети «Дейлі Експрес» за публікацію інформації про «повстання та голодні бунти» в СРСР / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 325.

Вересень, 18 (неділя)

Москва. Спецдонесення секретно-політичного відділу ОДПУ. Інформовано про те, що партосередок с. Красная Поляна Белоглінського району Північно-Кавказького краю висловився проти високих темпів хлібозаготівель, тому що вони створюють «становище як на Україні», а правління колгоспу «Искра социализма» Сальського району заявлює: «На Україні минулого року хліб забрали і колгоспи дошли з голоду» / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 198.*

Вересень, 19 (понеділок)

Книги запису актів цивільного стану с. Писарівка Кординського району Одеської області. «Померла від невідомої хворості» двомісячна дівчинка І. Співак / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи*. – Одеса, 2007. – С. 303.

Вересень, 20 (вівторок)

Село Дружня, Бородянський район, Київська область. Протокол засідання Бородянського райвиконкому. Ухвалено протест дільничного прокурора на постанову президії РВК від 29 квітня 1931 р. про позбавлення майна, хати та виселення за межі села Н. Богдюка / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 560.

Село Дружня, Бородянський район, Київська область. Протокол засідання Бородянського райвиконкому. Затверджено опис майна селянина Я. Івахненка, складений сільською радою, за несплату штрафу «за невиконання твердого завдання по хлібозаготівлі». Ухвалено рішення про продаж

майна з «прилюдних торгів» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 532.

Вересень, 21 (середа)

Станція Гречани, Жмеринський район, Вінницька область. Лист директора школи про припинення продовольчого постачання та дитячих сніданків, про зрив навчального року, про захворювання учнів на малокрів'я та фізичне виснаження / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 522.

Вересень, 22 (четвер)

Харків. Доповідна записка організаційно-масового відділу Укрколгоспцентру. Інформує про те, що у 27 районах Київської області подано 6874, у 53 районах Вінницької – 10 300, у 21 районі Харківської 9973 заяв колгоспників про вихід із колгоспів, а в АМСРР – 5629 заяв колгоспників. Зазначаються причини виходу з колгоспів: недостача хліба на харчі, безгосподарність, зловживання, неправильний облік і запис трудоднів, неправильні розрахунки за 1931 р., не давали авансів у 1932 р., брак харчових фондів у колгоспах та в колгоспників / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 529.

Харків. Інструкція Верховного суду та ОДПУ СРСР про застосування постанови ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності». Рекомендовано застосовувати «вищу міру соціального захисту» – розстріл за підпали, підриви та масове псування майна, а також замінити «вищу міру покарання» позбавленням волі на 10 років за крадіжку майна та розтрату великої суми грошей. Вища міра покарання стосувалася куркулів, які розкрадали колгоспне майно та хліб, а для «трудящих колгоспників та одноосібників» передбачалося позбавлення волі на 10 років, але у разі систематичних крадіжок ними хліба, буряків та інших сільськогосподарських продуктів і худоби – розстріл. Зазначено, що голови колгоспів та члени правління, які розкрадали державне і громадське майно, засуджуватимуться до вищої міри покарання – розстрілу, а за наявності інших обставин – позбавлення волі на 10 років / *Колективізація і голод на Україні. 1929–*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 523–524.

Вересень, 23 (п'ятниця)

Москва. Телеграма голови РНК СРСР В. Молотова та секретаря ЦК ВКП(б) Сталіна до ЦК КП(б)У. Визнається, що урожай 1932 р. є задовільним, а план державних хлібозаготівель має бути виконаний повністю, тому РНК і ЦК відхилили прохання «місцевих організацій» про видачу насінневої допомоги для озимого та ярового клину / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 238.

Вересень, 24 (субота)

Опубліковано постанову РНК СРСР та ЦК ВКП(б), якою відхилено «всі пропозиції про видачу насінневої позики», попереджено радгоспи і колгоспи, що «насінпозики не видаватимуться ні для озимої, ні для ярої сівби» / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 24 вересня.

Вересень, 25 (неділя)

Опубліковано постанову РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «Про м'ясозаготівлі». Встановлено обсяг м'ясозаготівель 300 тис. т протягом 1 жовтня 1932 р. – 1 січня 1934 р. / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 25 вересня.

Вересень, 26 (понеділок)

Москва. Спецдонесення секретно-політичного відділу ОДПУ. Зазначено, що Україна відстає за темпами та показниками хлібозаготівель, підкреслено відмову керівництва 92 районів та 446 сільських рад виконувати непосильні хлібозаготівельні завдання. Звернено увагу на висловлювання комуністів і колгоспників Богучарського району ЦЧО про те, що «партія і радвлада обманули Україну, залишивши її без хліба, і нас хочуть залишити, жодного центнера хліба не дамо державі» / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 203.

141

Вересень, 27 (вівторок)

Опубліковано постанову РНК УСРР «Про поповнення заготівель с.-г. продуктів навколо промислових центрів». Зобов'язали міськради та облвиконкоми «посилити державні заготівлі с.-г. продукції у приміських районах» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 27 вересня.

Вересень, 28 (середа)

Кремлівський кабінет Сталіна відвідав С. Косіор. Розмова між ними тривала з 17.00 до 17.10 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив. – 1995. – № 2. – С. 128–200.*

Село Голе, Бородянський район, Київська область. Протокол засідання Бородянського райвиконкому. Вирішили повернути майно, продане сільською радою за несплату штрафу та невиконання твердого завдання з хлібозаготівлі, селянинові І. Шаленку, тому що він був інвалідом, мав 6 душ сім'ї / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 561.*

Вересень, 29 (четвер)

Газета «Вісті» ВУЦВК інформувала про те, що на Харківщині засіяно 38,6 % – 745 370 га озимини, радгоспами – 63,9 %, колгоспами – 39,9 %, одноосібними господарствами – 29,1 %, а Україна загалом засіяла 36,5 % озимого клину / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 29 вересня.

Вересень, 30 (п'ятниця)

Харків. Генеральний консул німецького посольства в Харкові К. Вальтер направив річний звіт посольству Німеччини в Москві про ситуацію в Україні. Зазначив про невиконання хлібозаготівельного плану 356 млн пудів, високі ціни на продукти, відсутність торгівлі в селах, підкреслив руйнівні наслідки колективізації / *Der ukrainische Hunger-Holocaust Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen... Akten des deutschen Auswärtigen Amtes Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleit. Von dr. D. Zlepko. – Sonnenbühl, 1988. – S. 102–122.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Жовтень, 1 (субота)

Москва. Доповідна записка голови ОДПУ В. Менжинського ЦК ВКП(б). Інформує про арешт органами ОДПУ 44 625 осіб за розкрадання хліба, про винесення вироків по 5,6 тис., з них 205 осіб засуджено до розстрілу / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 216.*

Жовтень, 2 (неділя)

Книги запису актів цивільного стану с. Стритба Кодимського району Одеської області. Померла 8-місячна дівчинка Т. Бурлака / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 329.*

Жовтень, 3 (понеділок)

Село Ратуш, Ямпільський район, Вінницька область. Повідомлення газети «Наддніпрянський колективіст» про самовільне вилучення хліба та насіння хлібозаготівельними бригадами, про грабування, побиття селян / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 532–533.*

Жовтень, 4 (вівторок)

Опубліковано резолюцію пленуму ЦК ВКП(б) «Про розвиток радянської торгівлі». Зазначено, що протягом 1932 р. відкрито 7100 крамниць. Запропоновано використовувати постачання промтоварами для стимулювання заготівель сільськогосподарської продукції / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 4 жовтня.

Жовтень, 5 (середа)

Книги запису актів цивільного стану с. Лабушне Кодимського району Одеської області. Померла однорічна дитина І. Годонога / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 327.*

Жовтень, 6 (четвер)

Село Слобода Матейківська, Барський район, Вінницька область. Протокол засідання Барського райвиконкому. Розглянули заяву селянина Г. Криворучка про виселення з хати за невиконання плану хлібозаготівель та м'ясозаготівель, визнали рішення сільради правильним / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 533–534.

НК РСІ УСРР повідомляв, що в київському БУПРі хворіло 6305 в'язнів, помер 541, з них 75 % від виснаження, в Чернігівському – 23, в Харківському – 392, в Дніпропетровському – 273 особи / *ЦДАВО України.* – Ф. 539. – Оп. 14. – Спр. 614. – Арк. 1, 7.

Голова РНК УСРР звертав увагу системи «Торгсину» на максимальну мобілізацію іноземної валюти, золотих монет старого карбування, побутового золота для виконання валютного плану в обсязі 2,1 млн крб. / *ЦДАВО України.* – Ф. 4051. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 23.

Жовтень, 7 (п'ятниця)

Газета «Вісті» ВУЦВК інформувала про те, що станом на 6 жовтня Конотопський район виконав річний план хлібозаготівель на 52,3 % / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 8 жовтня.

Жовтень, 8 (субота)

С. Косіор надіслав телеграму обкомам КП(б)У про термінове виконання хлібозаготівельних планів, про експорт та постачання хлібом основних промислових центрів / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 351.

Чорнухинський РВК Харківської області пропонував головам сільрад та уповноваженим «Заготзерна» провести «масово-роз'яснювальну роботу серед колгоспників та одноосібників про заборону торгівлі хлібом» до закінчення хлібозаготівель 15 січня 1933 р., а також вести «рішучу боротьбу з продажем хліба на базарах та спекуляцією» / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 86.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Жовтень, 9 (неділя)

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомила, що в Україні план осінньої сівби виконано на 47,7 % / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 9 жовтня.

Жовтень, 10 (понеділок)

Постанова бюро Ямпільського райкому КП(б)У про те, що внаслідок «лівацького» закрутництва план посівної кампанії по с. Ратуш виконано на 37 %, по колгоспу – на 38 %, по індивідуальному сектору – на 29 %. Голову колгоспу знято з посади. Запропоновано «винних притягнути до відповідальності» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 341.

Жовтень, 11 (вівторок)

Опубліковано постанову президії ЦВК СРСР про нагородження організаторів будівництва Дніпрогесу / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 11 жовтня.

Жовтень, 12 (середа)

Пленум ЦК КП(б)У обрав до свого складу І. Акулова та М. Хатаєвича / *Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991).* – К., 2005. – С. 337.

Жовтень, 13 (четвер)

Харківська область. Зміївська дільнична прокуратура повідомила приймальню голови ВУЦВК про безпідставне позбавлення червоного партизана А. Маркова трьох лантухів жита та одного лантуха кукурудзи / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 560.

Жовтень, 15 (субота)

Харків. Постанова ВУЦВК «Про утворення Чернігівської області» у складі 36 районів із центром у м. Чернігів / *ЗУ України.* – 1932. – № 28. – Арт. 170.

Вінниця. Доповідна записка секретаря Вінницького обкому партії М. Алексеєва до ЦК КП(б)У про голод у селах області. Просив надати продовольчу допомогу районам, населення яких голодувало. Зазначив, що в Уманському районі «недо-

їданням та голодовою» охоплено від 35 до 50 % населення, а села залишають від 50 до 70 % селян у пошуках їжі; в Бабанському районі «смертність та опухання від голоду доходили до значних розмірів»; в с. Паланка Тростянецького району голодувала 301 особа, з них 108 опухли. Наголосив, що в с. Шуровка Немирівського району селянка водала «Ми подихаємо з голоду» та привела до правління колгоспу четверо голодних дітей: «Їсти мені немає чого, я подихаю з голоду, дітей годуйте самі». Із 40 сіл Погребищенського району, як повідомляв М. Алексєєв, лише у 3-х не зафіксовано випадків опухання селян, а в решті були випадки голодної смерті та опухання. Згадує 93 села, де було встановлено факти опухання та голодної смерті / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 342–344.

Жовтень, 16 (неділя)

Харків. Постанова Верховного суду УСРР про скасування вироку Вінницького облсуду від 25 липня 1932 р. про позбавлення селянки П. А. Я. волі на 8 років за те, що вона зарізала свого трирічного сина Кузьму, а м'ясо обміняла на яйця. Зазначено, що вона зарізала його за порадою попа З., до якого звернулася за допомогою з приводу голодування дітей, а він їй відповів: «Заріж одного і корми останніх» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 536.

Харків. ВУЦВК призначив О. Одинцова народним комісаром земельних справ УСРР. О. Триліського звільнено від обов'язків наркома земельних справ із переведенням до Вінницької області на керівну роботу / *ЗУ України*. – 1932. – № 28. – Арт. 172.

Жовтень, 17 (понеділок)

Телеграма заступника голови Комітету заготівель при РПО СРСР О. Зикова і голови Всесоюзного об'єднання «Союзборошно» І. Лобачова про те, що з 18 тис. т експортного плану на серпень–жовтень відвантажено 2900 т. Вимагали від України завершення вивозу експортного зерна до 25 жовтня / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 349.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Жовтень, 18 (вівторок)

Харків. Пленум ЦК КП(б)У шляхом опитування учасників пленуму кооптував до складу членів ЦК О. Одинцова / *Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991)*. – К., 2005. – С. 337.

Жовтень, 19 (середа)

Москва. Політбюро ЦК ВКП(б) зменшило обсяг експорту хліба з 165 млн пудів до 115 млн пудів із валового збору зернових 1932 року / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 162. – Спр. 13. – Арк. 133.

Жовтень, 20 (четвер)

Газета «Вісті» ВУЦВК закликала боротися з розбазарюванням мірчука в Дніпропетровському, Магдалинівському, Комарівському, Томаківському і Лихівському районах Дніпропетровської області / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 20 жовтня.

Жовтень, 21 (п'ятниця)

Село Мироцьке, Бородянський район, Київська область. Протокол засідання Бородянського райвиконкому. Вирішено повернути майно та хату Л. Самойленку, мешканцеві с. Мироцьке, продані за постановою Мироцької сільради від 20 серпня 1931 р., беручи до уваги його «не куркульське, а заможного-середняцьке господарство» та службу сина в територіальних частинах Червоної армії / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 561.

Жовтень, 22 (субота)

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі на Україні та Північному Кавказі». В Україну відправлено Молотова, Калмановича, Саркіса, Маркевича, Кренцеля; на Північний Кавказ – Кагановича, Юркіна і Чернова / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 238.

Жовтень, 23 (неділя)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про необхідність «перелому в ході хлібозаготівель». Зазначено, що протягом четвертої п'ятиденки в Україні заготовлено 60 214 т хліба,

а річний план виконано лише на 38 % / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 351–354.

Телеграма секретаря Харківського обкому КП(б)У Р. Терехова до Чорнухинського райкому партії. Категорично вимагав виконання селянськими «одноосібними господарствами» хлібозаготівельних завдань та подолання «демобілізаційних настроїв» довкола хлібозаготівель / *Ні могили, ні хрестного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 87.

Жовтень, 25 (вівторок)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про необхідність подолання відставання країни у виконанні плану хлібозаготівель». Зазначено, що жовтневий пленум ЦК КП(б)У зобов'язав партійні організації домогтися негайного перелому хлібозаготівель, оперативного керівництва хлібозаготівлями, організувати «боротьбу за хліб», зробити листопад та останні дні жовтня вирішальними щодо виконання плану хлібозаготівель, у 10 разів підвищити темпи виконання річного плану до 15-ї річниці Жовтневої революції; рекомендував «безжалісно придушувати всі спроби класового ворога та його агентури, спрямовані на зрив хлібозаготівель» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 242.

Жовтень, 27 (четвер)

Доповідна записка Всеукраїнської контори «Торгсин» про закупівлю побутового золота в населення за першу декаду жовтня 1932 р. Планом передбачено «заготовити» 920 кг, куплено 281 кг / *ДА ХО. – Ф. 4640. – Оп. 13. – Спр. 3. – Арк. 79.*

Жовтень, 28 (п'ятниця)

Газета «Вісті» ВУЦВК закликала «нещадно придушити всі спроби класового ворога і його агентури зірвати хлібозаготівлі». Підкреслено, що колгоспи України виконали 28,3 %, одноосібники – 13,9 %, радгоспи – 12,5 % плану хлібозаготівель, а «тверді завдання куркульсько-заможні господарства» виконали на 21,1 % / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 28 жовтня.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Жовтень, 29 (субота)

Москва. Лист В. Молотова Й. Сталіну. Інформував про зниження обсягу хлібозаготівель в Україні на 77 млн пудів, запропонованого ЦК КП(б)У та обкомами / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і А. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 228–229.

Харків. Постанова правління Укрколгоспцентру «Про порядок постачання вчителям». Забезпечення вчителів сільськогосподарською продукцією відбувається в районах суцільної колективізації (68 % колективізації), а також у суцільно колективізованих селах, у яких вони є членами колгоспів / *«Комуніст».* – Харків, 1932. – 1 листопада.

Жовтень, 30 (неділя)

Харків. Лист В. Молотова Й. Сталіну. Повідомив про остаточну цифру зниження плану хлібозаготівель для України на 70 млн пудів, просив відправити з Москви 50–70 секретарів-«партійців» для подолання «демобілізаційних настроїв» ЦК КП(б)У, інформував про застосування заходів «позбавлення частини промтоварів як репресію» в колгоспах та одноосібних господарствах / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і А. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 229.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи по посиленню хлібозаготівель». Визнано виконання 39 % річного плану хлібозаготівель незадовільним, доцільним стовідсоткове його виконання, обов'язкове доведення державних завдань до районів, МТС, колгоспів, сіл не пізніше 5–6 листопада, відрядити до Одеської області С. Косіора, Дніпропетровської – В. Чубаря та М. Скрипника, Київської – В. Затонського і С. Саркіса, Вінницької – П. Любченка і К. Сухомлина, Чернігівської – Н. Голода і К. Карлсона, Донецької – Г. Петровського і Михайлика, Харківської – М. Хатаевича, до АМСРР – Ф. Зайцева / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 243–245.

Жовтень, 31 (понеділок)

Повідомлення заступника начальника Вінницького обласного відділу ГПУ П. Рахліса про те, що річний план хлібозаготівель область виконала на 52,4 %, колгоспи – 59,4 %, одно-

осібний сектор – 50,2 %, радгоспи – 58,3 % / *Голод та голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 338–339.

Листопад, 1 (вівторок)

Харків. Протокол засідання РНК УСРР. Визнано незадовільним виконання річного плану хлібозаготівель по Україні. Встановлено остаточний план хлібозаготівель по секторах, областях та культурах у розмірі 282 млн пудів, із них для одноосібних господарств – 36,9 млн, для колгоспів – 224,1 млн, для радгоспів – 21,6 млн, а також стягнення мірчука – 28,8 млн, насінневої позики – 8,1 млн пудів. Звернено увагу на відповідальність облівиконкомів та райвиконкомів за цілковите й безперечне виконання хлібозаготівельного плану кожним районом, кожною МТС, колгоспом, радгоспом, сільрадою та одноосібним господарством / *Коллективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 536–537.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про поліпшення матеріально-побутових умов керівних районних працівників». Встановлено загальну кількість «райактиву» – 23 900 осіб, що перебували на «спеціальному централізованому постачанні», затверджено норми індивідуального постачання та громадського харчування для керівного складу районів, виділено «дефіцитних товарів поліпшеного асортименту для продажу райактиву» на суму 700 тис. крб., запропоновано «щомісячну звітність закритих розподільників, що обслуговують райактив... за фактично отримані та видані продукти і промтовари». Підкреслено, що «закриті розподільники, їдальні і підсобні господарства є єдиним самостійним господарством, яке належить до системи райспоживспілок». Встановлено зарплату для секретарів райпарткомів, райвиконкомів та райконтролькомісій – 280 крб., для заступників та заввідділами – 260 крб., для секретарів районних комітетів комсомолу – 240 крб., а також норми індивідуального постачання: хліб печений – 800 г на райпрацівника та 400 г на його утриманця; крупа – 2,5 кг на місяць; макарони – 1,5 кг на місяць; риба – 3 кг на місяць; цукор – 2 кг на місяць; консерви – 2 коробки; олія – 2,2 кг; сир – 2,2 кг; кондвироби – 2 кг; папіроси – 250 шт.; мило господарче – 4 бруски, туалетне – 2 бруски / *Голодомор 1932–*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 363–364.

Листопад, 2 (середа)

Книги запису актів цивільного стану с. Писарівка Кодимського району Одеської області. «Помер від невідомої хвороби» дворічний хлопчик В. Шпак / *Голодомори в Україні: Одеська область. 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 331.

Листопад, 3 (четвер)

Вінниця. Доповідна записка Вінницької облпрокуратури до ВУЦВК. Звернено увагу на заяву мешканців с. Гірчична Дунаєвського району про встановлення твердих завдань із хлібозаготівель, м'ясозаготівель, а також стягнення штрафу, вилучення корів, масовий продаж майна за їх невиконання / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 537–538.

Вінниця. Відбулася нарада секретарів райкомів КП(б)У, директорів МТС та уповноважених обкому КП(б)У за участю члена ЦК КП(б)У П. Любченка. Він зазначив, що рішення жовтневого пленуму ЦК партії місцеві органи не виконали, тому «звідсіль продовження демобілізаційного настрою, звідсіль зрив жовтневого плану хлібозаготівель, звідсіль продовження опортуністичної благодушності, продовження повної демобілізації цілої низки партійних організацій; звідсіль очікування додаткової знижки, звідсіль відсутність всякої роботи, ганебні прориви, або поглиблення проривів на хлібозаготівельній ділянці». Підкреслив, що Україна не виконала річного плану хлібозаготівель, незважаючи на його зменшення. Основною причиною невиконання визнав бездіяльність місцевої влади, «10 000 всяких об'єктивних умов, які не дали змоги виконати завдання по одноосібному сектору». Пропонував вжити «надзвичайних заходів» щодо селян, «штрафувати їх за ринковими цінами», «стягнення треба вживати обережно, обдуманно, але певно, щоб не дрижала рука, коли ми притягаємо до відповідальності і застоюємо репресії» / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 340–348.

Харків. Телеграма секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаєвича до С. Косіора, В. Молотова, В. Чубаря. Пропонував зменшити поста-

151

чання промтоварами районів, які не виконали плану хлібозаготівель, формувати списки селянських господарств – саботажників хлібозаготівель / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 232.

Село Мигалки, Бородянський район, Київська область. Протокол засідання Бородянського райвиконкому. Ухвалено постанову бюро скарг РСІ від 4 жовтня про повернення майна Ю. Бондаренку, позбавленого постановою Мигалківської сільради за несплату штрафу, накладеного за невиконання хлібозаготівельного завдання / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1993. – С. 561.

Листопад, 4 (п'ятниця)

Телеграма М. Хатаєвича до С. Косіора, В. Молотова, В. Чубаря про відвантаження на село промтоварів для стимулювання хлібозаготівель. Пропонував завезти галоші, хустки на 2 млн крб. для заохочення селян, які виконували хлібозаготівельні завдання, зменшити постачання промтоварів для районів, які погано виконували план хлібозаготівель. Дозволялося продавати тканини, взуття, скло «акуратним здавцям хліба»: 50–60 коп. вартості товару за крб. зданого хліба / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 367.

Листопад, 5 (субота)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення допомоги в проведенні хлібозаготівель з боку органів юстиції». Запропоновано судовим органам поза чергою розглядати справи про хлібозаготівлі виїзними сесіями у районах із застосуванням суворох репресій до спекулянтів, перекупників хліба, «злісних нездавців» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 247–248.

Телеграма М. Хатаєвича і В. Молотова до секретарів обкомів. Запропоновано негайно застосувати судові репресії та «безжалісну розправу із злочинними елементами в правліннях колгоспів» за «розбазарювання» зерна / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 236.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Харків. Телеграма В. Молотова до секретаря Одеського обкому КП(б)У М. Майорова. Вимагав покарати правління колгоспу, яке видало на трудодні, крім 15 % авансу, 9 % рештків та повернути хліб до заготівель / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і А. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 233.

Одеса. Телеграма членів комісії Молотова до ЦК КП(б)У та Одеського обкому. Запропоновано встановити облік роботи кожної молотарки, спеціальних контролерів для обліку намолоченого зерна та його негайного вивозу на заготівельні пункти, обмежувати постачання сіл промтоварами, крім солі, сірників, гасу, заборонити видачу хліба на громадське харчування / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і А. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 234–235.

Телеграма М. Хатаєвича та В. Молотова до секретарів обкомів КП(б)У про необхідність обліку зерна, яке залишилось у «відходах» і не враховувалося як частина валового збору / *РДАСПІ.* – Ф. 82. – Оп. 2. – Спр. 141. – Арк. 12–14.

Листопад, 6 (неділя)

Телеграма В. Молотова до керівників Синельниківського району Дніпропетровської області. Визнав виконання районном плану хлібозаготівель, але пропонував займатися справою організаційно-господарського зміцнення колгоспів / *РДАСПІ.* – Ф. 82. – Оп. 2. – Спр. 141. – Арк. 19, 20.

Харків. Телеграма ЦК КП(б)У до обкомів партії про товарну блокаду районів, які не виконували хлібозаготівельних планів. Запропоновано зменшити завезення промислових товарів для 7 районів Одеської, 8 районів Дніпропетровської, 8 районів Харківської, 5 районів Київської області / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 374–375.

Листопад, 7 (понеділок)

Опубліковано статтю Г. Петровського «За диктатуру пролетаріату, проти диктатури буржуазії». Зазначив, що засівна площа в Україні досягла 30,2 млн га / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 7 листопада.

Газета «Вісті» ВУЦВК інформувала про те, що у Корсунському районі Київської області 5 колгоспів влаштували «червоні

валки» і «цілком виконали свої річні хлібоплани» на «Відзнаку жовтневих свят» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 7 листопада.

Листопад, 8 (вівторок)

Шифрограма Й. Сталіна М. Хатаєвичу о 15.30. Відповідаючи на його «шифровку про завезення товарів на Україну», Сталін підкреслив, що ЦК ВКП(б) обговорює питання про «заборону завезення товарів для українського села на термін, поки Україна не розпочне чесно та акуратно виконувати зменшений план хлібозаготівель» / РДАСПІ. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 45. – Арк. 28.

Шифрограма В. Молотова, Й. Сталіна для ЦК КП(б)У о 19.40. Повідомлено, що з 8 листопада «призупиняється відвантаження товарів для сіл всіх областей України», допоки колгоспи та «індивідуальні селяни» не розпочнуть «чесно і добросовісно виконувати свій обов'язок перед робітничим класом і Червоною Армією» в справі хлібозаготівель / РДАСПІ. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 45. – Арк. 22.

Харків. Лист С. Косіора до обкомів та райкомів партії, директорів МТС. Зазначив, що протягом першої п'ятиденки листопада спостерігалось зменшення хлібозаготівель, відтак вимагав виправлення ситуації, позаяк будуть застосовані «більш рішучі заходи впливу» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 375–376.

Листопад, 9 (середа)

Харків. Обіжник Нарком'юсту «Про активізацію роботи органів юстиції в боротьбі за хліб». Рекомендовано встановити спеціальний нагляд за роботою адмінорганів щодо стягнення штрафів з нездавців хліба, вживати заходи примусового вилучення зерна, розглядати справи протягом 5-ти днів, практикувати систему організації судово-слідчих бригад для розслідування та вирішення справ у селах, які не виконують хлібозаготівельних завдань, виявляти факти «розтринькування, розкрадання та приховування хліба», наглядати за дотриманням «революційної законності» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 239–240.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Листопад, 10 (четвер)

Висновок слідчого Ямпільського районного суду Вінницької області щодо реквізиції майна та продуктів у селян с. Ратуш. Зазначено, що колгоспники масово залишають колгосп «Колос», бо «в селі робилися поголовні описи всього, в тому числі й хатнього майна нездатчиків, незалежно від їх соц-стану», забрано навіть посуд – ложки, відра. За невиконання хлібозаготівель селян позбавляли житла / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 381–382.

Листопад, 11 (п'ятниця)

Харків. Інструкція РНК УСРР «Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі». Запропоновано членам сільських рад, комісій сприяння хлібозаготівлям, куткових комісій з-поміж селян-одноосібників виконати їхні зобов'язання, а судовим органам застосовувати до одноосібників, які не виконують плану хлібозаготівель, штраф у розмірі ринкової вартості незданого ними хліба без звільнення від твердого завдання до двору, позбавляти земельних ділянок, у тому числі садибної, виселяти за межі району та області тих селян, що «проводять пряму підривну роботу проти хлібозаготівель». Рекомендовано суворі судові репресії щодо господарств, у яких виявлено закопаний у ямах хліб, кваліфікуючи як навмисне псування хліба та шкідництво, забороняти «відпуск промтоварів» з оголошенням списку одноосібників у крамницях сільських споживчих товариств, рішуче стягувати сільгосподаток, державне страхування, самообкладання, негайно застосовувати «найжорстокіші та найсуворіші» репресії до куркульських господарств за невиконання ними твердого завдання – продаж усього майна, арешт і виселення за межі області / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 545–547.

Листопад, 12 (субота)

Газета «Вісті» ВУЦВК інформувала про те, що Богодарівська сільська рада Барвінківського району Харківської області залишила куркулеві Логвиненкові 100 пудів хліба «на харчі», тоді як Логвиненко твердого завдання не виконав / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 12 листопада.

Листопад, 13 (неділя)

Постанова бюро Полтавського міського комітету про участь органів юстиції та суду «в справі боротьби за хліб». Запропоновано «забезпечити негайне проведення судових репресій і нещадну розправу з злочинними елементами в правліннях колгоспів» / *Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – Полтава, 1997. – С. 190–191.

Листопад, 14 (понеділок)

Харків. Постанова бюро Харківського обкому КП(б)У «Про припинення завозу товарів на село та про порядок дальшого постачання промисловими товарами районів і сіл, які виконують план хлібозаготівель». Запропоновано облпромбазам, міжрайонним базам держторгівлі та кооперації повністю призупинити відвантаження товарів у листопаді по селах 13 районів області, попередити керівників 46 районів про призупинення для них листопадового постачання товарів, а в разі несвоєчасного виконання ними річного плану зняти з постачання / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 386–387.

Листопад, 15 (вівторок)

Відбулося засідання політбюро ЦК ВКП(б), яке ухвалило рішення про запровадження паспортної системи і розвантаження міст від «зайвих елементів» / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 907. – Арк. 9.

Харків. Всеукраїнська контора «Торгсин» запропонувала нову систему обслуговування грошових переказів, бандеролей, закупівель побутового золота, застосувавши спеціальні бони / *ДА ХО.* – Ф. 4640. – Оп. 13. – Спр. 4. – Арк. 29.

Листопад, 16 (середа)

Постанова колегії Наркомзему УСРР. Зазначено, що у Київській області обмолочено 41 %, у Вінницькій – 59 %, у Донецькій – 68 %, в Одеській – 75 %, у Дніпропетровській – 86 %, у Харківській – 88 %, в АМСРР – 72 % врожаю. В ряді районів у соломі залишалося від 10 до 20 % зерна / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1932. – 16 листопада.

Листопад, 17 (четвер)

Москва. Постанова РНК СРСР про виготовлення пшеничної горілки. Заступник голови РНК СРСР В. Куйбишев та заступник управляючого справами РНК СРСР І. Межлаук дозволили Наркомпостачу СРСР («Головспирту») протягом ІV кварталу випуск на ринок пшеничної горілки / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 388.

Богодарівська сільська рада Чорнухинського району Харківської області вирішила віддати до суду 9 селян, які виступили проти виконання плану хлібозаготівель, оголосивши бойкот / *Ні могили, ні хрестного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 94.

Листопад, 18 (п'ятниця)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи по посиленню хлібозаготівель». Вирішено мобілізувати до 10 січня 1933 р. 600 комуністів для допомоги партійним організаціям забезпечити успішне проведення хлібозаготівель, виділити уповноваженого з виконання плану хлібозаготівель в індивідуальному секторі, завершити його реалізацію до 1 січня та створити насінневі фонди до 15 січня. Заборонено будь-які витрати натуральних фондів, дозволено РВК перераховувати у фонд хлібозаготівель усі натурфонди колгоспів, які не виконували державних хлібозаготівельних завдань. Наказано повністю скасувати видачу натуральних авансів в усіх колгоспах, негайно повернути зерно, видане для громадського харчування колгоспників, організувати повернення хліба, розподіленого між членами правління та службовим персоналом, вилучити в окремих колгоспників та одноосібників хліб, розкрадений під час жнив, перевезення та в коморах, зараховувати до фонду оплати трудоднів зерно з присадибних ділянок колгоспників, застосовувати натуральні штрафи у вигляді додаткового завдання з м'ясозаготівель у розмірі 15-місячної норми здавання колгоспом м'яса, здійснити переобмолот соломи та полови, запровадити занесення на «чорну дошку» колгоспів, що саботують здачу хліба, застосувати до них такі заходи: негайне припинення підвозу товару, повна заборона кооперативної

і державної торгівлі, вивіз товару з кооперативних магазинів; повна заборона колгоспної торгівлі для колгоспів, колгоспників, одноосібників; припинення всякого кредитування і дотермінове повернення кредиту та фінансових зобов'язань; очистити колгоспи від контрреволюційних елементів. Попереджено, що в райони та окремі села (і без занесення їх на «чорну дошку»), які незадовільно виконують хлібозаготівлі, мають припиняти завезення та продаж усіх без винятку промислових товарів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 388–390.

Село Шульгинка, Старобільський район, Донецька область. Протокол засідання президії Шульгинської сільради. Рішенням сільради накладено штраф на мешканців села П. Біляшевського 780 крб., П. Шевченка 1635 крб., І. Троція 1251 крб. за невиконання ними індивідуального плану хлібозавдання, а також Веклі Григор'євій 1350 крб., Христі Пізник 2175 крб. за саботаж щодо виконання «твердого завдання» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 547.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи по посиленню хлібозаготівель». Ухвалено доповнення до постанови від 11 листопада 1932 р. та інструкції РНК УСРР «Про хлібозаготівлі в одноосібників» про застосування натурального штрафу у вигляді 15-місячної норми здавання м'яса, а його застосування не звільняє господарство від повного виконання хлібозаготівельного завдання. Запропоновано сільським радам вилучати першочергово насінневу і продовольчу позику, видану одноосібникам в окремих районах через колгоспи, організувати 1100 бригад колгоспників для повного виконання одноосібниками хлібозаготівельного завдання, застосувати до «куркулів-твердоздавців», що не виконують плану здавання хліба, репресії згідно зі ст. 58 Кримінального кодексу / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 257–258.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про ліквідацію контрреволюційних гнізд та розгром куркульських груп». Доручено Реденсу та Косіору розробити до 23 листопада спеціальний оперативний план ліквідації куркульських та петлюрівських контрреволюційних кубел, ДПУ вилучити з міст ідеологів та організаторів куркульського саботажу,

---

Голодомор 1932–1933 років в Україні

зобов'язати ДПУ провести чистку та засудження рахівників і бухгалтерів – 300 осіб. Доручено Чубарю у Дніпропетровській, Хатаевичу в Харківській, Зайцеву в Чернігівській областях разом з обкомами провести операцію у найближчі дні. Зазначено, що каральні органи мають завдавати рішучого удару куркульським елементам для запобігання куркульським повстанням / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 260–261.

Листопад, 19 (субота)

Харків. Телеграма С. Косіора Молотову. Просив виключити пункт про виселення з партійної постанови про політичну чистку п'яти районів, погоджував питання про доцільність затвердження постанови в ЦК ВКП(б) / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 398.

Харків. Лист М. Хатаевича до В. Молотова. Відповів на зауваження, висловлені Молотовим на його брошуру, погодився з тим, що тепер доводиться брати товарний і нетоварний хліб у колгоспах, висловив думку про необхідність вилучення лише товарного зерна в колгоспах / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 259.

Листопад, 20 (неділя)

Харків. Телеграма секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора секретарям обкомів партії про їхню особисту перевірку встановлення остаточних планів заготівель хліба по районах, секторах, культурах та конкретних термінів їх завершення / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 262–263.

Харків. Постанова Раднаркому УСРР «Про заходи до посилення хлібозаготівель». Заборонено будь-яке витрачання всіх натуральних фондів, утворених у колгоспах, які не виконували плани хлібозаготівель. Зобов'язано негайно перевірити наявні фонди колгоспів, надано право РВК перераховувати до фонду хлібозаготівель всі натуральні фонди в колгоспах, припинено видачу будь-яких натуральних авансів по всіх колгоспах, повернути хліб, розданий колгоспам на громадське харчування, організувати вилучення зерна в окремих колгоспників та одноосібників, розкраденого під час

збирання, молотьби, перевезення, застосувати натуральні штрафи до колгоспів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 548–549.

Харків. Телеграма В. Молотова секретареві ЦК КП(б)У С. Коціору з вимогою про негайну заборону продажу сірників, солі та гасу в селах / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 241.

Харків. Телеграма В. Молотова Й. Сталіну. Інформував про скликання «харківського активу» з питань хлібозаготівель, про мобілізацію 600–700 «робітників-комуністів» для їх виконання / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 239.

Постанова РНК УСРР «Про хлібозаготівлі в господарствах родин червоноармійців та комскладу РСЧА». Застосування репресивних заходів до них (як колгоспників, так і одноосібників) відбувалося за постановою лише райвиконкомів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 398–399.

Листопад, 21 (понеділок)

Харків. Постанова РНК СРСР «Про одноразовий податок на одноосібні господарства». Подвоєно ставку податку для селянських господарств, що виконують план державних заготівель, встановлено термін його стягнення до 31 грудня / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 549–550.

Харків. Телеграма В. Молотова секретареві ЦК КП(б)У С. Коціору. Зазначено, що Чернігівська область зменшила обсяги хлібозаготівель, запропонував тимчасово відправити туди «відповідальних парткерівників» – М. Скрипника і П. Любченка / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 404.

Станція Лозова, Харківська область. Телеграма голови РНК СРСР М. Молотова Дніпропетровському обкому КП(б)У. Зазначено, що деяке збільшення темпів заготівель хліба викликало «заспокійливі ілюзії» партійних і радянських кадрів, тому необхідно забезпечити не на словах та обіцянках, а на ділі неухильне піднесення хлібозаготівель / *Голод 1932–*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 262–263.

Харків. Телеграма В. Молотова, В. Чубаря, секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У В. Строганова, М. Кагановича Сталіну. Запропоновано надати спецкомісії ЦК КП(б)У (Косіор, Реденс, Кисельов) повноваження на час хлібозаготівель вирішувати питання винесення вироку про розстріли, звітувати раз на декаду перед ЦК ВКП(б) про їхнє виконання / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 404.

Станція Лозова, Харківська область. Телеграма М. Молотова В. Строганову. Вимагав термінового виконання хлібозаготівель та закликав «організувати перемогу» / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 244.

Листопад, 22 (вівторок)

Харків. Телеграма С. Косіора В. Молотову про доцільність відрядження в Чернігівську область М. Скрипника / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 242.

ВУЦВК та РНК УСРР доповнили Кодекс законів про працю статтею про звільнення працівників, якщо вони бодай один день не були на роботі без поважних причин, із позбавленням їх продовольчих та промислових карток і відомчого житла / *ЗУ України.* – 1932. – № 31–32. – Арт. 188.

ДПУ УСРР інформувало про те, що протягом серпня–листопада 1932 р. у 407 селах 199 районів відбулися виступи селян проти виконання хлібозаготівель та вивезення зерна з сіл / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 406.

Село Крячківка, Пирятинський район, Харківська область. Обвинувальний висновок Харківського обласного відділу ДПУ УСРР про засудження Д. Ігнатухи до розстрілу, Є. Ігнатухи, Ф. Ігнатухи, А. Кучеріна, С. Кучеріна – до 10 років таборів за спротив хлібозаготівлям у їхньому селі / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 408.

Листопад, 23 (середа)

Харків. Записка Молотова для Хатаєвича. Визнав позицію Хатаєвича «неправильною, небільшовицькою», зазначив про першочерговість виконання державних завдань, не допускати «опортуністичних крайнощів» – «брати будь-який хліб і де завгодно» / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 246–247.

Політбюро ЦК ВКП(б) у присутності Молотова, Кагановича, Сталіна ухвалило рішення про боротьбу з незаконною торгівлею хлібом, борошном, обсяг якої перевищував 16 кг, про конфіскацію зерна, борошна, печеного хліба понад встановлену норму та оголошення колгоспників чи одноосібників «спекулянтами» / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 907. – Арк. 9.

Телеграма голови ЦК ВКП(б) В. Затонського С. Косіору про застосування репресій у Макарівському районі Київської області. Особисто пропонував провести чистку районної парторганізації та занести на «чорну дошку» села Наливайківка і Фасова / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 411.

Листопад, 24 (четвер)

Політбюро ЦК ВКП(б) призначило заступника голови ОДПУ СРСР В. Балицького уповноваженим ОДПУ на Україні, зважаючи на «державну важливість знонайшвидшого поліпшення роботи органів ОДПУ на Україні», підпорядкувавши йому весь апарат ДПУ України та зобов'язавши надсилати кожної декади звіт до ЦК ВКП(б) / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 907. – Арк. 10.

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про засудження за розкрадання колгоспного майна та саботаж хлібозаготівель. Запропоновано ОДПУ протягом декади вивезти з України до таборів в'язнів, які мають вироки від 3-х і більше років за розкрадання колгоспного і державного майна / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 411.

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про дозвіл торгсину купувати побутове срібло та срібні монети дореволюційного карбування / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 412.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Харків. Генеральне консульство Німеччини інформувало німецьке посольство в Москві про стан сільського господарства, розвиток промисловості, про погіршення санітарно-епідеміологічних умов в Україні, про епідемію тифу / *Der ukrainische Hunger-Holocaust Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen... Akten des deutschen Auswärtigen Amtes Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleit. Von dr. D. Zlepko. – Sonnenbühl, 1988. – S. 123–127.*

Листопад, 25 (п'ятниця)

Харків. Розпорядження Нарком'юсту УСРР «Про заходи до посилення хлібозаготівель». Встановлено нагляд прокуратури за тим, щоб РВК проводили перевірку наявних фондів колгоспів, забезпечували повернення незаконно розданого хліба, його вилучення, а винних притягали до кримінальної відповідальності згідно з законом від 7 серпня 1932 р. / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 550–551.*

Москва. Довідка ОДПУ про станицю Полтавська Славянського району Північно-Кавказького району (Кубань). Зазначено, що на чолі «Товариства українців Кубані» є колишній український есер з групи М. Шаповала, учасник з'їзду українців у Празі Омельченко, арештований разом з іншими учасниками організації / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 235.*

Листопад, 26 (субота)

Лист заступника голови РНК УСРР О. Сербиченка до ЦК КП(б)У. Зазначив, що у Вінницькій області за постановою облвиконкому занесено на «чорну дошку» 8 районів, по Чернігівській області, крім «чорних дошок», застосовано «бойкот» 63 сіл та 20 колгоспів, в АМСРР занесено на «чорну дошку» Фрунзенську сільраду Кординського району / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 414.*

Листопад, 27 (неділя)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У щодо застосування репресивних заходів до колгоспів, які саботують хлібозаготівлі. Запропоновано обов'язково викрити куркульські та

антирадянські елементи – організаторів саботажу, провести суди та притягти їх до відповідальності, сформувати список тих, які «повинні бути вислані як політично небезпечний елемент» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 263–265.

Київ. Лист секретаря Київського обкому КП(б)У М. Демченка до ЦК КП(б)У. Зазначено, що виконання річного плану колгоспниками області становить 90,8 %, одноосібними господарствами – 61 %, радгоспами – 66 %, а повністю завершили хлібозаготівлі лише 9 районів. Повідомлено, що низку районів опередили, вивезли всі товарні запаси, занесли села на «чорну дошку», дні з 1 по 10 грудня оголошено штурмовим декадником завершення плану хлібозаготівель в області / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 265–267.

Одеса. Лист секретаря Одеського обкому ЦК КП(б)У М. Майорова до ЦК КП(б)У. Підкреслено, що зниження хлібозаготівель спостерігається в усіх районах області, незважаючи на штрафи і репресії. Звільнено з посад секретарів РНК і голову РВК Троїцького району, запропоновано занести на «чорну дошку» с. Святотроїцьке / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 265–267.

Листопад, 28 (понеділок)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала допис сількора А. Бабія «Куркульський празник» про те, що в артлі ім. Сталіна Новобузького району Одеської області виконали план хлібозаготівель на 60 %, а голова артлі т. Празник заявляє, що «молотити більш нічого», «хліба нема», що «нічого не вдієш – когось доведеться судити» / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1932. – 28 листопада.

Листопад, 29 (вівторок)

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про хід виконання постанов політбюро про хлібозаготівлі від 30 жовтня та 18 листопада 1932 р.». Рекомендовано вибірково застосовувати згадані постанови, таємно перевіряти зернові фонди колгоспів, уникати «огульних репресій», чинити розправу над куркулями. Зазначено, що позбавлення одноосібників права купувати товари є недостатнім, відтак пропонувалося використовувати натуральні штрафи, позбавлення приса-

дибних ділянок не лише партійними, а також радянськими органами / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 273–274.

Листопад, 30 (середа)

Харків. Інформація Укрколгоспцентру. Зазначено, що в колгоспах Кам'янського району Київської області застосовували адміністративні заходи щодо позбавлення 15–20 % колгоспників трудовнів за неякісну роботу, тому було списано 543 тис. трудовнів у 54 колгоспах 71 району / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 557.

Бердянськ. Протокол засідання Бердянського райвиконкому. Вирішено повернути аванси, видані у 7 колгоспах, стягнути фінансові зобов'язання по колгоспах, занесених на «чорну дошку», повернути заборгованість на 100 % у 7 колгоспах та на 50 % ще у 7 колгоспах, накласти натурштраф м'ясом у розмірі 25 % 15-місячного завдання м'ясозаготівель, очистити колгоспи від контрреволюційних елементів, вилучити товари з колгоспів, які занесені на «чорну дошку» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 552–553.

Грудень, 1 (четвер)

Москва. Спецдонесення секретно-політичного відділу ОДПУ про факти крадіжок хліба. Зазначено, що в УСРР з 1 по 15 жовтня за крадіжку хліба заведено 697 слідчих справ / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 236.

Харків. Протокол засідання Раднаркому УСРР. Постановили скоротити в грудні місяці витрачання пшениці та жита на 19 100 т по лінії централізованого постачання: а) зменшити хлібопостачання міського і сільського населення на 4300 т; б) зняти з постачання кустарів – 300 т; в) зменшити фонд громадського харчування на 15 % – 1300 т; г) зменшити фонд стимулювання сільськогосподарських заготівель – 700 т; д) змінити стандарт помолу пшениці в Донбасі зі встановленням на всіх млинах 85 % помолу – 500 т; е) зарахувати до централізованого плану постачання 5 % відрахування від надходження мірчука з 10 % фонду, наданого в розпорядження обласних організацій, – 2 тис. т; є) засто-

сувати примішки ячменю та кукурудзи 13–15 % – 10 тис. т / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 562.

Харків. Директива ЦК ВКП(б), розіслана секретарем ЦК КП(б)У С. Косіором усім обкомам. Пропонувалося затвердити остаточні терміни вивезення хліба з глибинних пунктів України до 15 січня / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 275.

Харків. Висновки Наркомосу УСРР з доповідної записки НКОЗ до РНК УСРР. Зазначено, що безпритульність дітей є одним із епідеміологічних факторів виникнення епідемії тифу, появи сипного та червеного тифу в інтернатних установах. Повідомляється про діяльність з 21 березня Центрального штабу з ліквідації безпритульності, про підбір на вулицях міст Харківської, Донецької, Київської областей та АМСРР 6334 дітей / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 562.

Грудень, 2 (п'ятниця)

Довідка Наркомзему про виконання урядових постанов із хлібозаготівель. Зазначено, що у Вінницькій області на «чорну дошку» занесено усі села та колгоспи Брацлавського, Липовецького, Любарського, Немирівського, Станіславчицького, Чуднівського, Хмельницького, Тульчинського районів, крім них – ще 44 колгоспи та 42 села; у Чернігівській області 13 колгоспів, 38 сіл, 1646 одноосібників; у Донецькій області 12 колгоспів, 6 сіл, дві сільські ради, 25 одноосібників; у Дніпропетровській області 228 колгоспів у 44 районах; у Київській – 51 колгосп у 48 селах 19 районів; у Харківській області – 23 колгоспи в 16 селах 9 районів; в Одеській області – 12 колгоспів у 9 районах, в АМСРР два колгоспи та одне село. Облвиконкоми порушили клопотання про занесення сіл на всеукраїнську «чорну дошку»: у Вінницькій області 5 сіл, у Київській – 12 сіл, в Одеській – 4 села. Накладено штрафи проти 182 колгоспів 6 областей, повернено до хлібозаготівель натуральні фонди 66 колгоспів. Стягнуто натуральних авансів на видані трудовні з колгоспів 898 ц, оштрафовано 9405 одноосібних та господарств «твердоздавців» на суму понад 10 млн крб., засуджено близько 3 тис. селянських господарств, вивезено промтовари з 522 сіл у 109 районах. На «чорну дошку» заносили, крім колгоспів, сільради, села, окремих одноосібників,

Голодомор 1932–1933 років в Україні

а також «цілі райони» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 435–438.

Грудень, 3 (субота)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про заборону торгівлі м'ясом та худобою». Заборонено торгівлю м'ясом в усіх районах Чернігівської, Київської, Вінницької областей, а також у решті областей, райони яких не виконали м'ясозаготівельних завдань / *ЗУ України.* – 1932. – № 36–40. – Арт. 265.

Грудень, 4 (неділя)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала статтю А. Кисельова «Чистка сільпарторганізацій почалася». Зазначено, що в Солонянському районі Дніпропетровської області з 29 сільрад «до дня Жовтневих свят записано на чорну дошку 17», які виконали від 6 % до 15 % плану, а колосся виявилось «на 50 % не вимолочено» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 4 грудня.

Грудень, 5 (понеділок)

Шифрограма Й. Сталіна С. Косіору про те, що 10 грудня політбюро ЦК ВКП(б) слухатиме «вашу звітну доповідь про хлібозаготівлі». Просив з'явитися 9 грудня з необхідними матеріалами / *РДАСП.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 45. – Арк. 71.

Донесення ДПУ УСРР. Зазначено, що протягом листопада арештовано 8881 особу за розкрадання хліба, серед них понад 2 тис. «петлюрівців і махновців», з них – 311 голів колгоспів, 702 члени правління, 206 – вагарів, 31 голову сільських рад / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 275.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи по ліквідації саботажу хлібозаготівель, який ведеться куркульськими елементами». Запропоновано підготовку гучних судових справ, здатних забезпечити перелом хлібозаготівель для всього району або групи сіл та колгоспів, швидке проведення цих справ та виконання вироків, створення в областях комісій у складі першого секретаря обкому, обласної контрольної комісії, начальника обласного відділу ДПУ та облпрокурора для покращення застосування судових репресій. Вирішено провести судові засідання протягом 3–5 днів

під наглядом комісії з відправленням післясудової справи до Харкова упродовж 2-х днів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 275–276.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи щодо боротьби з класово чужими та контрреволюційними елементами у Дніпропетровському зернорадгоспі». Зазначено, що протягом серпня–жовтня на території зернорадгоспу вбито 5 осіб, а «терористичні акти і контрреволюційні дії класового ворога» супроводжувалися поширенням панічних чуток / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 277.

Грудень, 6 (вівторок)

Харків. Постанова РНК УСРР та ЦК КП(б)У «Про занесення на “чорну дошку” сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі». Ухвалено «за зрив плану хлібозаготівель і злісний саботаж, що його організували куркульські і контрреволюційні елементи, занести на “чорну дошку” такі села»: с. Вербки Павлоградського району Дніпропетровської області; с. Гаврилівка Межівського району Дніпропетровської області; с. Лютьєнка Гадяцького району Харківської області; с. Кам'яні Потоки Кременчуцького району Харківської області; с. Свято-Троїцьке Троїцького району Одеської області; с. Піски Баштанського району Одеської області; а також застосувати такі заходи: 1. Негайно припинити довіз товарів, цілком припинити кооперативну і державну торгівлю на місці і вивезти з відповідних кооперативних і державних крамниць всі наявні товари; 2. Цілком заборонити колгоспну торгівлю як для колгоспників, так і одноосібників; 3. Припинити всіляке кредитування, провести дотермінове стягнення кредитів та інших фінансових зобов'язань; 4. Перевірити і очистити органами РСІ кооперативні і державні апарати від всіляких чужих і ворожих елементів; 5. Перевірити і очистити колгоспи цих сіл, вилучивши контрреволюційні елементи, організаторів зриву хлібозаготівель. Постанову підписали голова уряду УСРР В. Чубар та секретар ЦК КП(б)У С. Косіор / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1932. – 8 грудня.

Телеграма С. Косіора та В. Чубаря керівникам Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей щодо постанови про занесення сіл на «чорну дошку». Вимагали негайного

Голодомор 1932–1933 років в Україні

виконання постанови, щоб показати, як «радянська влада вміє безжадісно розправлятися з організаторами саботажу хлібозаготівель, з куркульськими елементами та їх поплічниками», відрядження до цих сіл уповноважених / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 450.

Дніпропетровськ. Інформація обласної прокуратури та суду. Повідомляється, що до 1 листопада було засуджено нарсудами 571 твердоздатчика та 652 контрактантів, а з 1 листопада до 5 грудня – 860 твердоздатчиків та 1519 контрактантів. За розкрадання хліба від початку жнив і до 1 листопада засуджено 3973 особи, з них до розстрілу – 112, позбавлення волі від 5 до 10 років – 756 осіб, крім того, за період від 1 листопада до 5 грудня засуджено 5215 осіб, до розстрілу – 174 особи, а вирок виконано стосовно 30 осіб. Засуджено 1062 голів та членів правлінь колгоспів, із них 59 – до розстрілу / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 281.

ДПУ УСРР повідомляло, що на 5 грудня 1932 р. оштрафовано натуральними стягненнями 5904 господарства, з них 327 колгоспів та 5631 одноосібника / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 445.

Грудень, 7 (середа)

Шифрограма Й. Сталіна для ЦК КП(б)У щодо арешту директорів радгоспів на Україні із попередженням, що партквиток не врятує їх від арешту, позаяк «ворог з партквитком заслуговує більшого покарання, ніж ворог без партквитка» / *РДАСПІ.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 179. – Арк. 71.

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про фонди антикварних цінностей. Затверджено видачу антикваріату на суму 2,8 млн крб., дозволено торгсину продаж картин сучасних російських художників, виплачуючи власникам 20 % вартості бонами та видаючи одночасно експортні премії «совзнаками», а також надано право прийому на комісію для продажу іноземцям антикварних речей від установ та приватних осіб / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 162. – Спр. 14. – Арк. 25.

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про відкриття в УСРР 150 додаткових глибинних хлібоприймальних пунктів, щоб весь хліб було вивезено на елеватори та станції «Заготзерна» не пізніше 15 січня 1933 р. / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 162. – Спр. 14. – Арк. 26.

Грудень, 8 (четвер)

Харків. Лист С. Косіора до ЦК ВКП(б). Інформує про причини невиконання річного плану хлібозаготівель областями України, спричинене дощами, про арешт органами ДПУ 340 голів та 750 членів правлінь колгоспів, 140 рахівників, 140 бригадирів, 265 вагарів та 195 інших працівників, про передання до суду 500 справ, про занесення 400 колгоспів та 6 великих сіл на «чорну дошку», про застосування натуральних штрафів, про розкриття Балаклійської, Орхівської, Кобеляцької, Великотокмацької справ, які не дали відчутних результатів для хлібозаготівель. Визнає успішним застосування натурштрафу та позбавлення присадибних земель стосовно одноосібників, а також залучення обласних комісій для щоденного керівництва судовими репресіями. Виділено результативну роботу В. Затонського з хлібозаготівель у Вінницькій та Київській областях, підкреслено, що Україні залишилося виконати 94 млн пудів, із них колгоспами 69,4, радгоспами 4,8, одноосібниками 12,0, по мірчуку 6,0, по насінневій позиції 1,8 млн пудів. Запропоновано додаткове виконання хлібозаготівель колгоспами, які виконали плани, а також колгоспниками, що отримали велику кількість хліба на трудовні / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 456–458.

Харків. Протокол засідання секретаріату ВУЦВК. Визнано незадовільним виконання Україною річного плану хлібозаготівель на 65,3 %, особливо Дніпропетровською, Одеською та Харківською областями та одноосібним сектором на 60 % плану. Встановлено основну причину «масового перебігу хлібозаготівель» – відсутність «рішучого удару по саботуванню хлібозаготівель від куркулів та їхньої агентури – залишків петлюрівщини та махновщини» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 564.

Грудень, 9 (п'ятниця)

Краснопілля, Краснопільський район, Харківська область. Лист секретаря Краснопільського райкому партії до Харківського обкому. Зазначає про незабезпеченість хлібом МТС, лікарень, установ, невдоволення селян, цитує їхні висловлювання: «Все рівно з голоду вмирати цю зиму, так або інакше» (колгоспник с. Славгород К. Хіценко); «Я партизан, бив

Голодомор 1932–1933 років в Україні

куркулів, а сьогодні згоден різати комуністів. Хіба я повинен з голоду вмирати, все рівно отнімуть, так украду» (колгоспник Петро Довжик)» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 289–290.

Телеграма В. Чубаря В. Куйбишеву про виконання на 110 % експортного завдання: відвантажено пшениці 23 758 т, ячменю – 38 819 т, кукурудзи – 36 920 т / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 470.

Грудень, 10 (субота)

Наказ ДПУ УСРР «Про заходи по поліпшенню (охорони) колгоспного майна». Запропоновано міліції та членам правління створення груп охорони зі зброєю / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 470–471.

Постанова ЦК КП(б)У про роботу «Торгсину». У зв'язку зі збільшенням плану заготівлі побутового золота, срібла та валюти на 35 млн крб. запропоновано розширити мережу приймальних пунктів та магазинів системи торгсину, а також ввести до номенклатури ЦК партії управляючих обкомторг торгсину та їхніх заступників, до номенклатури обкомів зарахувати директорів великих універмагів та товарних баз / *ЦДАГО України.* – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 238. – Арк. 153.

Грудень, 11 (неділя)

Кремлівський кабінет Й. Сталіна відвідали С. Косіор та А. Каганович. Розмова з Косіором тривала з 17.25 до 19.00, з Кагановичем – до 19.55 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив.* – 1995. – № 2. – С. 128–200.

Шифрограма В. Молотова і Й. Сталіна з вимогою «негайно судити і дати п'ять, краще десять років тюремного ув'язнення» за невиконання хлібозаготівельних планів колгоспами та селянами / *РДАСПІ.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 45. – Арк. 84.

Харків. Президія ВУЦВК вивела голову Балаклійського РВК С. Хорешка зі складу членів ВУЦВК за саботаж хлібозаготівель та невиконання районом хлібозаготівельних завдань держави / *ЗУ України.* – 1932. – № 36–40. – Арт. 247.

171

Грудень, 12 (понеділок)

Лист 65-річного пенсіонера-інваліда І. Вовченка до Й. Сталіна з проханням прислати вина і сала, щоб не померти від голоду / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 564.

Валки, Валківський район, Харківська область. Розпорядження Валківського райвиконкому всім сільським радам про облік описаного та проданого майна господарств, які не виконали державних завдань, про заборону його продажу службовим особам, бригадирам, членам сільських рад, про негайне виявлення випадків його привласнення, незаконної купівлі службовими особами та притягнення до суду винних осіб за «розбазарювання державного майна» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 564–565.

Грудень, 13 (вівторок)

Харків. Директива ЦК КП(б)У секретарям обкомів партії. Запропоновано вжити заходів проти «зрадників партії», куркульських та антирадянських елементів, винних в організації саботажу хлібозаготівель, негайно телеграфувати в обком про їхні арешти та висилку, висвітлювати в газетах питання про виключення з партії та порушувати питання про застосування до них суворих каральних заходів та ізоляції / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 290–291.

Валки, Валківський район, Харківська область. Розпорядження Валківського райвиконкому. Зазначено про несвоєчасне надходження на затвердження матеріалів про штрафи та адмінвиселення, тому запропоновано надсилати постанови сільських рад через добу з часу їх винесення, а продаж майна проводити на другий день після одержання рішення РВК / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 566.

Грудень, 14 (середа)

Москва. Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у західних областях». Зобов'язано ЦК КП(б)У і Раднарком СРСР, під особисту відповідальність Косіора і Чубаря, завершити повністю план заготівель зерна і соняшнику до кінця січня 1933 р.,

запропоновано виселити станицю Полтавська на Кубані, притягти до судової відповідальності арештованих керівників Оріхівського, Балаклійського, Носівського, Кобеляцького, Великотокмацького районів, засудивши їх до позбавлення волі від 5 до 10 років у концентраційних таборах, виселити до північних областей нарівні з куркулями усіх «комуністів», виключених з партії за саботаж, звернено увагу ЦК КП(б)У та РНК України на неправильне проведення українізації, на вигнання «петлюрівських та інших буржуазно-націоналістичних елементів», забезпечити партійний контроль за проведенням українізації, негайно перевести на Кубані діловодство з української мови на російську, надати Косіору і Чубарю право призупинити постачання товарами районів, що особливо відстають, до остаточного виконання ними хлібозаготівельного плану / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 293–294.

Грудень, 15 (четвер)

Москва. В. Молотов та Й. Сталін заборонили здійснення українізації на Далекому Сході, в Казахстані, Середній Азії, ЦЧО, щоб унеможливити проникнення висланих «буржуазно-націоналістичних елементів» в українізовані райони, запропонували перевести українські газети та видання на російську мову, а до осені 1933 р. також і школи / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 313.

Харків. Постанова РНК УСРР «Про боротьбу з мишами». Встановлено план боротьби з мишами, виділено спеціальних уповноважених для боротьби з «шкідниками сільського господарства» / *ЗУ України.* – 1932. – № 36–40. – Арт. 266.

Харків. Постанова РНК УСРР та ЦК КП(б)У «Про відновлення завою промкрану на село». Запропоновано відновити з 15 грудня продаж промислових товарів на селі, за винятком тих районів, де план хлібозаготівель не виконано: у Дніпропетровській області – 27, у Чернігівській – 8, в Одеській – 15, у Харківській – 22, у Донецькій – 10 районів / *ЗУ України.* – 1932. – № 36–40. – Арт. 233.

Дніпропетровськ. Постанова бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У про лист Й. Сталіна щодо Оріхівської справи. Визнано помилкою «несвоечасне виключення з партії» сек-

ретаря Оріхівського РПК Орделяна та голову РВК М. Паламарчука. Ухвалено рішення про виключення їх із партії, арешт та суворе покарання, зобов'язано газету «Зоря» опублікувати від імені прокуратури постанову про арешт осіб у справі Оріхівського району / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 295.

Грудень, 16 (п'ятниця)

Шифрограма Й. Сталіна Ворошилову. Висловив пропозицію щодо термінового скликання пленуму ЦК ВКП(б) для «організації останнього натиску» з метою якнайшвидшого виконання річного плану хлібозаготівель. Скаржився на поганий сон та погане одужання / *РДАСПІ.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 45. – Арк. 86.

Москва. Телеграма В. Молотова і Й. Сталіна до ЦК КП(б)У. Заборонили обмін звичайного насіння на сортове, тому що обсяги хлібозаготівель на Україні зменшувалися, погрожували «неприємностями» керівникам УСРР / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 313.

Запоріжжя. Протокол засідання Запорізької міськради. Ззначається, що Августинівська сільська рада, яка виконала хлібозаготівельний план лише на 75 %, змусила селянина Третяка здати до хлібозаготівель харчові культури, одержані на трудовні, забрала курей, наклала арешт на всю городину (картоплю, капусту, огірки, баклажани, буряки) / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 566.

Харків. Президія ВУЦВК вивела голову Оріхівського РВК зі складу членів ВУЦВК за «саботування хлібозаготівель» / *ЗУ України.* – 1932. – № 36–40. – Арт. 248.

Грудень, 17 (субота)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала інформацію про те, що в селах Вербка, Гаврилівка, Кам'яні Потоки, які були занесені на «чорну дошку», «саботаж хлібозаготівель триває». Закликала «зламати куркульський саботаж, піднести темпи хлібозаготівель» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 17 грудня.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Грудень, 18 (неділя)

Село Великотернівка, Криворізький район, Дніпропетровська область. Виявлено «новий куркульський маневр»: перемолочували ячну соломку, в якій немає зерна, а пшеничну, де щонайменше було 10 % чистого зерна, не перемолочували, сипали землю до заготовленого хліба, щоб відмовлялися приймати / «Комуніст». – Харків, 1932. – 18 грудня.

Грудень, 19 (понеділок)

Шифрограма Й. Сталіна і В. Молотова ЦК КП(б)У. Заборонили обмін сортового насіння на звичайне зерно шляхом міжколгоспного обміну, щоб не зірвати виконання хлібозаготівельних завдань. Зазначили, що така пропозиція в умовах катастрофічного спаду хлібозаготівель засвідчувала «гниле-ліберальне відношення до завдань партії і уряду», від якого давно пора звільнитися, «якщо не хочете мати неприємностей» / РДАСП. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 45. – Арк. 103.

Москва. Постанова ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні», підписана Й. Сталіним і В. Молотовим. Зазначено, що без негайного перелому в хлібозаготівлях Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей Україна неспроможна виконати навіть удвічі зменшений план. Доручено Л. Кагановичу і П. Постишеву терміново виїхати на Україну, «засісти у вирішальних областях» як уповноважені ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, розподіливши роботу з Косіором, Чубарем і Хатаєвичем, для виконання плану хлібозаготівель / Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 295.

Зафіксовано випадки арештів органами ДПУ УСРР осіб, які здали побутове золото до приймальних пунктів системи торгсину в Києві, Чернігові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Одесі / РДАЕ. – Ф. 4333. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 88.

Грудень, 20 (вівторок)

Валки, Валківський район, Харківська область. План заходів Валківського райкому КП(б)У щодо проведення «штурмової декади» вилучення хліба в одноосібному секторі. Бюро РПК, беручи до уваги виконання колгоспами 80 % та одноосібниками 27 % річного плану хлібозаготівель, оголосило «штурмовий декадник» для повного завершення хлібоза-

готівель, залучивши «до штурму» партійні, громадські, комсомольські та профспілкові організації, закликало створити спеціальні бригади сприяння хлібозаготівлям із колгоспного активу / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 569–570.

Харків. Щоденник поїздки Л. Кагановича в Україну. Приїхав до Харкова, терміново скликав політбюро ЦК КП(б)У, записав висловлювання Косіора про наслідки дво- і триразового переобмолоту соломи, про повальні обшуки, про застосування «чорних дошок», про натуральні штрафи; заслухав М. Хатаевича про результати хлібозаготівель в Одеській області, про необмолочених 200 тис. га, про необхідність розкриття ям та «чорних комор»; Р. Терехова про накладення 7,8 млн крб. штрафу на одноосібні господарства, про засудження до розстрілу 144 осіб; В. Балицького про арешт 27 тис. осіб за хлібозаготівельними справами, про засудження до розстрілу 108, про виявлення 7 тис. ям та «чорних комор» і вилучення з них 700 тис. пудів хліба, про викриття великих повстанських груп польського походження, організованих урядом УНР. Зазначив, що його приїзд в Україну зумовлений зниженням темпів хлібозаготівель / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 318.

Грудень, 21 (середа)

Харків. Постанова РНК УСРР та ЦК КП(б)У «Про директорів радгоспів». За зрив завдань партії та уряду з хлібозаготівель запропоновано звільнити з посади, виключити з партії, заарештувати та віддати під суд О. Балюкевича – директора Одесько-Миколаївського зернорадгоспу, М. Лещенка – Гарбузинського, К. Новикова – П'ятихатського, Л. Михайлика – Чапаївського радгоспу / *ЗУ України.* – 1932. – № 36–40. – Арт. 235.

Харків. Щоденник поїздки Л. Кагановича в Україну. Продовжувалося засідання політбюро ЦК КП(б)У. Ухвалено рішення про арешт 4-х директорів заводів, про посилення темпів хлібозаготівель у Київській, Вінницькій, Донецькій областях, про заміну уповноважених, про відрядження Косіора та Реденса до Дніпропетровської області разом з Постишевим, а Балицького, Кагановича, Чернова, Чубаря – до Чернігівської, Хатаевича, Сухомлина, Канторовича – до Харківської області / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

і А. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. – К., 2001. – С. 320.

Харків. Телеграма А. Кагановича Й. Сталіну. Повідомив про те, що 38 районів України мають дати 32 млн пудів зерна, або 40 % від обсягу, що залишився, до заготівлі хліба, а також про «сердиту» розмову з секретарем Харківського обкому Р. Тереховим / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і А. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. – К., 2001. – С. 334.*

Грудень, 22 (четвер)

Харків. Телеграма А. Кагановича і М. Чернова Й. Сталіну. Запропоновано скасувати постанову ЦК КП(б)У від 18 листопада, яка дозволяла облвиконкомам формування насінневих фондів, тому що їх створювали в колгоспах, де план виконували на 50 % / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і А. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. – К., 2001. – С. 335.*

Одеса. А. Каганович приїхав до Одеси. Вислухав секретаря обкому Майорова про вилучення 225 тис. пудів «незаконно розданого понад 15 % обмолоту та авансів» хліба, визначення 7 районів для «концентрованого удару» по лінії ДПУ. Проведено нараду та ухвалено рішення: вироки про розстріл друкувати в газетах / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і А. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. – К., 2001. – С. 323.*

Харків. Президія ВУЦВК вивела директора Одесько-Миколаївського зернорадгоспу О. Балюкевича зі складу членів ВУЦВК, тому що він «злочинно зірвав виконання завдань партії й уряду з хлібозаготівель» / *ЗУ України. – 1932. – № 36–40. – Арт. 249.*

Грудень, 23 (п'ятниця)

Політбюро ЦК ВКП(б) відрядило в Україну Кагановича та Чернова, скасувало постанову ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. про створення насінневих та натуральних фондів у колгоспах, дозволило колгоспникам та одноосібникам Московської області торгувати хлібом / *РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 912. – Арк. 10.*

Одеса. А. Каганович слухав звіти секретарів райкомів партії про результати хлібозаготівель, проінформував обком про відрядження на Україну Кагановича і Постишева, вимагав

застосування обшуків, рекомендував брати село в такий «штос», щоб селяни самі «розкрили ями», відтак оголошувати амністію / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 324.

Дніпропетровськ. Телеграма Дніпропетровського обкому. Зобов'язано секретарів РПК, голів РВК, голів колгоспів протягом 5 днів вивезти усі наявні фонди (крім насінневих, вивіз яких відбувається за постановою обкому або облвиконкому) колгоспів для виконання державного плану хлібозаготівель / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 570–572.

Грудень, 24 (субота)

Село Інженерне, Чубарівський район, Дніпропетровська область. Лист колгоспника М. Дяченка про доведення додаткового плану хлібозаготівель у 350 ц артілі «Вірний шлях», а також про те, що залишився лише насінневий фонд та 15 тисяч непроплачених трудовнів, тому сільська рада забрала хліб на трудовні для виконання плану / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 572.

Вознесенськ, Одеська область. Л. Каганович скликав нараду секретарів райкомів, вислухав звіти про виконання хлібозаготівель, про результати застосування «чорних дошок», репресій, вилучення хліба, виданого на трудовні, вимагав вивезти наявний хліб із комор із будь-яких фондів, пришвидшити переобмолот, шукати розкрадений хліб в одноосібників / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 327–328.

Харків. Лист ЦК КП(б)У всім секретарям райкомів, головам райвиконкомів, уповноваженим обкомів. Запропоновано вивезти протягом 5 днів усі наявні колгоспні фонди, у тому числі насінневі, для виконання хлібозаготівельних завдань, а тих, хто чинитиме опір, навіть комуністів, арештовувати та віддавати під суд. Зобов'язано секретарів РПК та голів РВК вручити це рішення головам колгоспів протягом 24 годин під розписку / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 521.

Запоріжжя. Постанова бюро Запорізького міськкому партії за телеграмою ЦК КП(б)У щодо вивезення усіх фондів, у тому

числі насінневих, до хлібозаготівель. Ухвалено текст телеграми до негайного виконання, доручено хлібозаготівельним бригадам цілодобово вивозити хліб, виділити спеціального уповноваженого з вивезення хліба, продовжувати переобмолот соломи, перевіювання полови, повернення розданого селянам хліба / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 296.

Грудень, 25 (неділя)

Кобеляки. Вирок Харківського обласного суду про позбавлення волі керівників Кобеляцького району Ф. Бема, І. Обидала, Й. Винокурова, В. Павлова, А. Гарагуля, С. Лук'янова, К. Ляшенка від 2-х до 10-ти років за саботаж хлібозаготівель / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 573–575.

Харків. Лист секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора до членів та кандидатів у члени політбюро. Вимагав вивезення насінневих фондів із колгоспів, які не виконують хлібозаготівельного плану, щоб зламати «організований куркулем саботаж» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 298–299.

Харків. ВУЦВК затвердив І. Львова заступником уповноваженого Народного комісаріату зовнішньої торгівлі СРСР при уряді УСРР / *ЗУ України.* – 1932. – № 34–35. – Арт. 227.

Харків. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про зміну арт. 127 Кримінального кодексу УСРР». За скуповування та перепродаж приватними особами продуктів сільського господарства з метою наживи передбачено покарання – позбавлення волі на 5 років із конфіскацією всього або частини майна / *ЗУ України.* – 1932. – № 34–35. – Арт. 217.

Грудень, 26 (понеділок)

Постанова РНК УСРР «Про заготівлі масла, молока та сиру».

Встановлено норми заготівель молока одноосібними господарствами від 190 до 225 літрів на рік, а для колгоспників – від 80 до 155 літрів / *ЦДАВО України.* – Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 280. – Арк. 7–8.

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала статтю «Різдвяні дзвони не заглушили зойків голоду», яка висвітлювала страйк робітників у Берліні / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 26 грудня.

Опубліковано постанову РНК УСРР «Про заготівлі масла, молока та сиру» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1932. – 26 грудня.

Грудень, 27 (вівторок)

Телеграма Л. Кагановича Й. Сталіну про дозвіл на виселення до концтаборів 50 виключених із партії комуністів та 500 сімей за саботаж хлібозаготівель / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 336.

Одеса. Нарада в обкомі партії. Кагановичу доповіли про виселення 500 сімей саботажників, про 50 засуджених до таборів, про позбавлення 500 господарств присадибних ділянок / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 332.

Грудень, 28 (середа)

Москва. Й. Сталін відповів на телеграму Л. Кагановича про виселення 50 засуджених партійців та 500 сімей селян одним словом: «Згодні» / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 336.

Бердянськ. Протокол засідання Бердянського райвиконкому. Ухвалили рішення про застосування заходів до колгоспів ім. Шевченка Новоолексіївської сільради та «Червоний стяг» Ногайської сільради: заборонити будь-яку торгівлю цим колгоспам і колгоспникам, стягти кредити та грошову заборгованість, накласти натурштраф м'ясом у розмірі 15-місячного завдання, заборонити будь-який помол / *Коллективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 577.

Грудень, 29 (четвер)

Харків. Л. Каганович повернувся з Одеської області. Скликав засідання політбюро ЦК КП(б)У за участю Косіора, Хатаєвича, Балицького, Терехова, Шліхтера. Ухвалено рішення про негайне вивезення колгоспами, які не виконують хлібозаготівельного плану, наявного зерна, у тому числі так званих насінневих фондів, застосувати розпродаж майна, позбавлення присадибної землі і будівель та виселення селян, що саботують хлібозаготівлі / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 333.

Харків. Лист секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора до обкомів та райкомів партії. Zobov'язav районний актив вилучити наявне зерно, у тому числі так звані насінневі фонди, до плану хлібозаготівель, запропонував виконати рішення протягом 5–6 днів, мобілізувати всі види транспорту і тягової сили – трактори, авто, коней / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 300–301.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про поширення на Дніпропетровську область заходів, вчинених щодо Одеської області». Вислати 700 сімей із 20–25 сіл відстаючих хлібозаготівельних районів, К. Карлсону і С. Реденсу організувати висилку на північ 700 осіб «злісних елементів і куркулів» без сімей, скласти список виключених із партії до 50 осіб для негайної висилки і ув'язнення в концтабір / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 300.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення репресій до одноосібників – злісних нездаванців хліба». Запропоновано Дніпропетровському та Харківському обкомам застосовувати постанову РНК УСРР від 11 листопада 1932 р. про розпродаж всього майна, позбавлення всієї садибної землі та всіх будівель, ужити цей захід проти 1 тис. господарств Харківської та 500 господарств Дніпропетровської області / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 300.

Чернетки Л. Кагановича на засіданні політбюро ЦК КП(б)У. Занотовано: перша заповідь – зібрати хліб, друга – зібрати насіння; «заспокоїти розбурханого українського селянина»; загострена класова боротьба; переоцінили колгоспи; за темпами хлібозаготівель, відставання від 1931 р. на 150–200 млн пудів; «засухи немає, врожай стерпний, якщо не кращий 31 року» / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 339.

Грудень, 30 (п'ятниця)

Дніпропетровськ. Постанова бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У. Вважало необхідним знайти на район 3–5 колгоспів, що саботують хлібозаготівлі, виділити 3–5 господарств і продати у них за борги або в порядку штрафу по одній корові. Запропонувати колгоспникам здати прихований

хліб державі / Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 306–307.

Грудень, 31 (субота)

Повідомлення ДПУ УСРР про те, що протягом 1–20 грудня заарештовано 5727 осіб за агітацію проти хлібозаготівель та ухилення від їх здійснення / Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 538.

Харків. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про запровадження єдиної паспортної системи в УСРР і обов'язкового запису паспортів». Запровадити єдину паспортну систему на всій території УСРР протягом 1933 р., охопивши передусім населення міст Харкова, Одеси, Києва, видавши паспорти у Харкові з 1 січня по 1 квітня, а в Одесі та Києві з 1 березня та протягом трьох місяців / «Комуніст». – Харків, 1933. – 1 січня.

Ім'я	району	№	місяця	1933	р.	№	161
Завищувати ім'я <u>Кайи</u> по батькові <u>-</u>							
Ім'я району та села або міста, вул., буд. №) <u>Кайи</u>							
міс. 1933 р. 4. Чоловік, жінка (підкреслити)							
Вік повних років (мав).....							
Якщо, не доживши до 1 р., точно зазначити: а) народився „.....“ міс. 1933 р.							
або померла дитина: перша, друга, або..... в) батьки дитини живуть укупі, чи може							
помер, поклав родину, розлучилися тощо..... г) вік матері..... років.							
8. Національність <u>чех</u>							
Статус: <u>парубок</u> , дівчина, удівець (а), одружений (а), розлучений (а) — (підкреслити).							
Якщо сам, а як не сам, то хто утримував.....							
Професія, посада та спеціальн. за ними. коштів держави чи громадськ. організації на які саме (пенсія, стипендія тощо). вш. джерел, точно зазнач. з яких саме. <u>виробничий дитинстварств</u>							
Якщо: робітник, служб., ремісник, хустар-артілі чи ві, торговець, помічник у хазяйстві — зазначити який саме. Для сільських х. осіб: член колгоспу (комуни, с.г.							
Ім'я, установи чи закладу, зв'язаних з цим, де працює, служить або го-по-							
лікарні, дит. домі тощо) <u>Карант</u> Якщо вдома, чи користувався з померлого (так, ні) 15. Причина смерті — зазначити докладно: <u>виснаження</u>							
Ідентифікаційний №..... Чи може запис укладено на оголошеного від суду за померлого (так, ні).							

1933

Січень, 1 (неділя)

Політбюро ЦК ВКП(б) запропонувало ЦК КП(б)У та РНК УСРР попередити сільські ради, колгоспи, селян про те, що тих, хто добровільно поверне розкрадений хліб, не піддаватимуть репресіям, а стосовно інших запроваджуватиметься дія постанови від 7 серпня 1932 р. / *РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 913. – Арк. 18.*

Москва. Телеграма Й. Сталіна ЦК КП(б)У. Зазначено, що сільські ради, колгоспи, колгоспників та одноосібників, які добровільно здадуть хліб державі, не піддаватимуть репресіям, а до решти застосовуватимуть суворі заходи покарання згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 308.*

Січень, 2 (понеділок)

Харків. Директиви ЦК КП(б)У та РНК УСРР обкомам і райкомам із вимогою про ухвалення сільськими радами, колгоспами, колгоспниками та селянами-одноосібниками рішення про добровільне здавання прихованого хліба / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 309.*

Москва. Телеграма Й. Сталіна обкомам, крайкомам та ЦК компартій союзних республік про план хлібозаготівель на січень 1933 р. – 94 млн пудів по СРСР та понад план 13 млн пудів за рахунок надходження мірчука, з них 65,8 млн пудів в Україні. Вимагав повного виконання Україною річного плану хлібозаготівель радгоспами до кінця січня / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 310.*

Січень, 3 (вівторок)

Протокол засідання Центральної надзвичайної санітарної комісії. Головував нарком охорони здоров'я С. Канторович. Визнали за потрібне направлення максимум матеріальних ресурсів на «вогнища висипного тифу». Зазначено, що «зараз набувають виключно важливого значення боротьба

з висипним тифом» / ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 45. – Арк. 12.

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомляла, що в багатьох районах Чернігівської області протягом 9 місяців загинуло 10 % робочих коней, а «майже 30 % коней не придатні до роботи» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 3 січня.

Опубліковано статтю І. Вінника «Бондаренко і Дендебера» про те, що с. Вербка занесли на «чорну дошку» і тепер «не можна торгувати – ні купувати, ні продавати» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 3 січня.

Січень, 4 (середа)

Повідомлення газети «Вісті» ВУЦВК про те, що станом на 1 січня 1933 р. колгоспи виконали 77,6 %, твердоздавці – 43,7 %, разом по одноосібному сектору – 77,4 %, радгоспи – 85,9 %, а Україна загалом – 74,5 % річного хлібозаготівельного плану / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 4 січня.

У Шаргородському районі Вінницької області райвиконком за згодою облвиконкому дав розпорядження колгоспам вивезти від 40 до 60 % страхових та насінневих фондів до хлібозаготівель / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 354.

Доповідна записка Ворошиловського міськкому партії Донецького обкому КП(б)У про занесення на «чорну дошку» колгоспу с. Городище за систематичне невиконання хлібозаготівельних планів. Оголошено попередження колгоспу та селянам про виселення «саботажників» до північних областей країни та заселення їхніх домівок «добросовісними колгоспниками приміської смуги» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 313–314.

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала статтю Г. Петровського «Ударно вивершити хлібозаготівлі». Підкреслено, що «класовий ворог – куркуль і підкуркульник зробили все, щоб зірвати хлібозаготівлі» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 4 січня.

Січень, 5 (четвер)

Постанова Петрівського райкому КП(б)У Харківської області про розпродаж майна 20 господарств колгоспників, про позбавлення їх присадибної землі та будівель за невиконання індивідуальних завдань хлібозаготівель. Пропонувалося

Голодомор 1932–1933 років в Україні

скликати збори злісних нездатчиків, зачитати на них рішення одноосібників, які виконали плани, з вимогою про застосування суворих репресій до «саботажників» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 314–315.

Січень, 6 (п'ятниця)

Маріуполь. Постанова бюро Маріупольського міського КП(б)У про вивезення з 14 колгоспів усіх фондів і «так званих насінневих» для виконання плану хлібозаготівель, про застосування репресій до керівників партосередків, голів сільських рад та колгоспників / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 316–317.

Київ. Постанова Київського обкому КП(б)У про вилучення насінневих фондів та про оголошення «саботажниками» хлібозаготівлі секретарів РПК та голів РВК у разі її невиконання / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 317.

Станом на 6 січня 1933 р. колгоспи України виконали 80,9 %, «твердоздавці» – 45,2 %, радгоспи – 87,9 % річного хлібозаготівельного плану / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1933. – 8 січня.

Січень, 7 (субота)

Постанова Київського обкому КП(б)У про вилучення з колгоспів, які не виконали хлібозаготівельних завдань, «наявного зерна» і «так званих насінневих фондів». Райпарткоми, які не виконують цієї директиви ЦК до 13 січня, вважатимуться «саботажниками хлібозаготівельного плану» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 579.

Доповідь Й. Сталіна на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) «Про підсумки п'ятирічки за чотири роки в галузі боротьби з рештками ворожих класів». Зазначив, що «знищення класів досягається не шляхом згасання класової боротьби, а шляхом її посилення». Підкреслив, що протягом п'ятирічки «ми домоглися того, що вибили до кінця останні рештки ворожих класів з їх виробничих позицій, розгромили куркульство і підготували ґрунт для його знищення», а також вимагав «остаточно їх знешкодити» / *Сталін Й. Твори.* – Т. 13. – М., 1949. – С. 210–212.

Доповідь Й. Сталіна на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б).
Зазначив, що партія домоглася «замість 500–600 млн пудів товарового хліба, які заготовлялися періоду переваги індивідуального селянського господарства, вона має тепер можливість заготовляти 1200–1400 млн пудів зерна щороку» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 10 січня.*

Січень, 8 (неділя)

Довідка відділу агітаційно-масових кампаній ЦК КП(б)У про вилучення 45–50 % насінневих фондів у колгоспах Великокоткомацького району, про їх повне вивезення з колгоспів Божедарівського району Дніпропетровської області. Зазначається, що протягом п'яти днів до плану хлібозаготівель вивезено 80 % наявного хліба з учительського фонду / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 319–321.*

Січень, 9 (понеділок)

Харків. Доповідна записка секретаря Харківського обкому партії Р. Терехова про виконання річного плану хлібозаготівель колгоспниками – 90,8 %, одноосібниками – 45,3 %. Зазначив, що внаслідок «натиску на колгоспи і вивезення так званих посівних фондів з колгоспів» хлібозаготівлі на 5 січня завершили повністю 15 районів, мають більше 95 % виконання – 10, від 90 до 95 % – 8, від 80 до 90 % – 21 район. Вивозу насінневих фондів чинили опір колгоспи та керівники деяких райвиконкомів. Використовували «повторні натуральні штрафи», вилучення хліба, позбавлення колгоспників присадибної землі. Повідомляв, що в області застосовано штрафів на 14 млн, а стягнуто – 3,5 млн крб. за невиконання хлібозаготівельних завдань / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 321–326.*

Об'єднання «Союзборошно» відвантажило для магазинів системи торгсину в Одесі – 1246 т, Артемівську – 719 т, Києві – 1040 т / *ЦДАГО України. – Ф. 539. – Оп. 11. – Спр. 648. – Арк. 14.*

Січень, 10 (вівторок)

Записка завідувача агітпропвідділу ЦК КП(б)У та уповноваженого з хлібозаготівель в Одеській області А. Хвилі про

Голодомор 1932–1933 років в Україні

абсолютне вивезення усіх фондів із господарств Снігурівського району, про масовий виїзд колгоспників із сіл. Зазначено, що обком заборонив видачу «всіляких довідок, посвідчень з сільрад» на виїзд, запровадив «на ніч пікети, завдання яких затримувати усіх, хто вивозить хліб з села», а уповноважені на місцях виявили 136 ям із хлібом, ухвалили разом із сільськими радами рішення про виселення 55 селянських дворів, про позбавлення 85 господарств постачання промисловими товарами / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 326–327.

Січень, 11 (середа)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про переведення трудгужвідбутку для вивозу хліба з глибинок». Для забезпечення вивозу хліба з глибинок згідно зі встановленим терміном дозволено застосування обвиконками трудгужповинності серед населення / *ЗУ України.* – 1933. – № 5. – *Арт. 51.*
В обласних відділах ДПУ УСРР заведено 10 732 справи на 18 454 арештованих осіб, яких уважали «саботажниками» хлібозаготівель / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 589.

Січень, 12 (четвер)

Дніпропетровськ. Інформація обкому КП(б)У про посилення хлібозаготівель за рахунок повернення хліба, розданого на трудові та громадське харчування, переобмолоту соломи, перевіювання полови, викриття ям, вивезення насіння, про виселення 50 партійців та 700 селянських господарств / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 328.

Чернігів. Лист секретаря обкому КП(б)У П. Маркитана про виконання колгоспами області 99,4 % плану хлібозаготівель, про те, що заготівлі в одноосібному секторі відбуваються переважно шляхом виявлення зерна в ямах / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 329.

Січень, 13 (п'ятниця)

Одеса. Лист секретаря обкому КП(б)У М. Майорова про виселення 500 «куркульських сімей» і позбавлення присадибної

землі з конфіскацією майна 500 одноосібних господарств, про застосування «додаткових репресивних заходів»: виселення 700 господарств із 10 районів області, про позбавлення 800 селянських одноосібних господарств присадибної землі з конфіскацією майна, виключення з партії трьох секретарів райкомів та голови Великоолександрівського РВК / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 331–332.

Січень, 14 (субота)

Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про ліквідацію Комітету незаможних селян в УСРР та нагородження Н. Криленка орденом Леніна, А. Вишинського орденом Трудового червоного прапора / *РДАСПІ.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 913. – Арк. 15.

Харків. Постанова ЦК КП(б)У про зменшення плану хлібозаготівель на 29,4 млн пудів та про обов'язкове виконання завдань щодо стягнення 20,7 млн пудів мірчука. Запропоновано оголосити в пресі про завершення хлібозаготівель господарствами Вінницької, Київської областей та АМСРР і продовжувати їх, забезпечуючи виконання плану кожним районом, селом, колгоспом / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 333.

Харків. Постанова Харківського обкому КП(б)У про посилення хлібозаготівель у 25 колгоспах, занесених на «чорну дошку». Зобов'язала секретарів РПК та уповноважених обкомів «зламати саботаж хлібозаготівель в колгоспах», занесених на «чорну дошку», застосувати до них директиви обкому партії про негайне стягнення грошових і м'ясних штрафів, про повторні м'ясні штрафи, про позбавлення їх худоби, конфіскованої під час розкуркулювання, про репресивні заходи для обов'язкового виконання хлібозаготівель у колгоспах / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 335.

Посольство Німеччини в Москві одержало доповідну записку від німецького консула в Києві А. Хенке про застосування штрафів в українському селі, про голод, епідемію тифу, захворювання на дизентерію / *Der ukrainische Hunger-Holocaust Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen... Akten des deutschen Auswärtigen Amtes Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleit. Von dr. D. Zlepko.* – Sonnenbühl, 1988. – S. 141.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Січень, 15 (неділя)

Керівник Київської контори «Торгсин» інформував Всеукраїнську контору «Торгсин» про випадки арешту органами ДПУ УСРР осіб, які здавали золоті монети до приймальних пунктів, вимагання коштів та списків громадян, які здали велику кількість побутового золота / *РДАЕ. – Ф. 4333. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 28.*

Січень, 16 (понеділок)

Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило остаточний план хлібозаготівель для України – 260 млн пудів без мірчука, котрий підлягав «безумовному і повному виконанню» та «за будь-яку ціну» / *РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 913. – Арк. 15.*

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомляла, що в окремих селах Мелітопольського району Дніпропетровської області відбувалося організоване «повернення незаконно одержаного хліба». Одноосібник А. Мусієнко в с. Костянтинівка «власноручно викопає прихований хліб і виконає контрактаційні завдання» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 16 січня.

Січень, 17 (вівторок)

Доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретареві ЦК КП(б)У М. Хатаєвичу. Повідомив про те, що партійно-радянська номенклатура районів області почала отримувати продовольчі пайки за нормами, передбаченими постановою ЦК від 14 листопада 1932 р., лише наприкінці грудня 1932 р. обком просив забезпечити районний актив продуктами / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 2007. – С. 358.*

Січень, 18 (середа)

У Тальнівському районі Київської області місцеві органи НКОЗ УСРР зафіксували 21 випадок захворювання на тиф / *ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 43. – Арк. 39.*

ЦК КП(б)У звернувся до всіх обкомів та райвиконкомів із закликом вивчати матеріали січневого пленуму ЦК ВКП(б), «пильно опрацювати промову тов. Сталіна про роботу на селі, забезпечивши на ділі практичне виконання вказівок тов. Сталіна» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 20 січня.

Січень, 19 (четвер)

Село Піски Баштанського району Одеської області. Повідомлення газети «Під прапором Леніна» про те, що 6 грудня 1932 р. с. Піски було занесено на «чорну дошку», виселено 30 «куркульських господарств та їх натхненників, які продовжують чинити шалений опір хлібозаготівлям». Газета закликала притягти до відповідальності голову правління колгоспу та «примусити негайно забезпечити відвантаження хліба на елеватор» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 604–605.

Січень, 20 (п'ятниця)

Звіт віце-консула Італії в Батумі міністрові закордонних справ Італії. Зазначається, що з Одеси прибуває раз на три тижні пароплав із біженцями від голоду з України, а також селянами за продовольством / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 606.

Січень, 21 (субота)

Харків. Головне управління робітничо-селянської міліції при НКВС УСРР повідомило місцеві органи про те, що паспорти не можна видавати «класово-ворожим елементам», куркулям-втікачам, навіть якщо вони працювали на промислових підприємствах, особам, позбавленим «виборчих прав», селянам, які не мають запрошення на будівництво промислових об'єктів / *ЦДАВО України*. – Ф. 539. – Оп. 14. – Спр. 659. – Арк. 1.

Січень, 22 (неділя)

Шифрограма Сталіна і Молотова до ЦК КП(б)У. Зазначено, що до ЦК ВКП(б) та РНК СРСР надійшла інформація про масовий виїзд селян України та Кубані «за хлібом» до ЦЧО, Московської, Західної областей, на Волгу. Звернено увагу на те, що його, «як і виїзд з України минулого року», організували вороги радянської влади, тому не можна допускати «повторення минулорічних помилок». Запропонували ЦК КП(б)У та РНК УСРР не допускати виїзд селян з України до Північного Кавказу і навпаки, в'їзд селян Північного Кавказу в Україну, негайно арештовувати прибулих на північ «селян» України та Північного Кавказу, вилучити «контрреволюційні елементи», а згодом повертати решту до місць

Голодомор 1932–1933 років в Україні

їхнього проживання / РДАСП. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 45. – Арк. 107.

Спеціальне донесення В. Балицького до ОДПУ СРСР про масовий виїзд селян з України. Зазначає, що виїзд селян розпочався наприкінці грудня 1932 р. із Харківської, Одеської, Київської, Чернігівської областей. У Харківській виїхало 20 129 селян із 39 сіл 19 районів, в Одеській – 3447 селян із 177 сіл 19 районів, у Київській – 6576 селян із 437 сіл 27 районів, у Чернігівській – 1541 селянин із 68 сіл 9 районів, а разом виїхало 31 693 особи з 721 села 74 районів України. На станціях Лозова та Суми Харківської області протягом січня 1933 р. продано 21 500 квитків. ДПУ арештувало 500 підбурювачів селянських виїздів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 616.

Лист уповноваженого ЦК КП(б)У з хлібозаготівель в Одеській області В. Затонського. Зазначає, що єдиним джерелом заготівель є повернення «розкраденого» хліба, «метод концентрованого наступу» органів ДПУ та уповноважених обкомів на кожне село та колгосп, подолання «кругової поруки», позаяк «українця можна насамкінець переконати, що мабуть краще здати хліб», зламати «опір» в колгоспах та «розширити прорив фронту» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 338–341.

Січень, 23 (понеділок)

Директивний лист секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаевича та голови РНК УСРР В. Чубаря про заборону виїзду українським колгоспникам та селянам за хлібом у Московську, Західну області, ЦЧО, Білорусію. Пропонувалося встановити суворий контроль за вербуванням робочої сили в Україні, вилучати «усіх підозрілих контрреволюційних елементів», арештовувати та заборонити продаж залізничних квитків за межі України селянам, які не мають посвідчень РВК на виїзд та запрошень від промислових і будівельних організацій про вербування робочої сили / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 341–342.

191

Січень, 24 (вівторок)

Харків. Доповідь С. Косіора на пленумі ЦК КП(б)У про підсумки хлібозаготівель в Україні 1932 р. Зачитав рішення ЦК ВКП(б) від 24 січня про призначення П. Постишева другим секретарем ЦК КП(б)У і першим секретарем Харківського обкому, М. Хатаевича секретарем Дніпропетровського, С. Вегеру секретарем Одеського обкому партії та про звільнення з відповідних посад М. Майорова, В. Строганова, Р. Терехова. Зазначив, що Україна не виконала початкового плану 356 млн пудів, заготовила на січень 1933 р. 255 млн пудів, маючи врожай 1932 р. 7,3 ц із га, недосів восени 1931 р. 2 млн га і загибель зернових весною – 1 млн га. Визнав провину української парторганізації за невиконання плану хлібозаготівель, а також реальність виконання обсягу початкового плану / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 350–370.

Січень, 25 (середа)

Постанова ЦК КП(б)У про зняття сіл Гаврилівка Дніпропетровської та Лютенька Харківської області з «чорних дошок», які виконали 70 і 88 % плану хлібозаготівель, та про доцільність його виконання «сповна» в індивідуальному секторі. Запропоновано обкомам і облвиконкомом продовжувати хлібозаготівлі в тих селах, занесених на «чорну дошку», які не досягли «потрібних зрушень в бік посилення хлібозаготівель», виявляти у них «розкрадений і прихований хліб» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 342–343.

Січень, 26 (четвер)

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомила, що за злісний саботаж хлібозаготівель Донецький облвиконком заніс на «чорну дошку» директора зернорадгоспу «Тополі» Шкурата, однак «ніяких змін у перебіг хлібозаготівель це не внесло: радгосп мусить здати ще понад 250 тонн хліба, а щодня вивозити 4–5 центнерів» / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1933. – 26 січня.

Січень, 27 (п'ятниця)

Записка уповноваженого ДПУ по Новоукраїнському району Одеської області. Зазначено, що в с. Піщаний Брід В. Затонський скликав збори селян із вимогою викрити ями з при-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

хованим зерном та вилучив протягом двох днів 35 ц зерна. Було виявлено 18 ям із прихованим хлібом / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 343–344.

Інформаційний лист Великобілозерського райкому КП(б)У Дніпропетровської області. Зазначено, що в селах району відбувається масовий виїзд селян за хлібом, хоча «нами заборонена видача (секретно) довідок про виїзд з села, але річ в тому, що на Донбасі та на Дніпробуді беруть всіх підряд, не вимагаючи ніяких документів». По лінії ДПУ є «встановлення дозорів проти втікачів з села» / *Народна трагедія. Документи і матеріали про голод 1932–1933 років на Дніпропетровщині*. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 60.

Січень, 28 (субота)

Політбюро ЦК ВКП(б) запропонувало ЦК КП(б)У та РНК УСРР, не зупиняючи хлібозаготівель, розпочати з 1 лютого мобілізацію населення та організацію посівної кампанії. Для проведення посівної не створювати офіційного загальноукраїнського комітету, а організувати при ЦК КП(б)У «вузьку партійно-радянську комісію». Склад комісії подати на затвердження до ЦК ВКП(б) та РНК СРСР / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 914. – Арк. 15.

Січень, 29 (неділя)

Політбюро ЦК ВКП(б) дозволило ЦК КП(б)У залишити в Україні зерно, яке було заготовлено понад план у Київській, Вінницькій, Харківській областях та в АМСРР / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 914. – Арк. 26.

Зведення Наркомату юстиції УСРР про застосування репресій проти «саботажників хлібозаготівель». Повідомлено ЦК КП(б)У про засудження 1306 осіб у 182 районах протягом 20 днів за «нездачу хліба»; 1278 осіб до позбавлення волі на термін понад 3 роки; 965 осіб за розкрадання хліба у 184 районах; 124 особи у 168 районах за ухилення від здавання мірчука; 211 осіб у 176 районах за спекуляцію хлібом; 419 осіб у 122 районах «за контрреволюційний саботаж», у тому числі 20 до розстрілу / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 347–348.

Нарком'юст УСРР інформував ЦК КП(б)У про те, що протягом четвертої п'ятиденки січня 1933 р. засуджено за нездачу хліба 1306 осіб, з них 98 % до позбавлення волі, за розкрадання хліба 965 осіб, за спекуляцію 211 осіб, за «контрреволюційний саботаж» 419 осіб. До засуджених застосовано розстріл – 5 %, позбавлення волі – 82 %, примусові роботи – 13 % / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 627–628.

Січень, 30 (понеділок)

Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило комісію ЦК КП(б)У з формування насінневого фонду та проведення весняної сівби: голова комісії – С. Косіор, члени – П. Постишев, В. Чубар, О. Одинцов, С. Реденс. Надати комісії право видавати розпорядження «під виглядом рішень ЦК та Раднаркому України» / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 914. – Арк. 18.

Січень, 31 (вівторок)

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про те, що пленум Харківського обкому обрав П. Постишева таємно і «не розгорнув критики недоліків в роботі обкому» / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 914. – Арк. 25.

Протягом січня скоєно 150 «терористичних актів», з них «фізичний терор» становив 80,9 % випадків, а в селах арештовано 37 797 осіб. Серед арештованих із «політминулим» – 8145 осіб, 1471 голова колгоспу, 388 голів сільських рад, 1335 голів правлінь колгоспів, 1820 завгоспів та комірників, 7906 колгоспників. Розглянуто 12 076 справ звинувачених, із них до розстрілу засуджено 719, до концтаборів – 8003, до виселення – 2533, до примусових робіт – 281 / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 633–634.

Лютий, 1 (середа)

Телеграма РНК СРСР про необхідність вручення кожному району, колгоспу, селянському господарству, дворам, окремо фермам плану м'ясозаготівель, перевірки їхнього виконання / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 634–635.

Село Ковалин, Переяславський район. Інформація сількора про те, що в колгоспі є 200 дворів та 400 працездатних кол-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

госпників, а на роботу виходять 8–12 / *ЦДАВО України*. – Ф. 388. – Оп. 2. – Спр. 541. – Арк. 17.

Лютий, 2 (четвер)

Доповідна записка Г. Ягоди Й. Сталіну та В. Молотову про запобігання масовому виїзду селян з УСРР, Північного Кавказу та Білоруської СРР. Транспортними органами ОДПУ сформовано на залізницях «заслони та оперативно-пошукові групи». Протягом 22–23 січня ними затримано 24 961 особу, з них 18 379 українців / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 636.

Лютий, 3 (п'ятниця)

Раднарком СРСР та ЦК ВКП(б) постановили збільшити посівний клин весною 1933 р. на 296 тис. га і довести його до 17,1 млн га в СРСР, з них 11,8 млн га в колгоспах. Збільшення зернових культур понад 1 млн га / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 639.

Від голоду померла п'ятирічна дитина Т. Підгорна Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 124.

Лютий, 4 (субота)

Протокол засідання Залиманської сільради Балаклійського району Харківської області. Оштрафовано селянина Ю. Бережного з розрахунку 25 крб. за пуд незданого хліба, загалом на 825 крб. / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 600.

Лютий, 5 (неділя)

Харків. Постанова Наркомзему УСРР «Про доповнення статуту сільськогосподарської артілі». За відмову члена колгоспу, без поважних причин, від виконання дорученої йому колгоспом роботи, правління колгоспу накладало штраф до 5 трудовнів, за повторної відмови – виключення з колгоспу / *ЗУ України*. – 1933. – № 6. – Арт. 67.

Лютий, 6 (понеділок)

Харків. Інструкція РНК УСРР про охорону насінневих фондів для весняної сівби 1933 р. Насінневі фонди зберігаються окремо від харчових та фуражних фондів колгоспів, а сортове й однотипне насіння – окремо від звичайного. Одноосібні господарства зберігають насіння за культурами у власних приміщеннях / *ЗУ України. – 1933. – № 6. – Арт. 63.*

Лютий, 7 (вівторок)

Резолюція пленуму ЦК КП(б)У. Зазначено, що Україна мала всі можливості виконати план хлібозаготівель, але не виконала через політику утворення засівних фондів, скиртування, засів, «благодущність» керівників Дніпропетровської, Харківської, Одеської областей. Ухвалено рішення про обрання П. Постишева секретарем Харківського обкому / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 372–373.*

Політбюро ЦК ВКП(б) дозволило видати Одеській та Дніпропетровській областям по 200 тис. пудів жита для забезпечення потреб робітників радгоспів, МТС, МТМ, а також партійного і безпартійного активу колгоспів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 663.*

Лютий, 8 (середа)

Харків. ЦК КП(б)У рекомендує обкомам та облвиконкомом терміново вжити заходів щодо локалізації випадків голодування в окремих містах і сім'ях колгоспників, перевірити «випадки симуляції або провокації», провести мобілізацію внутрішніх ресурсів, заборонити відправку на місця будь-яких офіційних комісій та проведення офіційного обліку в колгоспах, районах, містах / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 375.*

Наркомзем УСРР інформував про те, що в колгоспах Київської області засипано насіння зернових культур 78,9 % від потреб / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 664–667.*

Повідомлення прокурора Дніпропетровської області Нарком'юсту УСРР про те, що в національних албанських селах

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Дівнинське, Гамівка, Георгіївка і Гірсівка Нововасильківського району протягом грудня–січня «значно виросла смертність як дорослих, так і дітей». Так, в с. Дівнинське померло 112, у с. Георгіївка – 90, в с. Гірсівка – 70, у с. Гамівка – 45 осіб. Деякі села охоплені тропічною малярією, яка спричиняє масову смертність. Село Дівнинське залишили 130 селянських дворів, а в с. Георгіївка із 166 господарств у колгоспі залишилося 80. Зазначається, що райвиконкомом «не було вжито належних заходів боротьби зі смертністю в зазначених селах» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 669–670.

Лютий, 9 (четвер)

Спецповідомлення ДПУ УСРР про те, що на заводі «Красная звезда» в Зінов'євську від недоїдання та виснаження (опухання і безбілковий набряк) захворіло 237 робітників / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 670.

Лютий, 10 (п'ятниця)

Харків. ВУЦВК постановив застосовувати «довготермінове позбавлення волі» щодо голів сільських рад за незаконне звільнення одноосібних селянських господарств і колгоспних дворів від здавання державі м'яса та невручення зобов'язань / *ЗУ України.* – 1933. – № 7. – Арт. 69.

Лютий, 11 (субота)

Лист колгоспника І. Олійника до газети «Колгоспне село» про те, що він «не отримав авансу хлібом ні одного кілограма» на зароблені трудові / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 606.

Опубліковано постанову ВУЦВК і РНК УСРР «Про відповідальність голів сільських рад за незаконне звільнення одноосібних селянських господарств та колгоспницьких дворів від здавання м'яса державі та невручення їм зобов'язань». Передбачалося позбавлення волі від одного до 10-ти років / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1933. – 11 лютого.

Лютий, 12 (неділя)

Заява колгоспниці Г. Луценкової колгоспу «Червоний партизан» Липецького району Харківської області про те, що вона працювала три роки, а «на сей рік мені хліба не дають, причина – не знаю яка», бо «голова ісключив, не дає аванс». Разом із нею працювали її два сина-підлітки, які заробили 140 трудоднів, і «теж голова ісключив аванс», тому «літо проробила, а на зиму хоч умирай, таких законів у советской власті немає, а він що хоче, то й робить» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 607.

Лютий, 13 (понеділок)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про весняний засів в одноосібних господарствах і засипку ними насіння порядком самозобов'язань». Зобов'язувала органи влади вручити до 20 лютого під розписку кожному одноосібному господарству обов'язковий план весняного засіву по культурах, провести збір насіння в обсязі 1727,75 тис. ц та передати його на збереження до колгоспів від кожного господарства, використовувати заходи позбавлення одноосібників присадибних ділянок за ухилення від засипки насінневих фондів / *ЗУ України.* – 1933. – № 6. – Арт. 64.

Лютий, 14 (вівторок)

Доповідна записка завідувача Вінницького облвідділу охорони здоров'я Г. Бриліанта про масове «підкидування дітей» у райцентрах області та перевантаження дитустанов / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 360–361.

Лютий, 15 (середа)

Кремлівський кабінет Сталіна відвідали С. Косіор, П. Постишев, А. Каганович, В. Молотов. Розмова між ними тривала з 14.55 до 18.10, а П. Постишев приєднався до неї з 15.05 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив.* – 1995. – № 2. – С. 128–200.

Київ. Доповідна записка секретаря Київського облвиконкому М. Василенка Раднаркому УСРР. Повідомляється, що за перевіреними даними випадки масового недоїдання та голоду зафіксовано у селах 16 районів, термінової допомоги

Голодомор 1932–1933 років в Україні

потребують 15 колгоспів Білоцерківського та 10 колгоспів Володарського районів, про зменшення на 281 т постачання хлібом міст Біла Церква, Житомир, Сміла, Черкаси, Фастів, Коростень, Умань, про брак продовольства для утворення фондів допомоги селам, що голодують / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 377–378.

Опубліковано доповідь В. Чубаря «Контрольні числа народного господарства УСРР на 1937 рік – перший рік другої п'ятирічки», виголошену на V сесії ВУЦВК XII скликання. Підкреслив, що у 1937 р. заплановано 27,3 млн га засівних площ проти 25,7 млн у 1932 р. Осіння засівна кампанія озимини досягла 10,2 млн га (36,2 % плану), на лютий 1933 р. відремонтували 30 % тракторів / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1933. – 15 лютого.

Лютий, 16 (четвер)

Кремлівський кабінет Сталіна відвідали С. Косіор, В. Чубар, Л. Каганович, В. Молотов, П. Постишев, С. Реденс. Розмова тривала з 16.25 до 21.10, а Косіор, Чубар та Постишев були запрошені до кабінету з 17.00, Реденс перебував з 17.30 до 18.00 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив.* – 1995. – № 2. – С. 128–200.

Повідомлення ДПУ УСРР про масову смертність та випадки людоїдства в селах Петрашівка, Руде, Лобочеве, Пархомівка Володарського району Київської області, в с. Северинівка Таращанського, в селах Зубарі та Камневе Фастівського, в с. Тимошівка Буцького районів, а також у селах Тростянчик, Северинівка, Китайгород, Ладижин, Козинці, Олександрівка, Демківка, Савинці, Оляниця, Тростянець, Кордівка Тростянецького району, с. Романівка, Раци – Чуднівського району, с. Носківці Станіславчицького, с. Никонівка, Кукільня, Половецьке – Бердичівського району Вінницької області / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 379–380.

Доповідна записка Дніпропетровського обласного відділу ДПУ про те, що в артлі «Труд и воля» Великотокмацької сільради Великотокмацького району Дніпропетровської області протягом 5 хвилин колгоспники розтягнули трупи двох дохлих коней, а в с. Заградівка Високопільського району мати-селянка разом із сусідкою порубали труп померлого 12-річного сина для споживання / *Голод 1932–1933 років на*

199

Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 409.

Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор доповідав на пленумі ЦК про те, що 88 % колгоспів Одеської, 95 % Дніпропетровської, 81,6 % Харківської, 69 % колгоспів Вінницької області не розраховувалися з колгоспниками за виробленими трудоводнями / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1933. – 16 лютого.

Лютий, 17 (п'ятниця)

Лист секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського до ЦК КП(б)У про факти масового опухання, голоду, смертності в селах Копайгородського, Липовецького, Любарського, Літинського, Чуднівського, Станіславчицького, Піщанського, Михнівського, Дзержинського, Могилівського, Джулинського, Лінецького, Вінницького районів, а також про опухання робітників від голодування в містах Бердичів, Полонне, Могилів. Зазначено, що в с. Сугаки Копайгородського району померло 24 особи, а 70 господарств голодує, з'їли 70 коней, сільських собак, траплялися випадки самогубства / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 385–386.

Лютий, 18 (субота)

Кремлівський кабінет Сталіна відвідав В. Чубар. Розмова між ними тривала з 12.55 до 16.30 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив.* – 1995. – № 2. – С. 128–200.

Лист колгоспника М. Яремчука з с. Новоселиці Літинського району Вінницької області до газети «Колгоспне село» про голодування його сім'ї з 4-х осіб, тому що «я зараз zostався без куска хліба та без бараболі, бо позабирали все» / *Коллективизация і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 607.

Лютий, 19 (неділя)

Москва. Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича. Запитує про те, хто дозволив американським кореспондентам у Москві поїхати на Кубань та написати «гнусность» про становище на Кубані, вимагав покласти цьому край і заборонити «цим панам роз'їжджати по СРСР», позаяк «шпигунів і так багато в СРСР» / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 307.

Лист селянина Г. Панасюка з с. Березівка Любарського району Вінницької області до газети «Колгоспне село» про те, що його було виключено з колгоспу «як кулака і майно мое розкуркулено і зовсім викинено з хати і розібрано мою хату», тому «нема змоги з непрацевдатною сім'єю проживати» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 609.

Лютий, 20 (понеділок)

Постанова бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У про розподіл 1 млн пудів продовольчої позики для надання допомоги партійному і колгоспному активу, робітникам МТС і радгоспів на період польових робіт. Рекомендовано насамперед надавати допомогу колгоспникам, які мали багато трудоднів, а у разі голодування та опухання колгоспників, що не мали трудоднів, – видавати борошно лише працюючим у полі шляхом організації колективного харчування, відпускати насіння для посівної у протруєному вигляді / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 386–387.

Лист колгоспника П. Овдієнка з колгоспу «Червоний маяк» Білоцерківського району Київської області до газети «Колгоспне село» про те, чи «має право правління колгоспу, а також район задержати, не видавати хліба колгоспникам на трудодні від 1 жовтня 1932 р. по 1 січня 1933 р.» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1993. – С. 610.

Харків. Президія ВУЦВК звільнила з посади голову ДПУ УСРР С. Реденса та призначила В. Балицького з виконанням ним функцій повноважного представника ОДПУ СРСР, а його заступниками призначили К. Карлсона та І. Леплевського / *ЗУ України.* – 1933. – № 8. – Арт. 83, 84, 85.

Протокол засідання Центральної санітарної надзвичайної комісії боротьби з епідеміями НКОЗ УСРР. Зазначено, що в селах Томашпільського, Тульчинського, Брацлавського, Крижопільського, Тростянецького районів Вінницької області розгорнуто пункти боротьби з епідеміями – «вибухами різачки та червоного тифу» / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 45. – Арк. 60.

Лютий, 21 (вівторок)

Інформаційна довідка Вінницького обкому КП(б)У про масове голодування колгоспників та селян-одноосібників, про факти людодїства. Повідомляється, що в колгоспах селяни виробили по 100–300 трудоднів, але не отримали хліба / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 362–363.

Лютий, 22 (середа)

Доповідна записка Новоайдарського райкому партії Донецькому обкому КП(б)У. Зазначено, що у другій половині лютого у селах Дмитрівка, Олексіївка, Колядівка, Співаківка, Мала Венделівка, Штормове, Новоайдар, Денежниково виявлено факти голодування та смерті від голоду, а також звернено увагу на висловлювання комуніста Штормовського осередку партії, червоного партизана М. Чуприни: «Скажіть, товаришу секретар, яка різниця між капіталістичною системою з її урядом і соціалістичною з її урядом; на мою думку, перший знищував людство війною, а інший, хоча війни і не хоче, але однак знищує людей голодом» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 389–390.

Лютий, 23 (четвер)

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про поїздки по СРСР іноземних кореспондентів». Дозволялося відвідувати міста країни, але виключно з дозволу Головного управління міліції / *Сталін и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 307.

Хлібозаготівельна бригада забрала картоплю в селянки Г. Деревинської з с. Краснопілля Дніпропетровської області, яку вона заробила на роботах у підсобному господарстві заводу ім. Петровського / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 612.

Протокол закритого засідання Центральної надзвичайної санітарної комісії боротьби з епідеміями. Звернено увагу на масову безпритульність дітей, на значне погіршення матеріальної бази дитячих установ, на «випадки вогнищ висипного тифу» / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 45. – Арк. 29.

Лютий, 25 (субота)

Харків. ВУЦВК призначив П. Любченка першим заступником голови Ради народних комісарів УСРР, звільнивши О. Сербиченка з цієї посади / *ЗУ України. – 1933. – № 10. – Арт. 112.*

Протокол засідання Центральної надзвичайної санітарної комісії боротьби з епідеміями НКОЗ УСРР. Слухали питання про боротьбу з висипним тифом у Макіївському районі Донецької області / *ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 45. – Арк. 13.*

Лютий, 26 (неділя)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про обов'язкове постачання зерна державі від колгоспів та одноосібних господарств». Встановлено розміри постачання зерна колгоспами в центнерах по кожному району УСРР / *ЗУ України. – 1933. – № 9. – Арт. 98.*

Заяв колгоспника К. Смирного до Широцької сільради Дніпропетровської області про те, що він заробив за 1932 р. 485 трудоднів і «увесь час робив конюхом, а в сучасний момент я і моя сім'я голодає; дружина моя опухла, а також діти, так що прохаю, не відмовити, дати мені і моїм дітям» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 612.*

Лютий, 27 (понеділок)

Харків. Економічна нарада УСРР зобов'язала облвиконкоми протягом декади опрацювати заходи боротьби з повінню / *ЗУ України. – 1933. – № 13. – Арт. 153.*

Лютий, 28 (вівторок)

Доповідна записка секретаря Одеського обкому КП(б)У Є. Вегера. Повідомляє С. Косіора та П. Постишева про зняття з централізованого постачання робітників та службовців підприємств і організацій Первомайська, Вознесенська, про брак фондів для продовольчої допомоги селу / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 395–396.*

Інформація Дніпропетровського облвиконкому про голодування сільського населення 22 районів, про розгортання дитячих ясель для 70 тис. дітей, про надання продовольчої

допомоги 50 тис. дітей дошкільного віку, 50 тис. шкільного віку та 330 тис. осіб дорослого населення / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 397–398.

Довідка інформаційно-посівної групи ЦК КП(б)У. Зазначено про факти голоду, людоїдства і смертності в селах Київської, Харківської, Дніпропетровської областей, у тому числі колгоспників, які мали 200–600 трудоднів, але не одержали натуральних авансів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 393–394.

Село Сосонка Сосонської сільради Вінницької області. Книга ЗАГСів. Помер «від голоду» п'ятирічний хлопчик В. Сташко / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 710.

Протокол засідання Центральної надзвичайної санітарної комісії боротьби з епідеміями НКОЗ УСРР. Для подолання висипного тифу просили Харківський облвиконком виділити 5 автомашин, кошти на утримання протиепідемічних ліжок, про «розвантаження» камер попереднього ув'язнення, «негайно розгорнути 100 інфекційних ліжок та протягом декади заготовити резерв в 200 ліжок» / *ЦДАВО України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 45. – Арк. 17.

Березень, 1 (середа)

Інформація Київського обласного відділу ДПУ про голод у 829 населених пунктах 42 районів області, про наявність 26 525 голодуючих сімей, про голодування 93 636 дорослих та 112 199 дітей, про 15 628 хворих і 47 392 опухлих, про 12 801 померлого і 72 випадки людоїдства та 65 трупоїдства / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 399–400.

Довідка інформаційного сектора Вінницького обкому КП(б)У про масовий голод у 13 селах Немирівського, 6 Чуднівського, 2 Летичівського, 4 Липовецького, 1 Гайсинського, 7 Літинського, 2 Новоушицького, 12 Михнівського, 11 Брацлавського, 12 Жмеринського, 5 Іллінецького, 3 Станіславчицького, 6 Калинівського, 3 Піщанського, 2 Вінницького, 4 Тростянецького, 1 Дерижанського, 2 Могилів-Подільського, 1 Джулинського, 1 Вороновицького, 2 Копайгородського, 3 Любарського, 3 Полонського, 6 Бердичівського, 1 Старокостянтинівського районів / *Голод і голодомор на*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Поділі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 2007. – С. 365–370.

Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про звільнення С. Реденса з посади голови ДПУ УСРР, про призначення на посаду голови ДПУ України В. Балицького, про призначення П. Любченка першим заступником голови РНК УСРР, про призначення І. Шелехеса головою Харківського обласвиконкому, про будівництво БАМу, про задоволення прохання М. Скрипника щодо звільнення його з посади наркома освіти УСРР / *РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 916. – Арк. 24.*

Березень, 2 (четвер)

Село Лопатинець, колгосп ім. Коцюбинського, Тиврівський район, Вінницька область. Хлібозаготівельний план виконав, насінневий фонд створив, але «хліба ніякого не дають на вироблені трудодні», крім 15 % одержаних від першого обмолоту у 1932 р. / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 614.*

Спецповідомлення Молдавського обласного відділу ДПУ про голод у 107 селах АМСРР, 915 сімей колгоспників та 695 сімей селян-одноосібників / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 715.*

Березень, 3 (п'ятниця)

Доповідна записка Дніпропетровського обласного відділу ДПУ про те, що колгоспниця з с. Новгородка Новопраського району зарізала 60-річного «куркуля П.» та продала м'ясо на ринку, а мешканець с. Костянтинівка Мелітопольського району помер від отруєння, з'ївши м'ясо померлих брата та матері / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 409–410.*

Лист секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаевича до ЦК ВКП(б) про підготовку до посівної кампанії та про масову смертність селян від голоду, а також про виділення з фондів «Заготзерна» для харчування працюючих колгоспників / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 405–406.*

Березень, 4 (субота)

Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про заходи для проведення бурякової кампанії 1933 року». Встановлено для України норми здавання буряків: у радгоспах 119,2 ц з га, по МТС – 87,2 ц, по колгоспах – 88,9 ц з га. Для одноосібників не нижче за норму для колгоспів / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 4 березня.*

Березень, 5 (неділя)

Доповідна записка начальника Дніпропетровського обласного відділу ДПУ Краукліса про голодування населення 336 сільрад 40 районів, про смертність від «тропічної малярії, яка набула характеру масової епідемії з великою кількістю смертності, внаслідок безмежного виснаження сільського населення від голоду», від вживання сурогатів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 407–408.*

Заява колгоспника В. Фисуна, артіль «Червоне козацтво» Новогунківської сільради Запорізького району про те, що «в мене нема чого їсти, а тому я не можу ходити на роботу». Зазначав, що на його прохання про допомогу «не обрачають ніякого вніманія» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 614.*

Протокол засідання Центральної надзвичайної санітарної комісії боротьби з епідеміями НКОЗ УСРР. Запропоновано Нікопольському райздраввідділу «негайно організувати санітарну обробку школярів» та «посилити темпи щепельної роботи проти черевного тифу так, щоб до весняної засівкампанії закінчити цю роботу по сільському сектору» / *ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 20–21.*

Березень, 6 (понеділок)

Доповідна записка Мархлівського райкому партії Київському обкому КП(б)У про факти масового голодування населення, брак внутрішніх резервів для надання продовольчої допомоги / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 414.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Березень, 7 (вівторок)

Інформаційна довідка Вінницького обкому КП(б)У про те, що в с. Зозів Липовецького району селянка з'їла двох котів і дві собаки, а згодом 4-річну дитину, бо «весь хліб забрала сільрада». За лютий місяць у селі померла від голоду 21 особа, за 5 днів березня – 10 осіб, а загалом голодувало 200 сімей / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 370.

У селах Козачівка, Лопатин, Головчинці, Петрівка, Симаки, Слобода-Межирівська Жмеринського району Вінницької області голодувало 177 селянських сімей, з них 46 колгоспників, переважно багатосімейні. Поїдають котів, собак, дохлятину, багато селян пухлих / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 373.

Березень, 8 (середа)

Інформація завідувача секретного відділу Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Зайчика про виявлення прихованого в ямах хліба та про звернення селян за продовольчою допомогою / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 416.

ВУЦВК видав постанову «Про ліквідацію Комітетів незаможних селян» / *ЗУ України.* – 1993. – № 14. – Арт. 154.

Політбюро ЦК ВКП(б) запропонувало ОДПУ виселити з України протягом березня 25 тис. осіб, засуджених на термін більше 3-х років, до таборів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 737.

Макіївський міськком партії Донецького обкому КП(б)У інформував про «масове голодування та опухання від голоду колгоспників та осіб поза колгоспом» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 742.

Березень, 9 (четвер)

Довідка Донецького обласного відділу ДПУ. Зазначено, що голод охопив села 66 сільрад 21 району та 60 колгоспів області, в яких помирили сотні селян, а в окремих селах до 74 осіб протягом місяця / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 419–420.

Інформсектор ЦК КП(б)У повідомляв, що в с. Михайлівка Богуславського району Київської області селянка зарізала та з'їла свою доньку 8 років, а в селах Ісайки, Медвин, Ольховиці, Синиця, Чайки, Бородянка, Красногородка, Гута, Яхни голодувало 4324 особи / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 744.

Донецький обласний відділ ДПУ інформував ДПУ про те, що протягом 27 лютого – 9 березня в 21 районі зафіксовано голодування 1008 сімей / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 745.

Березень, 10 (п'ятниця)

Кремлівський кабінет Й. Сталіна відвідав В. Чубар. Розмова між ними тривала з 16.10 до 16.40. Були присутні Л. Каганович та В. Молотов / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив*. – 1995. – № 2. – С. 128–200.

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про створення в УСРР спеціальної трійки ДПУ. Надано право розглядати справи «повстанців» та «контрреволюціонерів» в Україні із застосуванням «вищої міри соціального захисту» В. Балицькому, К. Карлсону, І. Леплевському / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 749.

Доповідна записка Міловського райкому партії Донецькому обкому КП(б)У про виявлення 200 сімей, які потребували термінової допомоги, про внесення 50–60 % сурогатів до отриманого продовольчого борошна та про брак внутрішніх резервів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 420–421.

Березень, 11 (субота)

Доповідна записка Вінницького обласного відділу ДПУ про факти масового голоду в селах області, у яких «за неповними даними налічується голодуючих сімей колгоспників понад 1000, майже така ж кількість одноосібників», про брак продовольчих ресурсів у районах та про невідкладну допомогу прикордонним селам, ураженим голодом / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 425–426.

Доповідна записка Вінницького обласного відділу ДПУ про голодування населення в Тростянецькому, Жмеринському, Брацлавському, Калинівському, Піщанському, Копайгородському, Любарському, Бердичівському, Літинському,

---

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Станіславчицькому, Михнівському та Немирівському районах. Зазначено про смертність колгоспників та селян-одноосібників від голоду, факти людоїдства / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 750.

Село Костянтинівка, Мелітопольський район, Дніпропетровська область. Зафіксовано випадок трупоїдства та людоїдства. За 3 березня підібрано на околицях Мелітополя 53 трупи померлих людей / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 752.

Березень, 12 (неділя)

Лист Київського обласного відділу ДПУ про голодування населення 28 районів області. Зазначено, що в с. Коженці Букського району опухло 286 осіб, з них 59 колгоспників, померло у січні – 8, у лютому – 32 особи, а бригади сільради щоденно знаходять трупи померлих, виявили за два дні 16 трупів; у с. Маньківка пухлих і виснажених на ґрунті недоїдання 400 осіб, за два місяці померло 30, у селі «шаленіє тиф»; у с. Харківка хворих і виснажених 234, пухлих 109 селян; у Володарському районі термінової допомоги потребують 7 тис. осіб, з них дві третини колгоспники; у Білоцерківському районі голодом уражено 47 населених пунктів. Пояснюється, що «наведені цифри надто зменшені, позаяк районапарати ДПУ обліку кількості голодуючих і пухлих не ведуть, а про справжню кількість померлих від голоду інколи невідомо і сільраді». Звернено увагу на те, що трупи у багатьох селах своєчасно не ховають, а звалюють у дворах та погребях, спеціальні бригади сільських рад ховають їх у «спільних ямах» по 10–15 трупів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 429–435.

Інформація секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаевича про масовий голод у районах області, про факти людоїдства і трупоїдства, про виявлення органами ДПУ на залізницях «біля 150 трупів людей, померлих від виснаження на ґрунті голоду», про 16 тис. опухлих і хворих осіб у 23 районах, про причину голодомору – «вилучення у колгоспників незаконно отриманих ними натуральних авансів і масові викривлення, допущені при цьому», а «серед пухлих і залишених абсолютно без хліба дуже великий відсоток колгоспників, що виробили велику кількість тру-

доднів» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 427–429.

Довідка ДПУ УСРР про виявлення протягом лютого–березня 738 населених пунктів у 139 районах, охоплених голодом, хворих від голодування 17 308 осіб, померлих 2487, а в «окремих місцях це явище набуло масового характеру», зареєстровано 28 випадків людодіства / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 427–429.

Довідка ДПУ УСРР. Із 39 сіл Уманського району голодом та недоїданням охоплено 22, у яких голодує 1076 сімей із населенням 3336 осіб; у Нововасильківському районі Київської області голодує 922 сім'ї, померло 508 осіб, переважно від «поширення епідемії тропічної малярії, яка дає значний відсоток смертності, внаслідок виснаження населення від голоду»; в Акимівському районі голодує 902 сім'ї, опухло 2408 та померло 220 осіб; у Павлоградському районі голодує 903 сім'ї, опухло 2139, померло від голоду 290 осіб / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 430–431.

Інформаційна довідка Київського обласного відділу ДПУ про масове голодування селян та «продовольчі труднощі» в містах Київ, Житомир, Біла Церква, Умань, Радомишль. Голодували колгоспники, які мали 500 трудоднів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 579.

Село Маньківка Буцького району Київської області. Повідомлення Київського облвідділу ДПУ. Пухлих і виснажених селян 400, померлих за два місяці 30 осіб, «шаленіє тиф» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 579.

Інформаційна довідка Київського обласного відділу ДПУ. Село Розсішки Хрестинівського району. За декілька днів березня 1933 р. померло 13 селян, пухлих налічувалося 120 / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 760.

Березень, 13 (понеділок)

Село Комарів, Вороновецький район, Вінницька область. Зафіксовано факт людодіства 4-річної дитини / *ДА МВС України*. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 4683. – Арк. 4.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Березень, 14 (вівторок)

Лист наркома землеробства УСРР О. Одинцова та секретаря Київського обкому КП(б)У М. Демченка до ЦК КП(б)У з проханням про виділення колгоспам 59,3 тис. ц насінневої позики та 48,8 тис. ц для охоплення колгоспами посівного клину одноосібників, які неспроможні його засіяти / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 438–439.

Повідомлення ДПУ УСРР про те, що в с. Шапарське Новопсковського району Донецької області з 230 господарств (212 колгоспників та 18 одноосібників) взагалі не мають продуктів харчування 190, які харчуються котами, собаками, дохлятиною, опухлих 570 осіб, померло 74, що мали від 200 до 700 трудоднів на двір / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 764.

Записка Наркомзему УСРР до ЦК КП(б)У про масову смертність на Київщині. Зазначено, що голодом охоплено 32–34 райони, а в 16 зафіксовано 123 випадки людоїдства і трупоїдства. По Києву підібрано трупів: за січень – 400, лютий – 518, за 10 днів березня – 249. Батьки залишають на вулицях дітей – щодня по 100 малюків / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 765.

Березень, 15 (середа)

Липецьк, Харківська область. Виписано 7600 річних паспортів, з них 3016 не роздано / *ЦДАВО України.* – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 2131. – Арк. 81–83.

Доповідна записка С. Косіора ЦК ВКП(б). Повідомляє про те, що у 1932 р. «замовчували про тяжке становище в районах», а в поточному «навпаки – всіляко намагаються виокремити найбільш складні, зібрати та узагальнити цифри» з метою отримання допомоги, особливо на Дніпропетровщині, де із 49 районів «важкими» є 21 район, а на другому місці Київська область, у якій «особливо важкими» районами «вважається 31». Зазначив, що органами ДПУ виявлено 103 райони України, але «справа не у кількості районів, а в розмірах і степені поширення голодовок у кожному районі», тому що «між областями, так і між районами існує велика різниця». Підкреслив факт найвищої смертності серед багатодітних сімей одноосібників та колгоспників із незначною

кількістю трудоднів, хоча «значну частину голодуючих» становили колгоспники, які мали «багато трудоднів, але одержали на руки дуже мало хліба», позаяк траплялися випадки, «коли виданий на руки хліб забирали назад». Не визнав основною причиною голоду те, що «хліб забрали», а лише «погане господарювання і неприпустиме ставлення до громадського добра, втрати, крадіжки і розтрата хліба». Акцентував увагу на тому, що «голодування ще не навчило багатьох колгоспників уму-розуму» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 441–443.

Березень, 16 (четвер)

Доповідна записка Новопокровського райкому партії Донецькому обкому КП(б)У. Зазначено, що з 34 сільрад у 18 зафіксовано випадки масового голодування, опухання та смертності від голоду. Зокрема у с. Білокуракіне термінової продовольчої допомоги потребували 502 селян, з них 205 колгоспників та 297 одноосібників, померло 94 / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 448.

Березень, 17 (п'ятниця)

Москва. Постанова ЦВК та РНК СРСР «Про порядок відхідництва з колгоспів». Скасовано постанову ЦВК і РНК СРСР від 30 червня 1931 р. «Про відхідництво». Відхідництво дозволялося на підставі зареєстрованого правлінням договору колгоспу з госпорганами / *«Правда».* – 1933. – 18 марта.

Доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського про те, що в с. Сальник Калинівського району із 224 померлих від голоду селян за другу половину лютого органами ЗАГСу зареєстровано 48 осіб, з них у березні 28, тому що «селяни вперто відмовляються реєструвати випадки смерті, а інколи просто в господарствах не залишається кому реєструвати смертні випадки» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 392.

Доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретарям ЦК КП(б)У С. Косіору та П. Постишеву. Повідомляв про те, що в с. Пеньківка Літинського району селянин-бідняк убив своїх дітей 7-ми і 9-ти років для власного харчування, а також про випадки людо-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

їдства в інших селах: с. Лиса Гора Немирівського, с. Семирічка Гайсинського, с. Салинці Брацлавського, с. Рахни Іллінецького, с. Соболівка Теплицького районів / *Голод та голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 379.

Постанова політбюро ЦК КП(б)У. Запропоновано «суворо карати» тих, хто поширює панічні чутки про необхідність продовольчої допомоги, створити трійку у складі С. Канторовича (голова), А. Хвилі (Наркомос) та Кушніра (Червоний Хрест) для «надання допомоги важким районам». Голодуючих одноосібників розділити на три групи: ті, хто бажають записатися до колгоспу, ті, хто не бажають, відтак «приписувати» їх до радгоспів, надавши тимчасову допомогу, «нетрудовий елемент» – виселяти «на північ» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 776.

Харків. Раднарком УСРР видав постанову «Про охорону насіння» та зобов'язав органи влади організувати цілодобову охорону насіння при перевезенні з токів до елеваторів та комор / *ЗУ України.* – 1933. – № 15. – Арт. 177.

Протокол засідання Центральної надзвичайної санітарної комісії боротьби з епідеміями НКОЗ УСРР. Визнано, що «безпритульність є один з найбільш серйозних та небезпечних моментів в розвитку епідемії» та запропоновано «рішучу боротьбу з безпритульністю», перевіряти та виявляти тих, «що їдуть без квитка» / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 46. – Арк. 14.

Березень, 18 (субота)

Доповідна записка Вінницького обкому КП(б)У про факти голодної смерті у містах, про масове залишення учнями шкіл та безпритульних дітей / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 450–451.

Березень, 19 (неділя)

Доповідна записка Прилуцького райкому Чернігівському обкому КП(б)У. Зазначено, що в с. Яблунівці виявлено 11 сімей з кількістю голодуючих – 487 осіб, «тобто 20 % всіх колгоспників фактично зовсім не мають чого їсти і систематично голодують, а 45 сімей з кількістю 148 колгоспників перебувають в надзвичайно важкому стані, остаточно зне-

силені і опухлі від голоду». У 20 сільрадах негайної допомоги потребували 797 осіб / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 456–457.

Березень, 20 (понеділок)

Доповідна записка Уманського райкому партії ЦК КП(б) про опухання 6411 осіб у 29 селах та 775 осіб у місті Умані, про 200 безпритульних дітей, про організацію дитбудинку, про меддопомогу робітникам, про 28 випадків людоїдства / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 460.

Обвинувальний висновок про звинувачення мешканки с. Байдівка Старобільського району Донецької області у тому, що вона з'їла труп померлого від голоду чоловіка / *ДА МВС України*. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 14693. – Арк. 16–17.

Березень, 21 (вівторок)

Доповідна записка Дніпропетровського обкому партії Наркомату постачання СРСР про призупинення централізованого постачання робітників і службовців міст, про складне продовольче забезпечення на окремих заводах / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 464–466.

Березень, 22 (середа)

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомила, що всі 12 радгоспів Одеського зернорадгоспу не готові до сівби: Бузький мав 6 % насіння, Бериславський – 29 %, Інгульський – 14 %, «Червоний Перекоп» – 22 % насіння від потреб / «Вісті» ВУЦВК. – *Харків, 1933*. – 22 березня.

Березень, 23 (четвер)

Постанова Київського обкому КП(б)У про розгортання комерційної торгівлі хлібом у м. Києві. Запропоновано розташувати її у робітничих центрах міста, біля вокзалу, виділити для випічки хліба 150 тонн на добу / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 468.

Записка секретаря Козятинського райкому Вінницької області М. Грибанова до В. Чернявського про те, що органи ДПУ

Голодомор 1932–1933 років в Україні

рееструють 25–30 % випадків смертності та опухання / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 404.

Протокол засідання Центральної надзвичайної санітарної комісії боротьби з епідеміями НКОЗ УСРР. Зазначено, що темпи щеплення проти черевного тифу по всіх областях «цілком недостатні»: Чернігівська – 60 %, Вінницька – 68 %, Дніпропетровська – 84 %, Донецька – 87 % «шпиталізації черевнотифозних хворих» / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 46. – Арк. 32.

Березень, 25 (субота)

Кремлівський кабінет Й. Сталіна відвідав С. Косіор. Розмова тривала з 18.40 до 19.50. Були присутні Молотов та Каганович, які залишили кабінет о 20.40 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив.* – 1995. – № 2. – С. 128–140.

Протокол засідання Центральної надзвичайної санітарної комісії боротьби з епідеміями НКОЗ УСРР. Зазначено, що «значний зріст захворювань на висипний тиф і великі вогнища цієї інфекції утворюють загрозу щодо дальшого розповсюдження висипного тифу по районах Луганщини» / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 32.

Березень, 26 (неділя)

Обвинувальний висновок. Зазначено, що чоловік і жінка с. Врадіївка Врадіївського району Одеської області вбивали малолітніх дітей із метою продажу м'яса на ринку / *ДА МВС України.* – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15361. – Арк. 13–14.

Березень, 27 (понеділок)

Протокол допиту звинувачуваного. Зазначено, що троє голодних братів з с. Кручиново Любашівського району Одеської області задушили 15-річного односельчанина, відрубали голову, злили кров, вилучили печінку, легені, серце, смажили і їли / *ДА МВС України.* – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 14669. – Арк. 20–21.

Директивний лист Одеського обкому КП(б)У про необхідність застосування рішучих заходів для ліквідації усіх випадків голодування, особливо дітей / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 470.

Березень, 28 (вівторок)

Село Бабайківка, Царичанський район, Дніпропетровська область. Зафіксовано випадок людоїдства / *ДА МВС України*. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15163. – Арк. 8.

Березень, 29 (середа)

Повідомлення Рубежанського райкому партії Донецькому обкому КП(б)У про голодування селян у селах Чабанівка, Маринівка, Н. Покровка, Боровенька, Єпіфанівка, Нова Астрахань, які мали 14 колгоспів. Зазначено, що головам сільрад було вручено директиву про вжиття термінових заходів та мобілізацію внутрішніх ресурсів хліба з метою забезпечення ранньої посівної кампанії / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 471.

Березень, 30 (четвер)

Відбулося засідання політбюро ЦК ВКП(б) за участю Кагановича, Молотова, Сталіна, Калініна, Куйбишева, Андреева. Ухвалили рішення про призначення І. Ільїна другим, а І. Сапова третім секретарем Харківського обкому КП(б)У, а також про відрядження М. Кіллєрова на Україну, звільнивши його з посади члена колегії Наркомосу РСФРР. Призначено комісію на чолі з Кагановичем для з'ясування конкретних пропозицій щодо забезпечення посівної кампанії на Україні. Встановлено термін вручення колгоспам та одноосібникам хлібозаготівельних завдань – до 25 березня / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 918. – Арк. 9.

Харків. Газета «Комуніст» поінформувала, що у Харкові та приміській смузі видано 257 тис. паспортів робітникам і 104 тис. службовцям, а Головне управління міліції використало запровадження паспортної системи для очищення столиці, заводів та установ «від класово-ворожих елементів». Передбачалося завершити видачу паспортів в Україні до 1 жовтня / *«Комуніст»*. – 1933. – 30 березня.

Березень, 31 (п'ятниця)

Постанова ЦК КП(б)У про підготовку до весняної сівби та організацію продовольчої допомоги населенню Київської області. Запропоновано використовувати корів на час посівної, «оздоровити виснажених коней», призначити конт-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

ролерів на сівалки, унеможливити «валандання колгоспників без дозволу правління по базарах і випадки масових невиходів на роботу», які становлять 30–50 % працездатних осіб, заборонити повністю харчування працездатних колгоспників та одноосібників за рахунок допомоги, розділити хворих і тих, що видужують, з метою їх відправки на роботу, вишукувати внутрішні продовольчі резерви / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 473–474.

Квітень, 1 (субота)

Київська область. Статистичні відомості районних відділів освіти про те, що 34 076 учнів не ходили до школи / *ЦДАВО України.* – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 304. – Арк. 18.

Донецька область. Статистичні відомості районних відділів освіти про те, що 88 413 учнів-українців та 30 894 учня-росіянина не відвідували школу / *ЦДАВО України.* – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 302. – Арк. 2–8.

Доповідна записка Коростишівського райкому партії Київському обкому КП(б)У про голодування у березні місяці 350–400 господарств колгоспників та одноосібників, про вживання макухи, просяної полови, гнилої картоплі, кукурдзяного бадилля, м'яса собак, про «вороже ставлення» колгоспників до голодуючих одноосібників, яких приймали до колгоспів із метою надання громадського харчування / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 475–476.

Зведення інформаційного сектора оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У. Повідомлялося, що факти голоду зафіксовано у 32 районах, з них у тяжкому стані селяни Високопільського, Нововасилівського, Межівського, Мелітопольського, Акимівського, Комарівського, Павлоградського, Апостолівського, Дяківського, Старокостянтинівського, Царичанського, Великопетиського, Божедарівського, Чубарівського, Бердянського, де на ґрунті голоду спалахнула епідемія туберкульозу і тропічної малярії. Зазначено також факти, «коли група померлих не була похована протягом 15 днів», поховання дітей і дорослих у хатах, сінях, хлівах, масового вживання м'яса дохлих коней, котів, собак, людоїдства, відсутності в школах 40–45 % учнів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 481.

217

Інформаційний сектор організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У доповідав про те, що в Дніпропетровській області голодом охоплено 32 райони / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 806.

Квітень, 2 (неділя)

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомляла, що в Мар'янівській сільраді Баштанського району «активісти села» виявили 23 ями з прихованим хлібом селян-одноосібників: у М. Лути – 12 пудів пшениці і 12 пудів жита, у Ф. Дудника – 27 пудів пшениці, у Н. Задираки – 12 пудів ячменю, 2 пуди пшениці / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 2 квітня.

Квітень, 3 (понеділок)

Постанова Київського обкому КП(б)У про стан підготовки до продажу комерційного хліба. Схвалено директиву ЦК ВКП(б) про продаж з 1 квітня одного кг хліба в одні руки, про збільшення мережі до 120 крамниць у м. Києві / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 482.

Протокол засідання Епідемічної комісії при Раднаркомі УСРР. Запропоновано Наркомосу УСРР провести «розвантаження безпритульних дітей» у м. Харкові, «проводити санітарну обробку всіх дітей, які евакуюються», «профілактичні щеплення проти черевного тифу» / *ЦДАВО України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 5.

Квітень, 4 (вівторок)

Опубліковано інформацію Наркомзему УСРР про стан сівби в Україні: радгоспами засіяно 8,7 %, колгоспами 12,4 %, одноосібниками 0,6 % / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 4 квітня.

Квітень, 5 (середа)

Доповідна записка Новопокровського райкому Донецькому обкому КП(б)У. Повідомлялося про факти людоїдства в с. Булавинівка, про масовий голод селян, про використання 46 % натуральної оплати трудовдя на громадське харчування / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 484.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Квітень, 6 (четвер)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала інформацію про перебіг сівби ранніх зернових по трестах Наркомрадгоспу. Засіяно Дніпропетровським радгоспом системи «Зернотрест» – 14,05 %, Одеським – 17,9 %, Донецьким – 5,95 % планових площ, а загалом за системою Наркомрадгоспу УСРР засіяно 13,65 % / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 6 квітня.

Квітень, 7 (п'ятниця)

Постанова бюро Київського обкому КП(б)У про торгівлю комерційним хлібом у м. Києві. Запропоновано здійснювати «постійний вільний продаж хліба усім громадянам, без заборних книг, з відпуском в одні руки до 1 кг, а також за встановленою ціною на хліб: за один кг житнього хліба – 2 крб. 50 коп.; за один кг заварного хліба – 3 крб.», не продавати хліб дітям до 14 років, а також жінкам з дітьми / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 485.

Квітень, 8 (субота)

Богодухівський район, Харківська область. Доповідна записка уповноваженого Головного управління міліції. За даними 36 сільських рад, паспорти виписано 28 тис., вручено 18 633, 606 особам відмовлено за невиконання хлібозаготівельних завдань / *ЦДАВО України.* – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 2131. – Арк. 18–19.

Квітень, 9 (неділя)

Харків. Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах». Жоден колгоспник не мав права працювати поза колгоспом без дозволу правління та бригадира, призначати замість себе членів свого двору, залишати роботу без дозволу бригадира, а працювати на присадибній ділянці можна було у вільний від колгоспної роботи час. Робота на промислових об'єктах та у радгоспах дозволялася за наявності письмової довідки. Вїзд на базар чи ярмарок під час роботи заборонявся, а за самовільний вихід виключали з колгоспу та позбавляли натуральної оплати за трудові / «Комуніст». – 1933. – 9 квітня.

Квітень, 10 (понеділок)

Кремлівський кабінет Сталіна відвідав нарком земельних справ УСРР О. Одинцов. Розмова тривала з 21.45 до 23.45 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив.* – 1995. – № 2. – С. 179.

Москва. Л. Каганович виїхав на Україну. Відбулася зустріч з С. Косіором у вагоні на станції Харків / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 344.

Харків. Постанова РНК УСРР «Про присадибні землі колгоспників». Запропоновано облвиконкомам забезпечити проведення роботи колгоспників у першу чергу на колгоспних ланах і після того в присадибних господарствах, застосувати заходи зменшення присадибних ділянок колгоспників аж до повного позбавлення / *ЗУ України.* – 1933. – № 20. – Арт. 248.

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Слухали про заходи боротьби з висипним тифом і про боротьбу з черевним тифом в м. Сталіне / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 6.

Квітень, 11 (вівторок)

Сталіне. Л. Каганович скликав засідання обкому КП(б)У, відвідав шахти, провів бесіду з адмінтехперсоналом шахтоуправління / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 345.

Квітень, 12 (середа)

Постанова політбюро ЦК КП(б) про надання Україні насінневої позики 5200 т з обов'язковим поверненням з урожаєм 1933 р. / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 815.

Квітень, 13 (четвер)

Село Гостра Могила, Ставищанський район, Київська область. Жертвами людоїдства стали троє дітей / *ДА МВС України.* – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15144. – Арк. 8.

Село Бишів, Брусилівський район Київської області. Жертвою людоїдства став дворічний хлопчик / *ДА МВС України.* – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15168. – Арк. 8.

Квітень, 14 (п'ятниця)

Наркомзем УСРР рекомендував Дніпропетровському земельному управлінню використовувати корів колгоспників на польових роботах у колгоспах / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 816.

Квітень, 15 (субота)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала нарис Миколи Хвильового «Із життєпису попелястої корови» про падіж волів, про «уярмлення» корів, про «гарне яремце» колгоспного життя в с. Брисі Лохвицького району Харківської області / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 15 квітня.

Лист Межівського райкому і райвиконкому до Дніпропетровського обкому КП(б)У про надання продовольчої допомоги колгоспникам, про призупинення «значних випадків смертності та опухання колгоспників», про наявність в колгоспах продовольчих запасів на два тижні, про відсутність фондів в районі, про необхідність термінової допомоги у розмірі 15 тис. пудів для харчування 13 935 працездатних колгоспників у 43 колгоспах / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 489–490.

Межівський райком партії та райвиконком повідомляв Дніпропетровський обком КП(б)У про наявність смертності та опухання в колгоспах «Гігант», «Прогрес», «Більшовик» Петропавлівської сільради; в комунах «Червоний Жовтень» та ім. Петровського Хорошевської сільради; в артілях «Ленінський шлях», ім. Петровського № 2; про термінове надання продовольчої допомоги / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 817.

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Зазначено, що епідемічний стан м. Дніпропетровська «залишається небезпечним у зв'язку зі збільшенням захворювань на висипний тиф та постійною епідемічністю щодо кишкових інфекцій, зокрема черевного тифу» / *ЦДАВО України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 9.

Квітень, 16 (неділя)

Лист секретаря Вінницького обкому партії В. Чернявського до С. Косіора. Зазначив про необхідність звернення за допомогою до Москви, «але ти мені не рекомендував цього ро-

бити», проте «...відчуваю, що з-за нашої чемності, з якою ми підходимо до вирішення питань допомоги ураженим в продовольчому відношенні районам області, нам значно важче вдається домагатися тих необхідних умов, які дали б нам можливість подолати з меншими наслідками те важке становище, яке маємо в низці районів області». Наголосив, що ситуація ускладнюється, а дозволена колгоспна торгівля хлібом не вирішує гостроти проблеми, в області 37 районів, охоплених голодом, з них у важкому стані 20 районів, 300 сіл та 50 тис. осіб, щодня у селах помирає 10–12 селян, смертність зростає, почастишали випадки людоїдства, більшість хат зачинена, а «...селяни лежать пластом і ні до якої праці із-за свого фізичного стану не придатні», люди виснажені і до «фізичної роботи не здатні», насіння вистачить на 50 % посіву, загинуло 100 тис. коней. Запропонував звернути увагу на забезпечення одноосібників, на «спалах епідемії», на постачання області тракторами, на розширення мережі госпіталізації, на прикріплення районів до областей РСФРР, розгорнути децентралізовані заготівлі / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 493–494.

Квітень, 17 (понеділок)

Донецька область. Приїзд Кагановича у с. Хлібодарівка. Знайомство з роботою МТС, МТМ та політвідділу МТС, відвідав колгоспи / *Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і А. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр.* – К., 2001. – С. 395.

Доповідна записка ЦКК-НК РСІ УСРР до РНК СРСР про те, що пересічно в Україні протягом 1932 р. в «колгоспній торгівлі» брали участь лише 32 % всіх колгоспників. На базарах зафіксовано випадки торгівлі м'ясом собак і котів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 822.

Квітень, 18 (вівторок)

У газеті «Вісті» ВУЦВК опубліковано наказ Наркомзему УСРР «Про видачу трудових книжок колгоспникам». Запропоновано негайно роздати колгоспникам трудові книжки / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 18 квітня.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Квітень, 19 (середа)

Політбюро ЦК ВКП(б) виділило 16,3 млн крб. для утримання апарату службовців Державної комісії з визначення врожайності, а також заслухало звіт голови Комітету по заготівлях при РНК СРСР М. Чернова / *РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 921. – Арк. 22.*

Повідомлення політсектора Донецького облземвідділу Донецькому обкому КП(б)У. Про випадки людоїдства в колгоспах «Карла Маркса», «Комінтерну», «Червоний хлібороб», «Нове життя», «Сталіна», «Червоний прапор», у яких протягом березня померло 578 осіб, з них 218 дітей, 182 похилого віку, 189 працездатних, у с. Плещане Старобільської МТС померло 54, в с. Шульгинка 96 селян / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 494–495.*

Квітень, 20 (четвер)

Довідка Наркомату охорони здоров'я УСРР про охоплення сезонними яслями 113 730 дітей Харківської, 127 820 дітей Київської, 149 300 дітей Дніпропетровської, 133 200 дітей Одеської, 26 тис. дітей Вінницької, 30 тис. дітей Донецької областей, 300 тис. дітей міськими товариствами «Допомога» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 499–501.*

Квітень, 21 (п'ятниця)

Протокол допиту обвинуваченого. Зазначено, що в с. Дмитрівка Кам'янського району Одеської області двоє мешканців харчувалися «м'ясом дохлих тварин», із них один помер, його труп з'їли двоє сусідів / *ДА МВС України. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 14696. – Арк. 12.*

Лист Миколаївського міськкому КП(б)У секретарям сільських партійних осередків. Поінформовано, що продовольча позика стосується важкохворих колгоспників та одноосібників, що у разі смертного випадку на ґрунті голоду у «...вашому селі, безумовно, керівний склад буде виключено з партії і віддано до суду», а також про обмеження продовольчої допомоги у травні / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 496–497.*

Квітень, 22 (субота)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала гасла до 1 травня 1933 р., закликаючи «всіх колгоспників, колишніх бідняків і колишніх середняків до рівня заможних, до рівня людей, що користаються з достачі продуктів» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 22 квітня.

Квітень, 23 (неділя)

Політбюро ЦК ВКП(б) вирішило перенести перепис населення на один рік, заборонити газетам «Правда», «Известия» та іншим друкувати статистичні дані про хід посівної кампанії, відхилити прохання Косіора про надання пільг колгоспам, які обслуговувалися новоствореними МТС, запропонувати стягнення хлібозаготівель з одноосібників, які стали колгоспниками, до збору врожаю за нормами колгоспів, а після жнив – за нормами одноосібників / РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 921. – Арк. 22.

Обвинувальний висновок у справі про людоїдство мешканки с. Велика Севастьянівка Христинівського району Київської області. Зазначено, що 22 квітня комісія сільської ради у справі виявлення «недоїдаючих» «застала» мешканку села за приготуванням м'яса зарізаної дитини. Жінка зізналася, що у «неї нічого їсти» / ДА МВС України. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15158. – Арк. 12.

Квітень, 24 (понеділок)

Харків. Доповідна записка заступника наркома освіти України А. Хвилі до політбюро ЦК КП(б)У «Про становище на українському мовознавчому фронті». Запропоновано провести уніфікацію науково-технічної термінології, призупинити видання словників, переглянути український правопис, вигнати «буржуазно-націоналістичні елементи» з мовознавства / РДАСПІ. – Ф. 81. – Оп. 3. – Спр. 131. – Арк. 43–62.

Квітень, 25 (вівторок)

Лист члена ЦК КП(б)У І. Кулика до С. Косіора. Інформував про запізнення посівної кампанії в Тростянецькому районі Вінницької області, про факти масової смертності та випадки людоїдства, про голод серед колгоспників, які мали

Голодомор 1932–1933 років в Україні

багато трудоднів / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 419.

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Констатовано, що «починаючи з кінця березня місяця епідемія висипного тифу по м. Києву значно збільшилася, охоплено більшу частину районів міста і до цього часу нема тенденції до зниження». Серед причин поширення тифу названо те, що «не було вжито своєчасно заходів до припинення притоку безпритульних та бездомних до м. Києва». Для 100 % госпіталізації «висипно-тифозних хворих вважати за потрібне розгорнути додатково ще 600 ліжок» / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 14.

Квітень, 26 (середа)

Довідка НКОЗ УСРР про обслуговування «тяжких районів». Повідомлялося, що в Харківській області яслами охоплено 113,7 тис. дітей, в Київській – 127,9 тис. дітей, у Дніпропетровській – 149,3 тис. дітей, у Одеській – 133,2 тис. дітей, у Вінницькій – 26 тис. дітей, в Донецькій – 30,2 тис. дітей, в АМСРР – 6,3 тис. дітей / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 829.

РНК СРСР виділив для колгоспів і «трудящих одноосібників» України для загушення посіву буряків 850 тис. пудів продовольчого жита, з них 120 тис. пудів для радгоспів, а також 1800 пудів «фуражної допомоги», але на правах процентної позики з поверненням восени 1933 р. / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 825.

Квітень, 28 (п'ятниця)

Козятинський райвідділ ДПУ інформував Вінницький обком КП(б)У про те, що «гостре продовольче становище переживають усі села району», а в 27 селах протягом місяця померло 400 осіб, в кожному селі виявляли пухлих від 38 до 117 селян. У с. Журлинці «колгоспний ударник» Г., який мав 400 трудоднів, солив м'ясо дохлих собак, котів, коней, а в с. Сестринівка селяни викопували дохлих коней і поїдали / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 421.

Квітень, 29 (субота)

Директива Мелітопольського райкому КП(б)У головам колгоспів, сільських рад, секретарям партосередків про порядок розподілу продовольчої позики. Впроваджено видачу позики борошном на руки колгоспникам виключно на зароблені трудовні, заборонено витрату на «приварок», крім трактористів (150–200 г на кожного). Встановлено норми видачі допомоги: трактористам – 600 г печеного хліба на добу, ударникам – 800 г, «погано працюючим» зменшувати до 400 г; на трудовні – від 200 до 300 г борошном; на прополці пропашних культур, городини – 300 г борошна; ковалям, слюсарям з ремонту техніки та реманенту – 500 г борошна на трудовень; працюючим у садівництві – 250 г; головам колгоспів – 350 г; працюючим на косовиці – 400 г; різноробочим – 150 г, а решті – «всіляку видачу – негайно припинити» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 503–504.

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Повідомлено, що для інтернування безпритульних дітей уряд виділив п'ять вагонів для їх підбору «на вокзалі та на шляхах», «ослаблених хворих дітей, немовлят, а також дорослих направляти з вокзала до міста» / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 21–22.

Квітень, 30 (неділя)

Інформаційний бюлетень РАТАУ. Повідомлялося про масовий виїзд селян до великих міст за продуктами та печеним хлібом, про перевезення продуктів у домовинах на підводах / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 620.

Травень, 1 (понеділок)

Органами ДПУ УСРР зафіксовано факт людоїдства в с. Загайдарівка Новопокровського району Донецької області / *ДА МВС України.* – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15147. – Арк. 8.

Дніпропетровська облконтора «Торгсин» мала 29 приймальних пунктів срібла, які діяли у 9 районах / *ЦДАВО України.* – Ф. 4051. – Оп. 1. – Спр. 173. – Арк. 16.

Травень, 2 (вівторок)

Село Кантемирівка Чутівського району Київської області. Мешканка села вбила сокирою сусідського хлопчика, розрубала,

---

Голодомор 1932–1933 років в Україні

наварила холодцю для чоловіка, згодом зарізала 12-річну дівчинку / *ДА МВС України*. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15150. – Арк. 12.

Травень, 3 (середа)

Газета «Вісті» ВУЦВК інформувала про те, що колгоспники України відсвяткували першотравневі дні «ударними темпами, сяяли повною ходою» / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 4 травня.

Травень, 4 (четвер)

Опубліковано постанову ЦК КП(б)У від 29 квітня 1933 р. «Про роботу колгоспного осередку». Запропоновано скасувати практику масового відрядження уповноважених обкомів, обвиконкомів, РНК, РВК для проведення різних сільгосп-кампаній, натомість пропонувалося колгоспним партосередкам проводити роботу серед селян / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 4 травня.

Травень, 5 (п'ятниця)

Постанова Епідемічної комісії при РНК УСРР. Про необхідність боротьби з черевним тифом та іншими інфекціями, а також про заходи щодо ліквідації «висипно-тифозних захворювань» на Донбасі / *ЦДАВО України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 24.

Травень, 6 (субота)

Постанова ЦК КП(б)У про боротьбу з дитячою безпритульністю. Зазначено, що сільради та РВК і РПК радили відправляти бездоглядних дітей великих міст, у яких спостерігалось значне скупчення дітей, відтак виникла загроза поширення епідемій. Створено урядову комісію для подолання безпритульності, рекомендовано не допускати вивозу безпритульних дітей до міст і залізниць, притягати до відповідальності осіб, які залишають дітей, повертати їх за місцем проживання, «очистити» міста Харків, Київ, Одеса, Дніпропетровськ від жебраків, організувати з них «трудові загоны» з обов'язковим направленням на будівництво шляхів, у каменоломні, радгоспи під наглядом «перевічених комендантів» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 504–507.

227

Травень, 7 (неділя)

Протягом першої п'ятиденки травня на Київщині було засіяно 220 тис. га всіх ярових культур – 9 % плану / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 8 травня.*

Травень, 8 (понеділок)

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про виділення колгоспам 3300 т позики насінням з обов'язковим її поверненням восени 1933 р., а також 1100 т льононасіння для Київської області / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 838.*

Правління артлі «Нове село» Чепільської сільради просило Балаклійський райвиконком Харківської області видати терміново борошна та цукру для дитясел / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 839.*

Травень, 10 (середа)

Політбюро ЦК ВКП(б) за участю Кагановича, Молотова, Сталіна заборонило трійкам ОДПУ в республіках і областях виконувати вироки про вищу міру покарання – розстріл / *РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 922. – Арк. 17.*

Травень, 11 (четвер)

Повідомлення начальника Балаклійської райміліції Харківського облвиконкому про зростання дитячої безпритульності, про «підбір з вулиці» 300 дітей, про поповнення лав безпритульних за рахунок сіл Яковенкове, Борщівка, Бригадирівка, Гусарівка, а також сусіднього Петровського району / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 841.*

Травень, 13 (субота)

Харків. Застрелився письменник М. Хвильовий. Залишилися – вдова Ю. Ульяновцева і донька Люба / *«Комуніст». – 1933. – 14 травня.*

Травень, 14 (неділя)

Обвинувальний висновок у справі мешканця с. Апполенка Бабанського району Київської області, який зарубав для їжі

Голодомор 1932–1933 років в Україні

власну дружину, тому що в «...мене більше не було ніякого хліба, котрий був отриманий в колгоспі на трудодні ще зимою у минулому році» / *ДА МВС України*. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15155. – Арк. 17.

Харків. Харківський міський відділ охорони здоров'я повідомляв, що дитбудинки та бараки міста переповнені дітьми «дуже виснаженими, більшість виснажених з них хворіє шлунково-кишковими захворюваннями на ґрунті недостатнього харчування, багато випадків захворювань кором», а смертність дітей становила 30 % / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 841.

Травень, 15 (понеділок)

Обвинувальний висновок про звинувачення в людоїдстві мешканки с. Зеленки Богуславського району Київської області, яка зарізала 7-річну дитину, розрубала на частини труп, зварила м'яса, зняла шкіру з рук, начинила їх вареним м'ясом і продавала в м. Кагарлик ковбасу / *ДА МВС України*. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15159. – Арк. 16–17.

У Вінницькій області виявлено 400 сіл у 34 районах, охоплених голодом, 26 778 господарств колгоспників та селян-односібників, з них 8985 померло / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 509.

Травень, 16 (вівторок)

Щоденник Д. Заволоки. Зазначено, що в Київській області засіяно 288,7 тис. га селянського клину, а загалом по області 56,1 %, по Україні – 62,2 % / *Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД*. – К., 2007. – С. 553–554.

Травень, 17 (середа)

Доповідна записка Вінницької обласної оздоровчої комісії. Зазначено, що «протруднощами» охоплено 38 районів, 431 сільрада з населенням 120 903 особи, а станом на 30 квітня 33 райони, 385 сіл, 24 690 господарств, 103 698 осіб. Виокремлено чотири групи районів за рівнем ураження: перша – масовий голод – Калинівка, Немирів, Брацлав, Літин, Вороновиця, Махнівка, Іллінці, Теплик і Липовець;

друга – райони, у яких «продтруднощі охопили значну частину сіл» – Жмеринка, Любар, Козятин, Гайсин, Станіславчик, Бердичів, Копайгород, Тульчин, Хмельник, Тростянець; третя – з охопленням незначної кількості сіл – Дзержинськ, Уланів, Чернівці, Чуднів, Тиврів, Джулінка, Янушполь; четверта – з охопленням «незначної кількості господарств в окремих селах» – Держня, Гриців, Полонне, Летичів, Могилів, Вінниця. Повідомляється, що у прикордонному Мурованокуриловецькому районі голодує населення 7 сіл, у Проскурівському – 21 з 57 сілрад, у Славуцькому – 4 села, у Новоушицькому – 11 сілрад, у Кам'янецькому – 11 сіл / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 510–511.

Травень, 18 (четвер)

Кремлівський кабінет Сталіна відвідав П. Постишев. Розмова тривала з 19.25 до 23.00 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив.* – 1995. – № 2. – С. 180.

Повідомлення генерального консульства Німеччини в Харкові про голод в Україні, велику кількість мертвих людей на вулицях, про заяву М. Хвильового про голод, «банди» безпритульних дітей на вулицях та залізницях / *Der ukrainische Hunger-Holocaust Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen... Akten des deutschen Auswärtigen Amtes Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleit. Von dr. D. Zlepko.* – *Sonnenbühl*, 1988. – S. 161–163.

Травень, 19 (п'ятниця)

Кремлівський кабінет Сталіна відвідав С. Косіор. Розмова тривала з 13.25 до 15.45 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив.* – 1995. – № 2. – С. 182.

Травень, 20 (субота)

В селі Олешня Охтирського району Харківської області чоловік та жінка задушили 8-річну дівчинку, розрізали на шматки, варили та їли м'ясо / *ДА МВС України.* – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15152. – Арк. 7–9.

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Слухали доповідь про виконання плану боротьби з епідеміями

Голодомор 1932–1933 років в Україні

на 1933 рік. Запропоновано придбати хлорпікрин, хлорні ванни, формалін, 2273 машинки для стрижки, 5698 шприців та 89 234 голки, 100 санітарно-бактеріологічних лабораторій / *ЦДАВО України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 30.

Травень, 21 (неділя)

Обвинувальний висновок у справі про людоїдство мешканки с. Нестерівка Буцького району Київської області, яка зарізала 6-річного сина та сусідку, м'ясо використовувала для приготування їжі / *ДА МВС України*. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15157. – Арк. 17.

Травень, 22 (понеділок)

Книга запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померла дворічна дівчинка Т. Бутченко від «параліча серця» / *Ні могили, ні хрестного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 125.

Травень, 23 (вівторок)

Політбюро ЦК ВКП(б) виділило додатково для Дніпропетровської області 300 т борошна із союзного резерву / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 923. – Арк. 18.

Травень, 24 (середа)

Заява правління артілі «Заповіт Леніна» до Балаклійського райвиконкому Харківської області про виділення 20 т просяної половини для харчування колгоспників на час прополки польових культур / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 850.

Травень, 25 (четвер)

Протокол допиту свідка. Зазначено, що в с. Горошине Оболонського району Харківської області батько зарізав 8-річного сина, тому що «не було зовсім чого їсти», м'ясо «поклав у макітру і тримав в хаті у куточку біля дверей», а «голову, нутроці і кінцівки ніг та рук відніс вночі і викинув у річку Сулу» / *ДА МВС України*. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15151. – Арк. 8–11.

231

Доповідна записка завідувача сільськогосподарського відділу Вінницького обкому партії секретареві Вінницького обкому партії В. Чернявському про катастрофічний стан сільського населення Бершадського району. Зазначено, що смертність у «благополучному селі» становила у січні–березні 13, у квітні – 19, за 24 дні травня – 26 осіб віком від 20 до 40 років, а в селі Баланівка за січень – 17, квітень – 15, селяни поїдають черепашок, дохлятину, навіть политу керосином, жом, спостерігалися факти людоїдства / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 512–513.

Травень, 26 (п'ятниця)

Правління комуни «Червоний Дінець» Байрачанської сільради Балаклійського району Харківської області просило виконком про виділення «яких-небудь культур для повного закінчення посівкампанії, позаяк на сьогодні немає ніяких продуктів для харчування» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 839.

Вовчо-Ярська сільрада інформувала Балаклійський райвиконком про те, що «стаціонари пухлих по нашій сільраді на завтра розпускаються – 180 душ, тому що немає харчування» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 839.

Травень, 27 (субота)

Книга запису смерті Мокіївської сільради Чорнухинського району Харківської області. Від запалення легенів та паралічу серця померла шестирічна дівчинка К. Чоха / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 125.

Травень, 28 (неділя)

Правління артiлі «Шлях до нового життя» другої Андріївської сільради Балаклійського району просило президію райвиконкому надати продовольчу допомогу, а «харчування – нема змоги прохарчувати довше, як до 15 червня 1933 року» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 839.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Травень, 29 (понеділок)

Лист секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора та голови РНК УСРР В. Чубаря до секретаря ЦК ВКП(б) Сталіна про надання додаткової продовольчої допомоги «тяжким районам» Одеської, Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Вінницької та Київської областей. Зазначено, що у них немає ресурсів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 513–514.

Постанова бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У про особливості авансування колгоспників. Визнано «політичною помилкою» публікацію постанови бюро обкому про авансування колгоспників, яка «...орієнтувала колгоспи на першочергове задоволення споживацьких інтересів колгоспників» і відсувала «інтереси держави на другий план». Зазначено причини невиконання Україною хлібозаготівельного плану: «...розбазарювання хліба під виглядом громадського харчування, неправильна і безпорядна роздача хліба на трудодні, створення всіляких фондів». Скасовано рішення бюро обкому про авансування колгоспників, рекомендовано здійснити швидкий обмолот скошеного хліба та організувати його оперативний вивіз безпосередньо від молотарок на зсипні пункти, «завдати безжалісного удару решткам недобитків класового ворога – петлюрівським і махновським елементам», а також спробам витрачання хліба на громадське харчування, залишити на внутрішні потреби колгоспів не більше 10 % фактично намолоченого хліба / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 514–517.

Травень, 30 (вівторок)

Лист голови Харківського облвиконкому І. Шелехеса про заходи подолання безпритульності дітей. Зазначається, що протягом травня на вулицях Харкова підбрано 27 754 голодні дитини, десятки трупів, факти смертності зовсім не реєструються органами ЗАГСів районів області, у яких «за останні 3 місяці померло від 450–600 тис. осіб, у багатьох селах виділено спеціальні підводи, які їздять по дворах і підбирають трупи» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 517–519.

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про продовольчу позику Україні в розмірі 500 тис. пудів жита / *Голодомор 1932–*

1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 857–858.

Травень, 31 (середа)

Повідомлення італійського консула в Харкові до міністерства закордонних справ Італії про масовий голод в Україні, про те, «чому світ залишається байдужим до подібної катастрофи, а міжнародна преса, така наполеглива у вимозі міжнародного осуду Німеччини за її так звані жорсткі переслідування євреїв, сором'язливо мовчить про це масове вбивство, організоване радянським урядом, де саме євреї відіграють досить широку, якщо не керівну роль». Зазначено, що «нинішнє лихо спричиниться до колонізації України переважно росіянами», яке «змінить її етнографічний характер», а також про перебування 8 тис. голодних дітей у бараках на Холодній Горі в Харкові. Підібраних на вулицях голодних селян вивозили товарними вагонами до сіл – 50–60 км від міста, «бо там ніхто не бачить, як вони конають» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 858–860.*

Правління комуни «Жовтень» Балаклійського району Харківської області просило райвиконком про надання продовольчої допомоги, бо «запас харчів закінчився, ні на один день не залишилося» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 839.*

Червень, 1 (четвер)

Постанова ЦК КП(б)У про надання продовольчої допомоги безпритульним дітям. Підкреслюється «різке збільшення кількості безпритульних дітей», виділено 90 тис. дитячих пайків на червень місяць: 720 т борошна, 135 т крупи, 10 т цукру, 36 т олії, 100 т тюльки, 100 тис. банок консервів, 24 т сухофруктів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 524–525.*

На 1 червня 1933 р. із 64 районів Харківської області голодом було охоплено 59 із 585 населених пунктів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 876.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Червень, 2 (п'ятниця)

Політзведення начальника політвідділу Тростянецької МТС Вінницької області. Повідомив, що йому особисто вдалося «підняти на роботу усіх колгоспників, домогтися перевищення норми кіньми, вигнати на роботу усіх корів», не видавати ранком громадського харчування тим селянам, які запізнилися на 10–15 хвилин. Підкреслювалося, що по закінченню колгоспної роботи видавали 400–600 г хліба тим, хто виконав норму, іншим – «хліб не видається». Норму не виконували «зазвичай лише дуже виснажені». Інформував про смертність від голоду та опухання, яка «знову дуже різко зростає», про невиконання його прохання про надання допомоги, тому що «ситий голодного не розуміє», особливо, коли не бачить «всього жажіття голоду». Нарікав на відсутність допомоги Червоного Хреста, страхових кас, взаємодопомоги, що чиновники відпочивають на курортах Криму, Кавказу, а «тут в селі Четвертиновка з 1-го січня поточного року померло від голоду 425 осіб», з них 180 колгоспників, а пухлих від голоду 368 осіб, відтак було мало сподівань на їх порятунк, а «таких четвертиновок добрий десяток в одному Тростянецькому районі» / *Голод і голодомор на Поділлі: 1920–1940 рр.: Збірник документів і матеріалів.* – Вінниця, 2007. – С. 437.

Книга запису смерті Луговицької сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померла «від недоїдання» 50-річна жінка П. Варава / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 130.

Червень, 3 (субота)

Доповідна записка НКОЗ УСРР ЦК КП(б)У про голодування населення Київської області. Зазначено, що станом на 15 квітня голодувало 493 644 особи, з них 262 109 дітей, 210 138 дорослих, 97 715 виявилися «опухшими», 36 632 госпіталізовано, померло з 1 січня 27 809 осіб. Визнано безсумнівним «значне зменшення цифри померлих», особливо серед дітей ясельного, дошкільного і молодшого віку / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.* – К., 1990. – С. 525–528.

Червень, 4 (неділя)

Книга запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померла 8-місячна дівчинка Я. Омеляненко / *Ні могили, ні хрестного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 125.*

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Померла 35-річна Х. Коледа «від недоїдання» / *Ні могили, ні хрестного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 130.*

Червень, 5 (понеділок)

Лист начальника Харківського обласного відділу ДПУ З. Кацнельсона про факти масового голодування населення області. Повідомляв голову ДПУ УСРР про ураження голодом населення 23 із 64 районів області, де «...захворювання і смертність на ґрунті виснаження почали набувати загрозливих розмірів», про підбір на вулицях Харкова протягом лютого–квітня 1597 трупів померлих від голоду людей, про вилучення з вулиць 10 тис. безпритульних дітей. Зазначено, що 1 березня було зафіксовано 9 випадків людоїдства, у червні 221, «смертність з кожним днем зростає», у с. Вовчий Яр щоденно помирає 8–12 колгоспників, а за півтора місяці померло 2500 осіб, деякі сільради призупинили реєстрацію масової смертності селян, а в с. Чепишки Балаклійського району за березень–травень померло 300 осіб, з них 95 % колгоспники, село з 500 дворів «перетворилося на пустир» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 532–535.*

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Слухали питання про санітарний стан радгоспів, боротьбу з висипним тифом та підготовку до боротьби з кишковими інфекціями. Звернено увагу на боротьбу з черевним тифом у великих радгоспах, подолання бездомності та жебрацтва / *ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 50.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Червень, 6 (вівторок)

Книга запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Помер 6-річний хлопчик О. Омеляненко від «плохого питанія і параліча серця» / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 125.

Червень, 7 (середа)

Книга запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померла 6-місячна дівчинка В. Бойко «от плохого питанія після смерті матері» / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 125.

Червень, 8 (четвер)

Обвинувальний висновок у справі мешканки с. Строків Попільнянського району Київської області, яка зарізала власну доньку з «метою людоїдства» / *ДА МВС України.* – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15156. – Арк. 21.

Червень, 9 (п'ятниця)

Книга запису смерті Луговицької сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померли 52-річна жінка В. Чабанова – «від недоїдання», 67-річний чоловік П. Крамний «від знесилення організму через старість», однорічний хлопчик В. Артюх – «від недоїдання» / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 133.

Червень, 10 (субота)

Харків. Промова П. Постишева на пленумі ЦК КП(б)У. Критикує М. Скрипника за те, що «справа українізації в ряді випадків опинилася в руках різної наволочі петлюрівської», а також за «помилки» з національного питання і культурного будівництва / *Комуністична освіта.* – 1933. – № 6. – С. 6–7.

Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів. На літню сесію 5-ти інститутів соціального виховання Київської області з'явилося від 22 до 30 % студентів-заочників, які працювали сільськими вчителями, до Донецької області – 61%, Дніпропетровської – 51,6 %, Харківської – 34 %, Вінницької – 35–46 %. В УСРР було 75 405 студентів – «учителів-заочників» / *ЦДАВО України. – Ф. 503. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 10-18; Спр. 7. – Арк. 3.*

Довідка Харківського обласного відділу ДПУ про виявлення «продускладень» в 61 районі області з населеними пунктами – 607, про реєстрацію випадків людоїдства і труподїдства / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 880.*

Червень, 11 (неділя)

Книга запису смерті Луговицької сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померли «від недоїдання» 9-річний хлопчик В. Коляда, 2-річний П. Кутир / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 133.*

Протокол Епідемічної комісії при РНК УСРР. Слухали доповідь Всеукраїнського протозойного інституту «Про стан боротьби з малярією». Епідемічна комісія підкреслила «значне зростання епідемії малярії в цьому році порівняно з 1932 р.» / *ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 64.*

Червень, 12 (понеділок)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала передову статтю «Пильно охороняти колгоспний врожай». Повідомлялося про створення в колгоспах «бригад-об'їзників» для охорони врожаю / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 12 червня.*

Червень, 13 (вівторок)

Кремлівський кабінет Сталіна відвідали С. Косіор та В. Молотов. Розмова тривала з 20.15 до 23.40, а Молотов залишив кабінет о 23.55 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив. – 1995. – № 2. – С. 185.*

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про надання Україні 900 тис. пудів продовольчої позики, з них для Одеської області –

Голодомор 1932–1933 років в Україні

150 тис., Дніпропетровської – 150 тис., Харківської – 180 тис., Чернігівської – 40 тис., Вінницької – 180 тис., Київської – 180 тис., АМСРР – 20 тис. пудів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 881–882.

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Померли «від недоїдання» 11-річна дівчина К. Лучна, 2-річний хлопчик І. Коляда, 2-річна дівчинка М. Коляда / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 133.

Червень, 14 (середа)

Повідомлення Наркомзему УСРР про те, що в Харківській та Дніпропетровській областях організовано 21 195 польових та 3735 стаціонарних пунктів громадського харчування колгоспників, у Вінницькій та Чернігівській областях створено централізовані їдальні замість польових пунктів, «полегшуючи тим самим ледарям та симулянтам харчування, не виходячи на польові роботи», а продуктами харчування забезпечено на 30–50 % / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 883.

Секретар Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітан просив ЦК партії про виділення із централізованих фондів 200 т хліба для забезпечення робітників в області / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 885.

Червень, 15 (четвер)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Померли «від недоїдання» 4-річна дівчина О. Недорішкова та 27-річна дівчина К. Чабанова / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 134.

Червень, 16 (п'ятниця)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Померли «від виснаження організму від недоїдання» 14-річний хлопчик І. Крамний, 72-річна жінка Я. Дрюцька від «знесилення організму від

старості» / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 134.

Червень, 17 (субота)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Померли «від недоїдання» 22-річний Д. Яремченко і 34-річна О. Миленкова / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 134.

Правління комуни «Вільне життя» Довгалівської сільради Балаклійського району Харківської області просило райвиконком надати продовольчу допомогу для проведення прополки буряків та косовиці сіна, бо в «комуні не мається ніякого продукту споживання» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 628.

Червень, 18 (неділя)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Помер «від недоїдання» 8-річний хлопчик С. Кравченко / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 135.

Червень, 19 (понеділок)

Книга запису смерті Мокиївської сільради Чорнухинського району Харківської області. Померла 9-річна дівчинка Г. Кулик «від параліча серця» / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 126.

Червень, 20 (вівторок)

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про використання 1000–1200 військових шоферів для організації колони з 500 авто для хлібоперевезень та вивозки цукрового буряку / *РДАСП.* – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 925. – Арк. 8.

Червень, 21 (середа)

Телеграма ЦК ВКП(б) та РНК СРСР до ЦК КП(б)У про обов'язкове виконання колгоспами та селянами-одноосібниками України річного плану зернопоставок в обсязі 158,1 млн пудів, а також радгоспами всіх систем – 22,7 млн пудів. Обсяг і терміни виконання не підлягали перегляду / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 891.

Червень, 22 (четвер)

Повідомлення італійського консула в Харкові міністерству закордонних справ Італії про деякі вимерлі села Харківської області: Терстаньяк – «усі жителі померли від тифу і голоду», Мохнач біля Чугуєва, який «раніше нараховував майже 1000 жителів», а «тепер має 12 чоловік і кілька жінок, двох дітлахів» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 892.

Червень, 23 (п'ятниця)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Померли «від недоїдання» Г. Таран 25-ти та М. Борсук 24-х років / *Ні могили, ні хрестового знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали*. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 135.

Червень, 24 (субота)

Інформація Полонського райкому КП(б)У Вінницької області про масовий голод у десятках сіл, смертність збільшилася «за рахунок одноосібників, які не виконали планів хлібоздачі, не посіяли, й особливо – за рахунок розкуркулених, а в колгоспах – за рахунок ледарів та рвачів». Зазначалися факти людоїдства, набряку та опухання серед трактористів МТС / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 893.

Червень, 25 (неділя)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. «Від недоїдання» померли 6 осіб віком від 5 до 59 років / *Ні могили, ні хрестового знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському*

районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 135–136.

Червень, 26 (понеділок)

Директива ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР про порядок авансування колгоспників на трудовні. Визнано шкідливим хаотичну видачу авансів та створення так званого «громадського харчування», рекомендовано видавати аванси колгоспникам «організованим порядком» / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 538–539.*

Протокол допиту звинуваченого. Зазначено, що мешканець с. Степанівка Лугинського району Київської області заховав труп померлого від голоду брата у власному дворі, згодом «...почав обрізати з нього м'ясо, варити і їсти, а також давав варене м'ясо їсти маленькому синові», тому що «не мав нічого їсти». Зізнався також у тому, що «...мені ще хотілося м'яса, для чого я задушив свого сина К., якого також зварив і з'їв протягом двох днів» / *ДА МВС України. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15137. – Арк. 6–7.*

Червень, 27 (вівторок)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Помер «від недоїдання» 13-річний хлопчик Я. Михно / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 136.*

Уповноважений Наркомвнуторгу СРСР в Україні М. Каттель інформував союзний уряд про те, що Всеукраїнська контора «Торгсин» одержала план мобілізації валюти в обсязі 22 млн крб. / *ЦДАВО України. – Ф. 4051. – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 1–2.*

Червень, 28 (середа)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Помер «від недоїдання» 24-річний чоловік Г. Проценко / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 136.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Червень, 29 (четвер)

Протокол допиту звинуваченого. Зазначено, що мешканка с. М. Андрушівка Андрушівського району Київської області, йдучи на роботу в колгосп, наказала старшому синові зарізати 9-річного брата, а після повернення з роботи смажила і їла разом з дітьми, «допоки не з'їли всього» / *ДА МВС України. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15361. – Арк. 15.*

Червень, 30 (п'ятниця)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Помер «від недоїдання» 25-річний чоловік М. Чабан / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 136.*

Липень, 1 (субота)

Політбюро ЦК ВКП(б) вирішило видати для Дніпропетровської області 300 т борошна із союзного резерву, а також 700 тис. пудів жита продовольчої допомоги. Визначено норму витрат зернових на авансування колгоспників за кількістю вироблених трудовнів: 10–15 % від фактично намолоченого хліба / *РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 923. – Арк. 20.*

Станом на 1 липня 1933 р. в Україні діяло 249 магазинів системи торгсину / *ЦДАВО України. – Ф. 4051. – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 56.*

Липень, 2 (неділя)

Наказ ДПУ УСРР «Про оперативний облік». Зазначено про необхідність обліку оперативних заходів ДПУ на виконання нових завдань / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 898.*

Липень, 3 (понеділок)

Книги запису цивільного стану Граденицької сільської ради Одеського району. Померла від «виснаження» 2-річна дівчинка М. Баран / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 313.*

Липень, 4 (вівторок)

Харків. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про розподіл штрафів, що їх накладають за невиконання натуральних державних зобов'язань». Зазначено, що від штрафів, які накладають сільські ради за невиконання натуральних державних зобов'язань, перераховують 40 % суми до загального союзного держбюджету, 25 % – до бюджету райвиконкому або міськради, 10 % – до особливих фондів при РВК, витрати якого спрямовували на підтримку осіб, що постраждали від куркульського насильства, 25 % до бюджету сільської ради, на території якої стягнуто штраф / *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1933. – № 33. – Арт. 428.*

Липень, 5 (середа)

Доповідь секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана на другому обласному з'їзді колгоспників-ударників. Зазначив той факт, що «...ми маємо зараз в окремих областях, районах, селах: голод, смерть від голоду, навіть окремі випадки, коли поїдають людей, не кажу вже про те, що ідять худобу, що упала, – це ганьба, для кого – для нас, в першу чергу, нас – партійних керівників, партійної організації, починаючи з обласних і кінчаючи сільськими», позаяк «...торік у весняну посівкампанію райони засіяли на 48, 50, 70, 74 %, рідко хто засіяв до 100, і, по-друге, коли збирали врожай, чимало врожаю загинуло на полі», а витрати хліба на громадське харчування в колгоспах вдвічі–втричі перевищували видачу на трудодні / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 540–541.*

Липень, 6 (четвер)

Книга запису смерті Мокиївської сільради Чорнухинського району Харківської області. Померла «від параліча серця» 5-річна дівчинка П. Бойко / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 126.*

Книги запису цивільного стану Граденицької сільської ради Одеського району. Помер від «гострого виснаження» 48-річний чоловік Ф. Величко / *Голодомори в Україні:*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 312.

Липень, 7 (п'ятниця)

Покінчив життя самогубством член ЦК і політбюро ЦК КП(б)У М. Скрипник / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 901.*

Липень, 8 (субота)

Книга запису смерті Мокиївської сільради Чорнухинського району Харківської області. Померла «від параліча серця» 2-річна дівчинка В. Мигаль / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 126.*

У Харкові відбувся похорон М. Скрипника. Серед почесної варти – П. Постишев, С. Косіор, Г. Петровський, В. Чубар, М. Чувирін, М. Попов, В. Балицький, В. Затонський, О. Шліхтер, Й. Якір. У промові Г. Петровський назвав Скрипника засновником комуністичної партії більшовиків України, котрий «став жертвою знахабнілого класового ворога». Виступили В. Затонський, К. Сухомлин, які визнали самогубство Скрипника «чорною плямою, що її не зможе змити його славне минуле» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 9 липня.*

Липень, 9 (неділя)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про здавання зерна державі». Скасовано постанову РНК УСРР від 3 травня 1933 р. «Про перебіг вручення зобов'язань щодо постачання зерна державі» про зарахування врожаю з присадибних ділянок колгоспників у рахунок натуроплати за трудовні. Встановлено, що зернові культури, засіяні колгоспниками на присадибних землях, крім частини, що підлягає хлібоздаванню порядком податку, залишаються в їхньому розпорядженні / *ЗУ України. – 1933. – № 37. – Арт. 482.*

Липень, 10 (понеділок)

Доповідна записка італійського консула в Харкові. Інформував міністерство закордонних справ Італії про те, що в Україні «дуже жахлива» ситуація: «за винятком районів, безпосе-

редньо прилеглих до міст в радіусі п'ятидесяти кілометрів, і великих міст, країна охоплена голодом, тифом, дизентерією; кажуть ще про холеру і навіть чуму», а «голод знищив половину сільського населення», позаяк «смертність у селах часто сягає 80 відсотків, але не буває нижче 50 відсотків» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 903.

Липень, 11 (вівторок)

Книга запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Померли «від недоїдання» двоє осіб – дитина 2-х років та 73-річний чоловік / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 133.

Липень, 12 (середа)

Кремлівський кабінет Й. Сталіна відвідали С. Косіор та В. Молотов. Розмова тривала з 20.15 до 23.40 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив*. – 1995. – № 2. – С. 189.

Київ. Промова секретаря ЦК КП(б)У М. Попова на зборах партактиву м. Києва. Визначив основні «антиленінські помилки» М. Скрипника: надання пріоритетного значення національному питанню, зосередження лише на боротьбі з великодержавним шовінізмом, приниження ролі Леніна і Сталіна з теорії національного питання, обґрунтування примусової українізації в школі, відмежування української радянської культури від культури російських робітників, антипартійна теорія «націонал-більшовизму» / *«Пролетарська правда»*. – 1933. – 18 липня.

Липень, 13 (четвер)

Кремлівський кабінет Й. Сталіна відвідав С. Косіор. Розмова тривала з 15.55 до 18.05 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив*. – 1995. – № 2. – С. 195.

Липень, 14 (п'ятниця)

Москва. Постанова колегії Народного комісаріату зернових і тваринницьких радгоспів СРСР про збільшення для них

Голодомор 1932–1933 років в Україні

хлібозаготівельного плану на 7,5 млн пудів / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 319.

Липень, 15 (субота)

Обвинувальний висновок. Зазначено, що мати і донька з с. Яблунівка Лисянського району Київської області заманили до хати та вбили протягом трьох неділь трьох дітей для харчування сім'ї / *ДА МВС України.* – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15149. – Арк. 15.

Село Гайворон Володарського району Київської області. Зафіксовано факт убивства жебраків із метою людодіства / *ДА МВС України.* – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 15166. – Арк. 14.

Харків. Постанова РНК УСРР та ЦК КП(б)У «Про організацію збирання, молотьби та хлібоздавання одноосібних господарств». Zobов'язано голів сільрад і секретарів сільпартосередків не пізніше 20 липня 1933 р. опрацювати й затвердити на президіях та пленумах сільрад заходи щодо проведення збирання, молотьби та хлібоздавання кожним одноосібним господарством, об'єднати їх у 10–20-ти кутках, щоб стежити за організацією роботи, та виділити уповноважених за виконанням кожним одноосібником своїх зобов'язань зі хлібоздавання, надавати кожні три дні звіти, створювати супряж з вивезення хліба, застосовувати заходи дотермінового стягнення всього річного плану хлібоздавання, притягати винних до судової відповідальності за порушення закону про обов'язкове постачання зерна державі, уникати зустрічних планів / *«Комуніст».* – 1933. – 17 липня.

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про зернопоставки червоноармійських колгоспів України». Задовольнили клопотання ЦК КП(б)У про зниження на 50 % обсягу зернопостачання для червоноармійських колгоспів України, які виростили перший врожай / *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы.* 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 774–775.

Липень, 16 (неділя)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про безгосподарні засіви одноосібників». Zobов'язано обласні та районні комітети передати до 20 липня 1933 р. безгосподарні засіви одноосібників найближчим колгоспам із тим, щоб частину врожаю зали-

шити для колгоспу за роботу, витрачену на збирання та молотьбу, а решту врожаю передати до фонду державних хлібозаготівель / *ЗУ України*. – 1933. – № 37. – Арт. 477.

Харків. Телеграма С. Косіора і П. Постишева Й. Сталіну про використання робітників, міського населення й кустарів на збиранні врожаю. Запропоновано залучити робітників-відпускників, за винятком працівників вугільної, металургійної, хімічної промисловості і важкого машинобудування. Орієнтовна мінімальна потреба в додатковій робочій силі обрахована по Одеській області – 40 тис. осіб, по Дніпропетровській – 10 тис. осіб, по Харківській – 30 тис. осіб, по Донецькій – 10 тис. осіб. З метою заохочення міського населення до участі в збиранні врожаю, колгоспам було дозволено здійснювати оплату праці зерном таким чином, щоб кожний дорослий робітник, що пропрацював 2–3 тижні, міг заробити приблизно 5–6 пудів хліба, а підліток – 2–3 пуди / *Трагедія советської деревни: колективизація и раскулачивание: Документи и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 774–775.*

Липень, 17 (понеділок)

Постанова бюро Арбузинського КП(б)У Одеської області про роботу правління колгоспу «Жовтнева революція» Костянтинівської сільради, яка була спрямована на зрив та дискредитацію хлібоздачі. Зауважено, що члени управи колгоспу Богородицький, Мар'янов і Малиш роздали колгоспникам на трудовні без відома МТС, цим вони порушили закон про те, що 90 % з намолоченого мало негайно завозитися до елеваторів на хлібоздачу і лише 10 % залишатися в колгоспі на внутрішні потреби для оплати на трудовні та на фураж. Прокуратурі доручено негайно розглянути справу, щоб притягти винних до відповідальності. Ухвалено надрукувати постанову в пресі, щоб запобігти аналогічним випадкам в інших колгоспах / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 542.

Липень, 18 (вівторок)

Книга запису смерті Мокиївської сільради Чорнухинського району Харківської області. Помер 11-річний хлопчик Г. Ткаченко / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини:*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 127.

Липень, 19 (середа)

Відбувся з'їзд 500 «трудящих одноосібників» Вінницької області. Виступив голова облвиконкому О. Триліський, який «закликав всіх трудящих одноосібників області домогтися вирішальних успіхів у збиранні та хлібоздаванні з тим, щоб зробити цей рік останнім роком труднощів» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 20 липня.*

Липень, 20 (четвер)

Книга запису смерті Мокиївської сільради Чорнухинського району Харківської області. Помер 5-річний хлопчик Д. Яценко / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 127.*

Липень, 21 (п'ятниця)

Постанова бюро Київського обкому КП(б)У про відкриття кіосків у Ворзелі, Боярці, Пущі-Водиці, Дарниці, Святошині для «продажу комерційного хліба» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 905.*

Липень, 22 (субота)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про витрачання трудоднів на адміністративний та обслуговний апарат колгоспів». Зазначено, що у низці колгоспів перевитрачено велику кількість трудоднів коштом колгоспників, що працюють на виробництві, зобов'язано ревізійні комісії перевірити витрати трудоднів на адміністративний апарат / *ЗУ України. – 1933. – № 37. – Арт. 479.*

Липень, 23 (неділя)

Інформація Солобковецького райкому КП(б)У Вінницької області про «зрізання колосків», про початок жнив, про випадок людоїдства в с. Тарасівка / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 908.*

Липень, 24 (понеділок)

Звернення греко-католицького єпископату Галичини до світової громади про голодомор в Україні, про вимирання українських селян / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 909.

Липень, 25 (вівторок)

Звернення Українського громадського комітету допомоги до українського народу з протестом проти «російських комуністів-більшовиків, що вогнем і мечем знищили українську державу над Дніпром, що багнетами насадили свою диктатуру на нашій землі, розпинають тепер український нарід» та «виголоджують усе населення на Україні» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 911–912.

Липень, 26 (середа)

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомляла, що в Скадовському районі Одеської області в колгоспах «Червоний колосок», «Передовик», «Перше травня» «вирішили замість видавати колгоспникам аванси за трудовими, влаштувати спільне харчування», а в деяких колгоспах «зволікають видання авансів, або зовсім відмовляють колгоспникам в авансуванні» / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 26 липня.

Липень, 28 (п'ятниця)

Постанова бюро Київського обкому КП(б)У про неприпустимість масового зрізання колосків та про відсутність будь-якої охорони врожаю у Бородянському районі / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 543.

Книги запису цивільного стану. На території Граденицької сільради Одеського району померло з діагнозом «виснаження» та «гостре виснаження» 27 осіб різного віку від 7 місяців до 80 років / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи*. – Одеса, 2007. – С. 311–314.

У передовій статті газети «Вісті» ВУЦВК зазначалося, що «злочиним є порушувати встановлений від партії і радянської влади порядок, за яким авансами на трудовні видається

Голодомор 1932–1933 років в Україні

не більше 10–15 % від фактичного обмолоту» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 28 липня.

Липень, 29 (субота)

Харків. Постанова РНК УСРР «Про повернення трудящим одноосібникам-біднякам та середнякам їхніх зернових засівів, що їх було передано колгоспам як безгосподарні». Визнано за доцільне повернути трудящим одноосібникам-біднякам та середнякам, що поверталися до села, їхні зернові посіви, передані колгоспам, якщо вони не були конфісковані за ухвалою суду або райвиконкому в порядку репресії за саботаж, якщо одноосібник погодився виконати план хлібоздавання державі та гарантує це, взяв на себе зобов'язання провести осінню сівбу / *ЗУ України*. – 1933. – № 37. – *Арт. 481*.

Харків. Постанова РНК УСРР «Про заходи до попередження паразитарних тифів в осінньо-зимовий період 1933–34 року». Зобов'язано народні комісаріати, облвиконкоми та райвиконкоми і міськради відремонтувати до 15 серпня всі лазні та пральні, завершити до 1 жовтня будівництво нових, забезпечити готелі душовими та дезінсекторами для санітарної обробки приїжджих, закінчити будівництво ізоляційно-перепускних пунктів і перепускників, керівників усіх підприємств, промислових і сільськогосподарських, – забезпечити ізоляційно-перепускні пункти та перепускники водою, паливом, милом, деззасобами й персоналом для двозмінної роботи, створити ізопункти на залізничних станціях, організувати санітарно-дозорні пункти, збудувати 2700 лазень на селі / *ЗУ України*. – 1933. – № 43. – *Арт. 548*.

Липень, 31 (понеділок)

Власний кореспондент газети «Вісті» ВУЦВК повідомив, що Димерський район Київської області першим виконав липневий план хлібоздавання – 148 % плану / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 1 серпня.

Серпень, 1 (вівторок)

Політбюро ЦК ВКП(б) дозволило видати Харківській області 50 тис. пудів жита для надання продовольчої допомоги колгоспам за умови повернення до 10 серпня 1933 р. / *РДАСП*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 927. – Арк. 7.

Постанова політбюро ЦК КП(б)У про план та порядок продовольчого забезпечення хлібом робітників, інженерно-технічних працівників, службовців 600 г на день. Запропоновано перевести з 1 серпня забезпечення хлібом учителів, агрономів, медперсонал за рахунок 2 % нарахувань на поставку державі зерна колгоспами та одноосібниками / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 543–544.

Харків. Постанова політбюро ЦК КП(б)У про план продовольчого постачання України на серпень 1933 р. Ухвалено зобов'язати обкоми і виконкоми повністю поновити норми постачання хлібом для робітників, ІТР, службовців і їхніх утриманців особового і першого списків, не допускаючи в подальшому їх порушення. Норми хлібопостачання для робітників другого списку встановлено в розмірі 600 г на день. Визначено асортимент постачання борошном робітників окремих промислових центрів УСРР, починаючи з 15 серпня. Накреслено заходи їх безперебійного забезпечення хлібом, м'ясом і цукром. Ухвалено перевести на постачання хлібом за рахунок 2 % нарахувань на поставку хліба державі колгоспами і одноосібниками учителів, медиків, агрономічних і ветеринарних фахівців та їхніх утриманців. Висловлено клопотання до ЦК ВКП(б) щодо включення до списку міст, де проводиться вільний продаж хліба: Чернігова, Проскурова, Кам'янця-Подільського, Житомира, Бердичева, Полтави, Кременчука і Сум. У зв'язку з цим вирішено поставити перед А. Мікояном питання про відкриття в Харкові 2–3 гастрономів та 2–3 комерційних ресторанів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 543–545.

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала статтю Ю. Войцехівського «Красномовний підсумок». Зазначено, що протягом засівної та пропашної кампаній український Червоний Хрест організував 2714 дит'ясел, охопив ними 172 420 дітей, утворив 5877 санітарних постів, 320 пересувних голярень, 508 тимчасових лазень, 7916 аптечок по колгоспних бригадах, зроблено 100 тис. щеплень, «щоб попередити епідемічні захворювання колгоспників» та «допомогти партії зробити 1933 р. останнім роком труднощів» / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 1 серпня.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Серпень, 2 (середа)

Раднарком СРСР та ЦК ВКП(б) видали постанову «Про порядок засипки фондів на потреби колгоспів і розподіл зерна між колгоспниками за трудовнями». Дозволялося створення насінневого і фуражного фондів після виконання річного хлібозаготівельного плану, здійснення натуроплати МТС і повернення позики, а потім розподіляти зерно на зароблені трудовні. Інших витрат не передбачалося / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 914.

Книги запису смерті Пісківської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Помер 3-річний хлопчик А. Козир / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 119.

Книги запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району. Помер 3-річний хлопчик О. Яценко / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 119.

Серпень, 3 (четвер)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про порядок засипання фондів на потреби колгоспів і розподіл зерна між колгоспниками за трудовнями» / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 3 серпня.

Повідомлялося, що 15 районів Дніпропетровської області виконали липневий план хлібозаготівель / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 4 серпня.

Серпень, 4 (п'ятниця)

Газета «Комуніст» опублікувала постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про порядок засипки фондів на потреби колгоспів і розподіл зерна між колгоспниками за трудовнями» / *«Комуніст»*. – Харків, 1933. – 4 серпня.

Серпень, 5 (субота)

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Підкреслено необхідність хлорування водогонів у містах України / *ЦДАВО України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 89.

Серпень, 6 (неділя)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала передову статтю «Стерти з лица землі ворогів народу» зі звітом про виконання постанови від 7 серпня 1932 р. / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 6 серпня.

Серпень, 7 (понеділок)

Постанова ЦК КП(б)У «Про хлібоздачу в перший п'ятиденник серпня». Зазначено, що Україна виконала лише 84 % липневого плану. В одноосібному секторі виконання липневого плану становило від 1 до 4,2 %. Вказано Вінницькому, Харківському та Київському обкомам «на загрозовий стан щодо темпів хлібоздачі по одноосібному секторові» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 8 серпня.

Серпень, 9 (середа)

Звіт управляючого справами РНК СРСР І. Мірошнікова про використання зернових культур з урожаю 1933 р. Витрачено понад 1,3 млн т, із них для нормованого постачання 390 тис. т, вільного продажу 100 тис. т, для ОДПУ 28 тис. т, для ГУЛАГу 4 тис. т, для спецпереселенців 5 тис. т, для стимулювання заготівель 77 тис. т, для експорту 55 тис. т, для різних фондів 236 тис. т / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 914–915.

Книги запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померла півторарічна дитина К. Яценко / *Ні могили, ні хрестного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 127.

Серпень, 10 (четвер)

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Визнано недостатньою організацію боротьби з висипним тифом та підготовку до подолання кишкових інфекцій в м. Горлівка та його околицях / *ЦДАВО України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 119.

Серпень, 11 (п'ятниця)

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Зобов'язали санепідеміологічні служби в районах провести дез-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

інфекціювання робітників, які поверталися зі «збиральної кампанії» / ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 129.

Серпень, 12 (субота)

Кривушівська сільрада Кременчуцького району Полтавщини виконала достроково план хлібоздачі державі: по колгоспному сектору – 1802 ц, по одноосібному 38,1 ц. Сільраду відвідав Г. Петровський / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 12 серпня.

Серпень, 13 (неділя)

Овруцький район Київської області виконав липнево-серпневий план хлібозаготівель на 135,2 % / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 14 серпня.

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомила рішення Дніпропетровського облвиконкому та обкому КП(б)У про застосування репресій (штраф, дострокове стягнення річного зобов'язання, позбавлення права витратити 10 % від фактично-обмолоченого хліба на авансування колгоспників, заборона молотити зерно для власних потреб) / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 14 серпня.

Серпень, 14 (понеділок)

Книги запису смерті Пісківської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померла 3-річна дитина П. Тимошенко / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 119.

Серпень, 15 (вівторок)

Політбюро ЦК ВКП(б) за участю Кагановича, Молотова, Сталіна відхилило пропозиції ЦК КП(б)У про видачу хліба на трудодні, запропонувавши видавати зерно на трудодні з метою стимулювання збирання та вивезення буряків на приймальні пункти. Дозволено буряківничим радгоспам України після виконання ними хлібозаготівельних завдань та створення насінневих фондів розподілити на трудодні 80 % наявного хліба, а 20 % залишити на час вивезення буряків із поля. Заборонило постанову ЦК КП(б)У від 9 серпня 1933 р.

про продаж комерційного хліба по 2 кг «на руки» та випічку здобного хліба. Запропонувало створити Всесоюзний переселенський комітет при РНК СРСР / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 928. – Арк. 26.

Серпень, 16 (середа)

Доповідна записка голови ЦКК КП(б)У В. Затонського про стан громадського харчування та порушення вимог розподілу хліба на трудодні. Відвідав 11 районів колгоспів, у яких виявив, що «...законних авансів на трудодень не видають», громадського харчування немає, а замість борщу та каші варять «затирку». Там, де «видали на трудодні», працюють добре / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 544–545.

Книги запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померла 7-річна дитина К. Бойко / *Ні могили, ні хрестного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 127.

Серпень, 17 (четвер)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала інформацію про виконання річного плану хлібозаготівель. Зазначено, що колгоспи з обслуговуванням МТС виконали план на 27,2 %, одноосібники – на 17,7 %, радгоспи – на 25,2 % / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 17 серпня.

Постанова президії ЦКК КП(б)У і колегії НК РСІ УСРР «Про організацію перевірки органами КК-РСІ приймання та збереження хліба». Підкреслено необхідність якісного і «цілодобового приймання хліба на пунктах» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 20 серпня.

Серпень, 18 (п'ятниця)

Постанова РНК СРСР «Про порядок записки фондів для потреб колгоспів». Заборонено радянським і партійним органам створювати в колгоспах додаткові фонди, що зменшують кількість зерна для розподілу на трудодні. Надано право колгоспникам «вільно» використовувати лишки після виконання колгоспами їхніх зобов'язань перед державою та створення обов'язкових фондів – насінневих, страхових і фуражних / «Правда». – 1933. – 19 августа.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Серпень, 19 (субота)

Зарнорадгосп «Червоний Перекоп» Одеського району закінчив збирання зернових культур на площі 33,125 га, а державі здано 800 тис. пудів – 50,3 % річного плану. Комбайнами зібрано 61 % зернових / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 20 серпня.*

Серпень, 20 (неділя)

Опубліковано передову статтю в газеті «Вісті» ВУЦВК «Рішуче піднести роботу в одноосібному секторі». Зазначено, що селянські господарства виконали 17,7 % річного плану / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 20 серпня.*

Серпень, 21 (понеділок)

Повідомлення Торгпредства СРСР в Австрії про заборону ввезення до Австрії вівса, ячменю, кукурудзи, висівок, жмиху, сіна, буряку кормового та запровадження мита на пшеницю / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 324–325.*

Серпень, 22 (вівторок)

Москва. Лист Кагановича до Сталіна щодо порядку розподілу зерна колгоспникам на трудодні, узгодженого з С. Косіором, П. Постишевим, І. Варейкісом, М. Хатаєвичем / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 310.*

Серпень, 23 (середа)

Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення про застосування репресій проти колгоспів та одноосібників, які не виконували місячного плану хлібозаготівель / *ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 318. – Арк. 3.*

Серпень, 24 (четвер)

Постанова бюро Зміївського райкому КП(б)У Харківської області про боротьбу з дитячою безпритульністю. Зобов'язано установи та організації виявити до 1 вересня сиріт віком до 3-х років і старші, влаштувати перших до дитбудинків, інших повернути до батьків або на утримання колгоспів, родичів / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 551.*

Серпень, 25 (п'ятниця)

Харків. Лист секретаря ЦК КП(б)У М. Попова до Сталіна та Кагановича. Інформував про те, що редакція газети «Комуніст» одержала з Полтави «Тези», написані невідомим автором, у яких ішлося про «нечуваний в історії людства голод, що охопив всі райони України, Кубані і північну частину ЦЧО», про «смерть мільйонів беззахисних селян, людоїдство», про пошук «організаторів і натхненників голоду як в ЦК, так і в сільських комосередках» / *РДАСП. – Ф. 81. – Оп. 3. – Спр. 131. – Арк. 43–62.*

Серпень, 26 (субота)

О 9-й годині ранку радянським пароплавом «Чичерін» до Одеси прибув Едуард Ерріо у супроводі сенатора Серлена, депутата Жюльєна і Марсея Рея. На пристані Е. Ерріо зустрічали голова Одеського облвиконкому Пахомов, голова Всеукраїнського товариства культурного зв'язку із закордоном П. Любченко. Відвідав колгосп «Червоний промінь» в с. Біляївка, запитував про трудовні, перебував серед колгоспників близько 2-х годин. О 22-й годині виїхав до Києва / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 27 серпня.*

Серпень, 27 (неділя)

Книги запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Помер 2-річний хлопчик М. Бойко від «паралічу серця» / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 128.*

О 10.40 швидким потягом Одеса–Москва до Києва прибув Е. Ерріо, якого зустріли голова Київського облвиконкому М. Василенко, заступник голови Київської міськради Хитрик. Е. Ерріо відвідав Софійський собор та Всеукраїнську академію наук, Золоті ворота, здійснив подорож по р. Дніпро на пароплаві «Калінін», побував у Києво-Печерській лаврі / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 28 серпня.*

Серпень, 28 (понеділок)

Лист Й. Сталіна до Л. Кагановича про те, що С. Косіор та П. Посишев ставляться до чистки парторганізації Донецької області «несерйозно», що «українці хочуть витіснити поти-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

хеньку Саркіса з Донбасу замість Терехова» / *РДАСПІ*. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 80. – Арк. 43–45.

Серпень, 29 (вівторок)

Політбюро ЦК ВКП(б) дозволило Дніпропетровському обкому та облвиконкому зменшувати розміри хлібозаготівель для окремих маловрожайних колгоспів, зараховуючи зменшення завдань у борг до наступного врожаю 1934 р. одноосібникам, які не виконали плану продажу державі картоплі. Дозволено компенсувати зерновими культурами. Надано відпустку А. Луначарському та 2 тис. золотих карбованців для лікування за кордоном. Встановлено порядок видачі зерна колгоспникам на трудовні: колгоспи визначають кількість зерна, що припадає на один трудовдень, враховуючи наявність вироблених трудовнів з 1 січня 1933 р., а також витрати трудовнів на час посівної кампанії озимого зернового клину / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 929. – Арк. 13.

Москва. Телеграма заступника голови Комітету заготівель СРСР М. Чернова уповноваженому із заготівель при РНК УСРР М. Степанському про необхідність посилення темпів відвантаження зерна на експорт / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 326–237.

Серпень, 30 (середа)

Доповідна записка ДПУ УСРР ЦК КП(б)У. Прем'єр-міністр Франції Едуард Ерріо відвідав Харків, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Одесу, Київ. Перебуваючи на території Софійського собору, звернув увагу на імператорські риси дзвіниці, зустрівся з ученими Академії наук. Зазначено, що на Україні Ерріо «...цікавився головним чином двома питаннями: 1) чи є у нас голод, до того ж це питання він пов'язував, звичайно, з основним питанням про успішність чи крах колективізації і 2) національне питання...», але після розмов із представниками влади мав «...тверде переконання, що ніякого голоду у нас немає і, хоча Альфан і Рей підкреслювали, що зовсім недавно голод на Україні був, він переконався, що ми вірно інформуємо його про минулі і тепер подолані труднощі». У Харкові відвідав дитячу комуна ім. Держинського, «їздив туди, куди хотів», зустрівся з В. Чубарем / *ЦДАГО України*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6204.

Серпень, 31 (четвер)

Постанова РНК «Про переселення на Кубань, Терек та Україну». Запропоновано Всесоюзному переселенському комітету при РНК СРСР організувати до початку 1934 р. переселення в Україну 15–20 тис. сімей, а на Кубань і Терек не менше 10 тис. сімей / *ДА РФ. – Ф. 5446. – Оп. 1. – Спр. 470. – Арк. 185.*

Вересень, 1 (п'ятниця)

Книги запису смерті Пісківської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Померла однорічна дитина Г. Шило / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення. – Чорнухи; К., 2004. – С. 129.*

Вересень, 2 (субота)

Москва. Лист Л. Кагановича до Й. Сталіна. Зазначено, що Саркіса призначено першим секретарем Донецького обкому КП(б)У, а питання про «оформлення» другим секретарем Р. Терехова відкладено, тому що «українці, і він сам, і Саркіс навряд чи цього захочуть» / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 326.*

Вересень, 3 (неділя)

Постанова Козелецької районної міліції Харківської області про вилучення 100 кг зерна із трудовнів колгоспниці М. Лобась за зрізані колоски / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 631.*

Вересень, 4 (понеділок)

Промова Г. Петровського на обласному «зльоті» передових колгоспів Дніпропетровщини. Зазначив, що «колгоспний лад остаточно переміг усіх своїх ворогів» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 4 вересня.*

Вересень, 5 (вівторок)

Чернігів. Повідомлення газети «Більшовик» про незадовільну явку учнів до школи: в Остерському районі – 52 %, у Варвинському – 70 %, у Березівському – 77 %, Коропському – 74 %, Мало-Дівицькому – 54 % учнів / *«Більшовик». – Чернігів, 1933. – 5 вересня.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Вересень, 6 (середа)

Книги запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Помер 6-річний хлопчик І. Кулик / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення.* – Чорнухи; К., 2004. – С. 128.

Вересень, 7 (четвер)

Москва. Лист Л. Кагановича до Й. Сталіна. Повідомляє, що деякі члени Української Академії наук – галичани, що живуть у Львові, – демонстративно хочуть позбутися звань академіків, тому «українці ставлять питання» про їх виключення / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 333.

Вересень, 8 (п'ятниця)

Раднарком СРСР зобов'язав «Експортхліб» забезпечити прийомку в портах 66 млн пудів експортного хліба / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 928.

Вересень, 9 (субота)

Москва. Лист Кагановича до Сталіна про порядок денний пленуму ЦК КП(б)У: про підсумки жнив, про хід хлібозаготівель, осіннього засіву та організаційно-господарське зміцнення колгоспів, про підсумки здійснення ленінської національної політики в Україні / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 335.

Вересень, 10 (неділя)

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Зазначено, що в Дніпропетровській області за 8 місяців розгорнуто 75 % «примітивних лазень» по районах, ізопропускпунктів, а також запропоновано здійснити «рішучий перелом у виконанні плану щеплень проти черевного тифу і різачки» / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 147–148.

Вересень, 11 (понеділок)

Постанова політбюро ЦК КП(б)У про переселення в степові райони України 22 тис. сімей, із них до Одеської і Дніпро-

261

петровської областей – по 9 тис., Донецької – 4 тис. сімей. Вербування проводити з колгоспників та одноосібників, які виявили бажання переїхати до степових колгоспів. Переселення здійснювали з Чернігівської, Київської та північних районів Вінницької області / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 930.

Повідомлення генерального консульства Німеччини в Україні про перебування колишнього французького прем'єр-міністра Е. Ерріо в Україні та Росії / *Der ukrainische Hunger-Holocaust Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen... Akten des deutschen Auswärtigen Amtes Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleit. Von dr. D. Zlepko*. – Sonnenbühl, 1988. – S. 182.

Вересень, 12 (вівторок)

Телеграма члена політбюро, секретаря ЦК ВКП(б) А. Кагановича та кандидата в члени політбюро ЦК ВКП(б), наркома постачання СРСР А. Мікояна генеральному секретареві ЦК ВКП(б) Й. Сталіну. Вказано на необхідність заборони колгоспної торгівлі і децентралізованих заготівель картоплі до виконання річного плану обов'язкового постачання картоплі державі. Водночас із метою боротьби зі спекуляцією та покращання постачання картоплею груп населення, яких не було прийнято на централізоване постачання, видано директиву організувати вільну торгівлю картоплею в низці магазинів Москви, Ленінграда та Харкова. Зокрема, в Москві – щоденний продаж 400 т у 80 магазинах, Ленінграді – 250 т у 50 магазинах та Харкові – 60 т у 20 магазинах. Ціну накреслено в розмірі 1 крб. 20 коп. за кг (ціна за нормованого продажу – 25 коп., базарна ціна – від 1 крб. 25 коп. до 2 крб. 50 коп.). Відпуск в одні руки накреслено обмежити трьома кілограмами. Торгівлю запропоновано розпочати в Москві та Ленінграді з 25 вересня, а в Харкові з 1 жовтня / *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* – М., 2001. – С. 339.

Вересень, 13 (середа)

Лист Арбузинського райкому КП(б)У до Одеської комісії з чистки партії. Просив обком партії вжити заходів до облсуду і «допомогти вдарити по класовому ворогові» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 932–933.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Вересень, 14 (четвер)

Передова стаття газети «Вісті» ВУЦВК. Підкреслено, що ЦК КП(б)У зобов'язав «всі парторганізації за всяку ціну зберегти високі темпи хлібоздачі». Зазначено про «небезпечне зниження» хлібозаготівель в Одеській, Київській, Чернігівській і Донецькій областях: у Дніпропетровській 24 райони із 48 «мають рівень хлібозаготівель набагато нижчий за пересічно-обласний», на Київщині з 74 районів 40 «дають нижчі показники», на Чернігівщині 26 районів із 36 знизили темпи / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 14 вересня.

Вересень, 15 (п'ятниця)

Лист вчителя Бесарабова до редакції газети «Вісті» ВУЦВК про голодування педагогів Одеської області. Назвав централізоване постачання учителів «центромучительством», тому що «замість минулої голодухи і отікання від голоду наприкінці року, – в цьому році голод у весь розмах розпочався з початку учбового року», бо «як же не голодувати, як видали централізовано за серпень по 30 кг борошна на працюючого та 15 кг на утриманців» / Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 934.

Вересень, 16 (субота)

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про вільний продаж висівків у державних магазинах. Серед 21 міста, у яких було дозволено продаж, були також Харків, Дніпропетровськ і Київ / РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 931. – Арк. 10.

Вересень, 17 (неділя)

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про збір мірчука в Україні. Зобов'язано ЦК КП(б)У протягом жовтня виконати жовтневий план надходження мірчука, а також припинити недобір за липень–серпень та попередити С. Косіора і секретарів обкомів України, що недобір мірчука до 1 жовтня буде вилучено з обсягу постачання хліба за місяць / РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 931. – Арк. 12.

Вересень, 18 (понеділок)

Доповідна записка експерта посольства Німеччини в СРСР Отто Шіллера. Зазначив про низький врожай, але «при практичному розподілі можна було б мати, якщо не

достатнє харчування, то таке, якого б вистачило, щоб уникнути великої смертності від голоду». Вважав причиною голоду не експорт зерна, а що він «викликаний тільки з-за брутальних методів реквізування». Допускав, що кількість померлих від голоду становила від 25 до 50 % населення, або 10 млн жертв / *Der ukrainische Hunger-Holocaust Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen... Akten des deutschen Auswärtigen Amtes Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleit. Von dr. D. Zlepko. – Sonnenbühl, 1988. – S. 196–197.*

Вересень, 19 (вівторок)

Рішення Бабанського райвиконкому на Київщині про посилення покарання одноосібників за невиконання хлібозаготівель. Вирішено замінити двократний штраф за невиконання хлібозаготівель п'ятикратним / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 635.*

Вересень, 20 (середа)

Заготовлено в СРСР 886 млн пудів зернових культур проти 441 млн пудів минулого року / *РДАСПІ. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 741. – Арк. 67–68.*

Вересень, 21 (четвер)

Повідомлення сількора М. Наумова до редакції газети «Колгоспне село» про примусове відбирання корів на м'ясозаготівлю у колгоспників с. Іскрівка Лубенського району Харківської області. Зазначалося, що на скарги селян голова колгоспу відповідав: «Мені лише б сільраді було добре, а ви хоч повиздыхайте» / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 635.*

Вересень, 22 (п'ятниця)

Постанова РНК УСРР «Про впорядкування обліку та запису трудовнів» від 21 вересня. Визнано за недолік запізнення запису трудовнів до трудових книжок і в таблиці бригадирів, відсутність перевірки правильності нарахування трудовнів, неправильну оцінку праці в трудовнях, «трудові книжки не роздаються на руки колгоспникам» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 22 вересня.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Вересень, 23 (субота)

Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи з доприселення в степові райони». На підрозділи Наркомзему УСРР покладалося завдання з організації переселення колгоспників та одноосібників із північних та центральних областей України у південні / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 939.

Вересень, 24 (неділя)

Лист Л. Кагановича до Й. Сталіна про хід хлібозаготівель в СРСР. Зазначив, що порівняно з 1931 та 1932 роками «ми побігли далеко вперед», але «небезпека “запаморочення від успіху” існує». Питав Сталіна, «чи не треба реагувати на зниження темпів» / *РДАСПІ.* – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 741. – Арк. 67–68.

Вересень, 25 (понеділок)

Директива заступника голови ОДПУ Г. Ягоди про посилення боротьби з розкраданням державної і громадської власності. Вимагав негайного завершення слідчих справ про розкрадання / *Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД.* – К., 2007. – С. 305.

Вересень, 26 (вівторок)

Постанова РНК СРСР про валовий збір 1932 р. Визначено підрахунки ЦУНГО в обсязі 698,7 млн ц / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 940.

Вересень, 27 (середа)

Звернення Європейської федерації українців за кордоном до міністра іноземних справ Великої Британії Д. Саймона про допомогу голодуючому населенню в УСРР. Висловлено сподівання, що «англійські делегати в Лізі Націй, у Міжнародному Допомоговому Союзі і в інших міжнародних органах, здатних подавати допомогу потерпілому населенню, порушать і наполягатимуть на вирішенні питання про організацію допомоги Україні» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали.* – К., 2007. – С. 941.

265

Вересень, 28 (четвер)

Харків. ЦК КП(б)У одержав листа від В. Винниченка, у якому зазначалося, що самогубство Скрипника і Хвильового відбулося на ґрунті національного питання, позаяк Москва розглядала Україну з позиції панівної російської національної культури і нації / *ЦДАГО України*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6205. – Арк. 20.

Й. Сталін відповів на лист Л. Кагановича від 24 вересня: «Натиск на хлібозаготівлі треба розпочати вже тепер. “Потім” буде пізно» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 940.

Вересень, 29 (п’ятниця)

Книги запису смерті Луговицької сільради Чорнухинського району Харківської області. Помер однорічний хлопчик І. Ушака як «слабкий від народження» / *Ні могили, ні хрестного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 119.

Вересень, 30 (субота)

Власні кореспонденти газети «Вісті» ВУЦВК повідомляли, що на залізничних станціях України зосереджено понад 1700 тис. т невивезеного зерна – 110 036 вагонів. Значна частина зерна лежала просто неба / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 30 вересня.

Жовтень, 1 (неділя)

Постанова Всесоюзного переселенського комітету при РНК СРСР «Про переселення 20 000 господарств в Україну». Зобов’язала органи влади Західної області РСФРР завербувати 7500 господарств, Білорусії – 4500, ЦЧО – 4500, Івановської області – 4500, Горьковського краю – 2500 та переселити їх в Донецьку область – 3500, Одеську – 6600, Дніпропетровську – 6500, Харківську – 3500. На Раднарком та Наркомзем УСРР покладено завдання про підготовку протягом жовтня 20 тис. хат / *РДАЕ*. – Ф. 5675. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 21–25.

Статистичні відомості Управління обліку та економіки Наркомзему УСРР про стан колективізації. Зазначено, що в Україні діє 24 191 колгосп, уступлено 86,9 % орної землі,

---

Голодомор 1932–1933 років в Україні

74,4 % селянських господарств, а колективний клин становить 18,9 млн га. В колгоспах зосереджено 72,7 % коней та 55,1 % великої рогатої худоби / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К, 1992. – С. 636.

Повідомлення італійського консула в Харкові С. Граденіго. Зазначив, що незважаючи на погану якість насіння, – «часом це була мішанка всіляких сортів та різновидів, – кепсько проведена посівна, недостатньо зорана земля, яку вже три роки погано обробляють, у кінцевому підсумку дали врожай, який можна визначити так: досить багатий». Писав про 18 млн померлих «на цей момент лише в Україні», про смерть «у розпал жнив» від голоду, бо «зібране зерно забрали і вивезли в Москву, Ленінград»; про «ще одну річ: уряд ще раз здобув перемогу і якою ціною – над опором українського селянина» / *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки.* – Харків, 2007. – С. 199–204.

Жовтень, 2 (понеділок)

Лист Л. Кагановича до Й. Сталіна. Повідомляв, що «ми дали Переселенському комітету на 1933 р.» завдання – вивести на Кубань і Терек 14 тис. сімей, а в Україну (степ) 15–20 тис. сімей / *РДАСПІ.* – Ф. 448. – Оп. 11. – Спр. 741. – Арк. 80–81.

Жовтень, 3 (вівторок)

Газета «Вісті» ВУЦВК інформувала про те, що в Калинівській МТС Вінницької області заскиртовано 40 % скошених хлібів, а обмолочено 31,6 % / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1933. – 3 жовтня.

Жовтень, 4 (середа)

Москва. Директиви РНК СРСР і ЦК ВКП(б) керівництву України, Нижньоволзького краю і ЦЧО про безумовне виконання плану хлібоздачі. Генеральному секретареві ЦК КП(б)У С. Косіору, голові РНК УСРР В. Чубарю, а також обкомам і облвиконкомам УСРР зауважено про невиконання вересневого плану хлібоздачі по Україні та її фактичне припинення в низці районів України: Новоукраїнському, Великовисківському, Хмельівському, Ровеньківському, Андрієво-

Іванівському, Кам'янецькому – Одеської області; Долинському, Коларівському, Олександрівському, П'ятихатському, Великолепетиському – Дніпропетровської області; Богуславському, Бабанському, Переяславському, Лисичанському, Кагарлицькому, Попільнянському, Таращанському – Київській області; Драбівському, Оржицькому, Яготинському, Улянівському, Сахновщанському, Липоводолинському – Харківській області; Янушпільському, Чуднівському, Махнівському, Уланівському – Вінницької області / *Трагедія советської деревни: колективизація и раскулачивание: Документи и материалы. 1927–1939: В 5 т. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933 гг. – С. 804.*

Жовтень, 5 (четвер)

Розпорядження секретаріату ВУЦВК. Визнано неприпустимим застосування адміністративних методів м'ясозаготівель у с. Іскрівка Лубенського району Харківської області та зарахування дійних корів до заготівель / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 638.*

Жовтень, 6 (п'ятниця)

Лист П. Постишева до більшовиків, комсомольців і піонерів Харківської області. Закликав до «цілковитого вчасного закінчення зернопоставок державі до 1 листопада та закінчення сівби до 10–15 жовтня», а також «вдарити міцно по рештках класового ворога – куркулеві, петлюрівцеві, махновцеві, буржуазно-націоналістичній наволочі». Підкреслив, що «цей рік – останній рік труднощів» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 6 жовтня.*

Жовтень, 7 (субота)

Всеукраїнська контора «Експортхліб» повідомила керівникам портових контор графік відвантаження щодня хліба на експорт / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 330.*

Жовтень, 8 (неділя)

Передова стаття газети «Вісті» ВУЦВК – «До першого листопада вивершити хлібоздачу». Зазначено, що річний план хлібозаготівель виконано на 83 %. Закликали застосовувати

Голодомор 1932–1933 років в Україні

репресії до одноосібників, які «саботують виконання своїх зобов'язань перед державою (примусове стягнення хліба, описування і розпродаж майна, позбавлення присадибної землі)» / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 8 жовтня.

Жовтень, 9 (понеділок)

Лист Л. Кагановича до Й. Сталіна. Повідомляв, що хліб лежить у валках у полі, не заскиртований, а озимий посів незавершений, відстають південні райони – Україна, Північний Кавказ, Крим / РДАСПІ. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 740. – Арк. 41.

Жовтень, 10 (вівторок)

Вивезено на експорт 279 280 т пшениці, 33 434 т жита, 294 524 т ячменю, 526 т вівса, 3483 т гороху / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 331.

Жовтень, 11 (середа)

Передова стаття газети «Вісті» ВУЦВК – «Зразково підготуватися до зимівлі худоби в колгоспах». Зазначено, що з 15 жовтня до 15 листопада буде проведено «перевірку готовності до зимівлі худоби». Колгоспи не виконували темпів силосування / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 11 жовтня.

Постанова РНК УСРР «Про проведення землевпорядження в колгоспах». Затверджено план до весняного засіву – 20,6 млн га землевпоряджених земель колгоспів, щоб здійснити організовано весняний засів / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 14 жовтня.

Жовтень, 12 (четвер)

Лист голови Міжнародного комітету Червоного Хреста М. Губера до голови виконкому товариства Червоного Хреста СРСР А. Єнукідзе. Зазначив, що Рада Ліги Націй вивчила на сесії питання голоду, який, «судячи з одержаних Радою відомостей, ніби шаленіє у деяких областях Союзу Радянських Соціалістичних республік і в районі Північного Кавказу». Підкреслюється, що голова Ради Ліги Націй – прем'єр-міністр Ради міністрів Норвегії п. Мовінкель просив Міжнародний Червоний Хрест з'ясувати питання про голод. Просив повідомити його про необхідність забезпечення

продуктами харчування / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 957–958.

Жовтень, 13 (п'ятниця)

Лист заступника завідувача Донецького обласного земельного управління до Наркомзему УСРР про переселення колгоспників Івановської області РСФРР на Старобільщину. Зазначив, що перелік колгоспів Донецької області, куди заплановано переселити 2500 сімей, становить 8 сторінок / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 332–333.

Жовтень, 14 (субота)

Постанова секретаріату Молдавського обкому КП(б)У про виконання плану заготівель соняшнику в обсязі 4140,5 т, із них колгоспами – 2321 т, одноосібниками – 1111 т, радгоспами – 1676 т, натуроплата МТС – 524 т / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 336.

Жовтень, 15 (неділя)

Політбюро ЦК ВКП(б) слухало питання про створення комісії для визначення «цифр» врожайності та їх схвалення. Звернено увагу ЦК КП(б)У на спад заготівель, позаяк виконано лише 72 % річного завдання, на «мобілізацію сил» / *РДАСПІ*. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 932. – Арк. 11.

Жовтень, 16 (понеділок)

Французька газета «Фігаро» опублікувала статтю голови УНР в екзилі О. Шульгина «Голод в Україні» / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 959–960.

Жовтень, 17 (вівторок)

Харків. Постанова РНК УСРР про зняття з «чорної дошки» села Кам'яні Потоки Кременчуцького району Харківської області. Зазначено, що колгоспники села, розгромивши куркульські й контрреволюційні елементи, цілком виконали річний план хлібоздавання 29 серпня 1933 р. в обсязі 7333 ц зерна. Скасовано постанову РНК УСРР та КП(б)У від 6 грудня 1932 р. про занесення на «чорну дошку» с. Кам'яні Потоки, якою було припинено довіз товарів до села, креди-

Голодомор 1932–1933 років в Україні

тування, проведено дотермінове стягнення фінансових зобов'язань, очищено колгоспний актив від «чужих і ворожих елементів» / *ЗУ України*. – 1933. – № 50. – Арт. 648.

Москва. Роз'яснення голови Комітету із заготівель при РНК СРСР Клейнера щодо застосування штрафів до колгоспників, які не виконують своїх зобов'язань із зернопоставок. Розміри штрафів для окремих колгоспів не мали перевищувати 5 тис. руб. / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 338.

Жовтень, 18 (середа)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала заклик П. Постишева до «Ленінського комсомолу України» про виконання зернопоставок, збирання буряків, закінчення сівби / «Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 18 жовтня.

Жовтень, 19 (четвер)

Книги запису смерті Мокиївської сільської ради Чорнухинського району Харківської області. Помер півторарічний хлопчик І. Чоха / *Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини: Документи і матеріали. Свідчення*. – Чорнухи; К., 2004. – С. 128.

Жовтень, 20 (п'ятниця)

Книги запису актів цивільного стану с. Писарівка Кодимського району Одеської області. Померла дворічна дитина В. Мастега «від невідомої хворості» / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи*. – Одеса, 2007. – С. 343.

Жовтень, 22 (неділя)

Москва. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про переселення колгоспників на Україну». Ухвалено проект постанови РНК СРСР про переселення на Україну 21 тис. колгоспників із Центрально-Чорноземної, Івановської, Західної областей та Горьковського краю РСФРР, а також Білоруської РСР. Для організації вербування та відправлення в Україну призначити уповноважених ЦК та РНК – Г. Петровського в Івановську область, секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У Григор'єва – в Західну область, начальника політсектора Харківського облземууправління Мойсеєнка – в ЦЧО,

заступника голови РНК УСРР В. Порайка – в Горьковський край, наркома охорони здоров'я УСРР С. Канторовича – в Білорусію. Помічниками уповноважених направлено по одному військовому вищого командного складу. Зобов'язали транспортні відділи ОДПУ здійснювати нагляд за проходженням потягів. КП(б)У забезпечити переселенців хлібом за рахунок колгоспів України / *РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 2047. – Арк. 47–48.*

Жовтень, 23 (понеділок)

Директивний лист Дніпропетровського обкому КП(б)У райкомам, райвиконкомам, начальникам політвідділів МТС, секретарям партосередків про порушення «законності». Зазначено, що місцеві органи влади с. Афанасьєвка Новомосковського району лінчували 14-річного хлопчика, підвішували за горло, катували за те, що, будучи голодним та опухшим, він з'їв півфунта хліба у будинку голови колгоспу. Звернено увагу на факт масових знущань над селянами «партійно-комсомольського активу»: влаштування розправ, убивства, побиття, защемлення пальців дверима, побиття різками, засудження до 10 років за «кражу» декількох колгоспників / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 553–559.*

Жовтень, 24 (вівторок)

Опубліковано інформацію про напад на радянське консульство у Львові. Зазначено, що вбивство консула Мойлова вчинив «Микола Лемек – син багатія-куркуля». Повідомлено, що польський генконсул у Харкові Каршо-Седловський «відвідав Уповнаркомзаксправ при уряді УСРР і висловив співчуття з приводу провокаційного нападу на консульство СРСР у Львові та вбивства співробітника консульства» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 24 жовтня.*

Жовтень, 25 (середа)

Постанова політбюро ЦК КП(б)У щодо клопотання перед ЦК ВКП(б) про дозвіл на видачу робітникам, інженерно-технічним працівникам та службовцям Харкова додатково по 2 кг борошна до річниці Жовтневої революції. Комітет заготівель СРСР зобов'язано відпустити на це 700 т білого борошна / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 339.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Жовтень, 26 (четвер)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала огляд польської преси після нападу на консульство СРСР у Львові. Зазначено, що повпред СРСР в Польщі Антонов-Овсієнко вручив міністрові іноземних справ Польщі Бекові ноту з вимогою «негайного і всебічного розслідування цього нападу і виявлення безпосередніх і посередніх винуватців та натхненників цього нападу, а також покарання винних» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 26 жовтня.*

Жовтень, 27 (п'ятниця)

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомила, що Україна виконала 90,2 % річного плану хлібозаготівель, колгоспи – 93,2 %, радгоспи – 83,8 %, по мірчуку – 33,3 %, натуроплата МТС – 86,2 % / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 27 жовтня.*

Жовтень, 28 (субота)

Спецдонесення ОДПУ з Горьковського краю про переселення 2 тисяч господарств колгоспників в Одеську область. Зазначено, що вербування відбувається незадовільно, позаяк селяни чули про те, що в Україні «була епідемія і всі померли, туди нас і хочуть направити» / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документи и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 484.*

Постанова РНК СРСР «Про врожайність». Визначено врожайність основних зернових культур 1933 р. в Україні: жито – 9,4 ц, пшениця озима – 13,4, пшениця ярова – 10,3 ц, ячмінь – 13,2 ц, овес – 11,1 ц з га / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 971–972.*

Жовтень, 29 (неділя)

Постанова РНК УСРР та ЦК КП(б)У «Про перебіг збирання та заготівлі соняшнику». Встановлено «тверді щоденні завдання» для кожного села, колгоспу, МТС, радгоспу щодо обмолоту і здавання соняшнику, торгівля зерном та олією соняшнику до виконання завдань заборонялася / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 30 жовтня.*

Жовтень, 30 (понеділок)

Повідомлення італійського консула в Харкові С. Граденіго. Зазначав, що в Дніпропетровську зафіксовано 2 тис. осіб, померлих від отруєння птомаїнами – речовинами, що утворюються в зіпсованих консервах / *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки.* – Харків, 2007. – С. 212–213.

Листопад, 1 (середа)

Опубліковано гасла до 16-ї річниці Жовтня: «Тихою сапою намагаються класові вороги перешкоджати успіхам соціалістичного будівництва. Доб'ємо рештки ворожих класів!» / *«Вісті» ВУЦВК.* – Харків, 1933. – 1 листопада.

На складах «Заготзерна» в Україні зосереджувалося 30 239 т зернових культур на експорт / *Український хліб на експорт: 1932–1933 pp.* – К., 2006. – С. 356.

Листопад, 2 (четвер)

Повідомлення німецького консула в Києві А. Хенке про поширення в місті висипного тифу. Зазначено, що кожного дня до лікарень потрапляє близько 200 хворих на тиф. Причиною поширення тифу стало сільське населення, яке масово приїздить до Києва за хлібом. На селі розпочалася епідемія, спричинена масовою смертністю людей. Зазначав про дефіцит продуктів у місті / *Der ukrainische Hunger-Holocaust Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen... Akten des deutschen Auswärtigen Amtes Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleit. Von dr. D. Zlepko.* – Sonnenbühl, 1988. – S. 206–207.

Листопад, 3 (п'ятниця)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Померла від виснаження 52-річна жінка М. Жуковська / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 302.

Листопад, 4 (субота)

Спецвідвідка ОДПУ про вербування колгоспників РСФРР для переселення в Україну. Зазначено про незадовільний стан

Голодомор 1932–1933 років в Україні

вербування, про небажання російських колгоспників їхати у Донецьку область УСРР. Вони говорили: «Краще дома від голоду подихати, ніж їхати туди. Там теж раніше жили люди, але всі розбіглися, а ви нас випираєте на їх місце» / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 485–487.*

Листопад, 5 (неділя)

Промова Г. Петровського на першому всеукраїнському зльоті робітничо-колгоспної молоді. Закликав «нещадно» виганяти «ворожий, чужий нам елемент із колгоспів, сільрад та інших організацій села» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 5 листопада.*

Листопад, 6 (понеділок)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Помер від виснаження 47-річний чоловік П. Шаглій / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 302.*

Листопад, 7 (вівторок)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала передову «Велика перемога більшовиків України – план хлібоздачі виконано». Зазначено, що Україна «достроково і цілком до 6-го листопада закінчила хлібоздачу з усіх культур і по всіх секторах» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 7 листопада.*

Листопад, 8 (середа)

Книги запису актів цивільного стану м. Одеса. Помер від виснаження 58-річний чоловік М. Дращко / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 302.*

Листопад, 9 (четвер)

Повідомлення власного кореспондента «Вістей» ВУЦВК Ф. Бутченка. Зазначив, що на Вінниччині виконано 94,6 % плану заготівлі цукрових буряків / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 11 листопада.*

Листопад, 10 (п'ятниця)

Харків. Спецдонесення ДПУ УСРР про готовність до прийому переселенців. Підготовлено 1592 помешкання / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 487.*

Листопад, 11 (субота)

Коротке повідомлення генерального консула Німеччини в Києві А. Хенке про матеріальну скруту в місті: брак дров, гасу, неопалення шкіл. Повідомлення консула в Харкові К. Вальтера про загальне становище в Україні, про «великий голод», про занепад сільського господарства / *Der ukrainische Hunger-Holocaust Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen... Akten des deutschen Auswärtigen Amtes Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleit. Von dr. D. Zlepko. – Sonnenbühl, 1988. – S. 209–244.*

Листопад, 12 (неділя)

Ластовецька сільрада Кам'янецького району Дніпропетровської області. Звільнено секретаря сільради Сушка за те, що зменшував «план хлібопоставки на півцентнера» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 12 листопада.*

Листопад, 13 (понеділок)

Кремлівський кабінет Й. Сталіна відвідав С. Косіор. Розмова тривала з 16.50 до 17.05 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив. – 1995. – № 2. – С. 197.*

Спецдонесення ОДПУ із ЦЧО про відмову колгоспників їхати в Україну. Колгоспники Коротоякського, Валуйського, Будьоновського районів ЦЧО відмовлялися їхати, тому що «всі колгоспники України вимерли від голоду», а в «деяких селах вивішені чорні прапори як знак того, що майже все населення повністю вимерло». Зазначено, що на Україні померло від голоду 9 млн населення / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т. – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 489.*

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Листопад, 14 (вівторок)

Книги запису актів цивільного стану Березанської сільської ради Одеського району. Померла від «виснаження» 2-річна дівчинка Д. Цапко / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 315.

Листопад, 15 (середа)

Книги запису актів цивільного стану с. Шершенці Кодимського району Одеської області. Помер місячний хлопчик А. Бородій / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 336.

Листопад, 16 (четвер)

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Зазначено, що Українським Червоним Хрестом організовано 16 205 санпостів, охоплено 337 тис. об'єктів профілактичними заходами, «проведено значну кількість щеплень проти червоного тифу», зроблено 200 тис. санобробок. Запропоновано створити «декілька залізничних вагонів, або цілий потяг Червоного Хреста для протиепідемічної мети» та «пересувати до небезпечних щодо епідемій пунктів», довести «кількість санобробок силами Червоного Хреста за грудень, січень і лютий місяці до 3 млн» / *ЦДАВО України.* – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 190–192.

Листопад, 17 (п'ятниця)

Протокол засідання Всесоюзного переселенського комітету. Слухали питання про переселення в Україну. Зазначено, що вербування завершено в ЦЧО, Горьковському краї та Білорусії, а в Івановській області завербовано лише 2 тис. з 3500 господарств. Ухвалено відправляти потяги з переселенцями вночі / *РДАЕ.* – Ф. 5675. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 10–14.

Листопад, 18 (субота)

Доповідь голови РНК УСРР В. Чубаря на пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У, зазначено, що поточного року у 2,2 раза більше заготовили хліба порівняно з минулим 1932 роком, зросла вартість трудовдя, завершено посівну кампанію озимих

зернових культур / *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. – К., 1990. – С. 559–562.

Делегація «пролетаріату» Данії, Греції, Ісландії відвідала Дніпропетровськ, побувала в колгоспі ім. Фрунзе Березанської сільради / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 20 листопада.

Листопад, 19 (неділя)

Промова П. Постишева на пленумі ЦК КП(б)У. Зазначив, що Україна «вийшла з прориву 1931–1932 років, пододала відставання свого сільського господарства і заклала міцний фундамент для перетворення всіх своїх колгоспів на більшовицькі, всіх колгоспників на заможних» / *«Правда»*. – 1933. – 24 ноября.

Листопад, 20 (понеділок)

Книги запису актів цивільного стану с. Шершенці Кодимського району Одеської області. Померла 10-місячна дитина В. Лангапюк / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи*. – Одеса, 2007. – С. 336.

Листопад, 21 (вівторок)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала звернення М. Калініна до американського народу із закликом про встановлення дипломатичних відносин та співпрацю / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 21 листопада.

Листопад, 22 (середа)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала вірш П. Тичини «Партія веде» та передову статтю «Партія веде». Зазначено, що на решті колгоспники «одержали значно більше на трудовень, ніж торік» / *«Вісті» ВУЦВК*. – Харків, 1933. – 22 листопада.

Листопад, 23 (четвер)

Газета «Правда» повідомила про зустріч Сталіна, Калініна, Молотова та Кагановича з делегацією колгоспників Одеської області. Розмова тривала 3 години. Зазначено, що колгоспники відзвітували про виконання плану хлібозаготівель та завершення сівби озимих / *«Правда»*. – 1933. – 23 ноября.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Листопад, 24 (п'ятниця)

Телеграма ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) про зменшення постачання хлібом України на 2800 т, просили зберегти норму постачання хлібом на рівні листопада – 95 тис. т, щоб не зменшувати постачання міст Харкова, Дніпропетровська, Києва, Одеси / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 982.

Листопад, 25 (субота)

Москва. Спецповідомлення секретно-політичного відділу ОДПУ про переселення колгоспників в Україну. Відправлено 124 потяги: 8001 сім'ю, 40 651 особу, завербованих у Білорусії та Росії, а також 5313 коней, 7416 корів, 12 833 голови дрібної худоби / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 491.

Листопад, 26 (неділя)

Газета «Комуніст» інформувала про занесення сіл та колгоспів на «чорну дошку» за невиконання хлібозаготівель: Павлоградського району Дніпропетровської області, Рівненського району Одеської, Новопсковського району Донецької, Чутівського району Харківської, Томашпільського району Вінницької, Сквирського району Київської області / *«Комуніст»*. – Харків, 1933. – 26 листопада.

Листопад, 27 (понеділок)

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Слухали про санітарно-епідемічний стан Білопільського району Харківської області. Зазначено, що «захворювання висипним тифом в Білопільському районі не зменшується» / *ЦДАВО України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 193.

Листопад, 28 (вівторок)

Протокол засідання президії Бабанського райвиконкому Київської області. Ухвалено рішення про оштрафування 4-х селян за невиконання державних завдань хлібозаготівель / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 638–639.

Листопад, 29 (середа)

Постанова РНК УСРР та ЦК КП(б)У «Про обов'язкову поставку молока та масла державі в 1934 р.». Для індивідуальних селянських господарств встановлено річну норму здавання молока – 150–200 літрів на рік, для колгоспників без ферм 80–155 літрів. За невиконання зобов'язань передбачалася кримінальна відповідальність / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 30 листопада.*

Листопад, 30 (четвер)

Звіт Одеської контори «Експортхліб» про виконання експортного плану за жовтень–листопад. Зазначено, що експорт основних зернових культур «почав падати», а на пунктах «Заготзерна» Одеської та Вінницької областей експортні резерви «вичерпано»: за жовтень вивезли – 46 365 т, за листопад – 24 699 т / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 363.*

Грудень, 1 (п'ятниця)

Акт перевірки якості експортного зерна Уманської міжрайонної контори «Заготзерно». Зазначено, що 150 т пшениці уражено кліщем, а згодом до відправлення за кордон підготовлено через «віялку» 12 300 т пшениці / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр. – К., 2006. – С. 364–366.*

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомила, що Україна виконала план м'ясоздавання на 88 %, про відставання Одеської, Вінницької та Чернігівської областей / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 10 грудня.*

Грудень, 2 (субота)

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Харківська міська санепідемія розгорнула мережу протиепідемічних дільниць, проводила епідеміологічні обстеження шкіл, залізниць, потягів, бараків. Визнано «повний провал справи організації перепускників у Харкові» / *ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 197–198.*

Грудень, 3 (неділя)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала інформацію про боротьбу з мишами. Зазначено, що план боротьби з ними в полі

Голодомор 1932–1933 років в Україні

виконано на 57,6 %, в коморах – на 53,2 %. Існував трест боротьби з шкідниками. Голова Комісії виконання при РНК УСРР К. Сухомлин підкреслив недостатню боротьбу з мишами / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 3 грудня.*

Грудень, 4 (понеділок)

Газета «Вісті» ВУЦВК повідомила про те, що в Україні викопано буряки на площі 98,1 % / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 4 грудня.*

Грудень, 5 (вівторок)

Постанова президії ЦКК КП(б)У про факт забезпечення відповідальних працівників Чернігівської області товарами з магазину торгсину. Зазначено, що ними було продано «спекулянтам» 3,6 т борошна за золото та інвалюту, а за «виручені» кошти придбано в торгсині «коверкотові відрізи» та інші товари / *ЦДАГО України. – Ф. 1. – Спр. 6. – Оп. 286. – Арк. 87–88.*

Грудень, 6 (середа)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала доповідь П. Постишева на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У «Радянська Україна – непохитний форпост великого СРСР» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 6 грудня.*

Грудень, 8 (п'ятниця)

Газета «Вісті» ВУЦВК опублікувала статтю директора Одеського науково-дослідного інституту селекції М. Лисенка «Наслідки яровізації 1933 року» / *«Вісті» ВУЦВК. – Харків, 1933. – 8 грудня.*

Грудень, 9 (субота)

Постанова президії ЦК ВКП(б) про переселення колгоспників в УСРР та з інших областей СРСР. Заплановано переселити з Чернігівської, Київської та Вінницької областей 16 тис. сімей колгоспників до Харківської, Одеської, Донецької та Дніпропетровської областей, а також 3 тис. господарств колгоспників із ЦЧО в Харківську і 300 єврейських сімей Західної області в Дніпропетровську область / *РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 936. – Арк. 12–13.*

281

РНК СРСР відмовив Комітету заготівель при РНК СРСР зменшити протягом другого півріччя 1933 р. експортний план на 20 млн пудів / *Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 983.

Спецповідомлення секретно-політичного відділу ОДПУ про відправку в Україну потягів із переселенцями. Зазначено, що станом на 25 листопада було відправлено 124 потяги, 8 тис. сімей, 40 651 особу, 5313 коней, 7416 корів, 12 833 голови дрібної худоби / *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы: В 4 т.* – М., 2005. – Т. 3. 1930–1934; Кн. 2. 1932–1934. – С. 492.

Грудень, 10 (неділя)

Протокол засідання Епідемічної комісії при РНК УСРР. Вирішено відправити до областей 150 т мила для системи НКОЗ / *ЦДАВО України*. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 44. – Арк. 206.

Одеська контора «Експортхліб» повідомила, що в порту Одеси зосереджено 68 800 т зернових культур – проса, вівса, ячменю тощо / *Український хліб на експорт: 1932–1933 рр.* – К., 2006. – С. 368–369.

Грудень, 11 (понеділок)

Доповідна записка німецького генерального консула в Харкові К. Вальтера про становище в сільському господарстві УСРР. Зазначив, що в Україні 1933 р. був «великий голод», який став наслідком «соціалізації сільського господарства» та «відбирання» зерна у селян. Підкреслено, що трагічні явища радянські органи влади називали «проривом у сільському господарстві», а голод забрав в Україні серед селянства мільйони людських жертв. Сім мільйонів (за таємно повідомленою службовою інформацією) не можуть вважатися занадто високою оцінкою. Наголосив, що в «селянському населенні панує переконання, що радянська влада, хоча не навмисно визвала голод, але все ж свідомо використала його як засіб для здійснення своїх планів». Повідомив, що голод «був офіційно взагалі не визнаний», допомоги постраждалим не було надано, а міжнародну допомогу відхилено / *Der ukrainische Hunger-Holocaust Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen... Akten des deutschen Auswärtigen Amtes Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleit. Von dr. D. Zlepko*. – Sonnenbühl, 1988. – S. 210–214, 221–223.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Грудень, 12 (вівторок)

Повідомлення італійського консула в Харкові С. Граденіго. Зазначив, що висипний тиф в Україні розпочався ще у 1932 р., але влітку 1933 р. було 50–60 «щоденних випадків» захворювання, проте в листопаді «щоденно є близько 300 нових випадків, зі смертністю 15–20 відсотків (минулого року, однак, вона доходила до 40 відсотків)». Набула поширення малярія – «в кожному будинку або хаті є принаймні один хворий на малярію», а в Україні «зовсім не було хініну», щоб «боротися з хворобою», лише «у крамницях торгсину» / *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки.* – Харків, 2007. – С. 214–215.

Грудень, 13 (середа)

Повідомлення італійського консула в Харкові С. Граденіго. Інформував про «незначне» покращання порівняно з трагічним становищем минулих місяців, але «перші місяці після жнив не повинні вводити в оману» / *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки.* – Харків, 2007. – С. 216–220.

Грудень, 14 (четвер)

Газета «Правда» повідомила про вручення послом США В. Булітом вірчих грамот голові ЦВК СРСР М. Калініну / «Правда». – 1933. – 14 ноября.

Грудень, 15 (п'ятниця)

Зінов'євська міськрада Одеської області схвалила рішення Клинівської сільради про виселення за межі України мало-міцного середняка Є. Сігова, який «злісно» не виконував контракційних зобов'язань та самозобов'язань з хлібозаготівлі й «підбурював» інші господарства до їх невиконання / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів.* – К., 1992. – С. 639.

Грудень, 16 (субота)

Зведення Всесоюзного переселенського комітету при РНК СРСР про переселення колгоспників із Білорусії до Одеської області. Зазначається, що відправлено до 8 районів

4655 господарств колгоспників, 24 264 особи, 3883 коней, 5321 корову та 10 966 одиниць дрібної худоби / РДАЕ. – Ф. 5675. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 59–60.

Грудень, 17 (неділя)

Книги запису актів цивільного стану Граденицької сільради Одеського району. Померла від «виснаження» 60-річна жінка М. Трандафір / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи.* – Одеса, 2007. – С. 315.

Грудень, 18 (понеділок)

Опубліковано постанову РНК СРСР та ЦК ВКП(б) про дозвіл колгоспам, колгоспникам та «трудящим одноосібникам» Київської та Одеської областей здійснювати продаж власного хліба кооперативним організаціям, а також на міських і сільських базарах / «Правда». – 1933. – 18 декабрия.

Грудень, 19 (вівторок)

Протокол засідання Всесоюзного переселенського комітету при РНК СРСР. Слухали питання про переселення 4500 господарств колгоспників із Білорусії в Донецьку область. Зазначено, що план вербування виконано на 101,4 %, а «донецькі організації» отримали премію 8 тис. крб. за оперативне «відправлення переселенців» / РДАЕ. – Ф. 5675. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 62–63.

Грудень, 20 (середа)

Політбюро ЦК ВКП(б) за участю Кагановича, Молотова, Сталіна дозволило Всесоюзному переселенському комітетові додатково переселити з ЦЧО Росії 3 тис. селянських господарств у Харківську область, 300 єврейських господарств Західної області РСФРР до Дніпропетровської області, а також здійснити переселення 16 тис. селянських господарств на території самої України. Доручено Молотову та Осинському відредагувати інформацію про валовий збір зернових та опублікувати в центральних газетах / РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 936. – Арк. 9.

Голодомор 1932–1933 років в Україні

Грудень, 21 (четвер)

Передова стаття газети «Правда» інформувала про те, що 1933 рік був «роком величних перемог в галузі сільського господарства» / *«Правда»*. – 1933. – 21 декабрія.

Грудень, 22 (п'ятниця)

Опубліковано статтю «Ерріо про культурні досягнення СРСР». Зазначено, що 21 грудня Е. Ерріо виголосив публічну промову про розвиток науки та культури в СРСР / *«Правда»*. – 1933. – 22 декабрія.

Грудень, 23 (субота)

Постанова Наркомзему УСРР про зловживання владою місцевих керівників при розподілі наслідків господарювання в колгоспах Ічнянського району Чернігівської області. Зазначалося, що в колгоспі «Переможець» правління знизило оплату трудоднів окремим колгоспникам із 40 до 80 %, а 60 господарствам взагалі безпідставно «списало трудодні». В колгоспі ім. Шевченка правління при розподілі наслідків господарювання зняло 10 292 трудодні з 209 колгоспників, причому зниження проводилося без їхньої участі. Трудодні списувалися з колгоспників протягом року як штраф. Зважаючи на це, Наркомзем ухвалив: по-перше, скасувати постанови правлінь колгоспів «Переможець» і ім. Шевченка про безпідставне зниження трудоднів колгоспникам при розподілі наслідків господарювання; по-друге, притягнути осіб, винних у скоєнні цих злочинів, до кримінальної відповідальності; по-третє, організувати правильний розподіл прибутків у колгоспах «Переможець» і ім. Шевченка; по-четверте, провести перевірку розподілу наслідків господарювання по всіх колгоспах району, рішуче усунувши всілякі перекручення і неподобства в цій справі / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 640.

Грудень, 24 (неділя)

Опубліковано доповідь В. Чубаря «Радянська Україна – невід'ємна складова частина великого СРСР – більшовицькими темпами перетворюється на зразкову, цвітучу країну» на IV сесії ВУЦВК / *«Правда»*. – 1933. – 24 декабрія.

285

Опубліковано статтю секретаря ЦК КП(б)У та Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвича. Зазначено, що колгоспи області достроково виконали план хлібозаготівель – здали державі на 40 млн пудів більше, ніж у минулому році / *«Правда»*. – 1933. – 24 грудня.

Грудень, 25 (понеділок)

Заява колгоспників с. Клочки Народицького району Київської області про продовольчу допомогу до Народицького районного земельного відділу Київського обласного земельного управління. Вказувалося, що від великих дощових злив у колгоспі «Червоний партизан» загинуло 75 % засіву картоплі, 25 % – жита й майже повністю – засіви гречки, проса та льону. Зважаючи на це, колгоспники звернулися з проханням до районних та обласних органів Наркомзему для запобігання голоду повернути їхній хліб, зданий державі в обсязі 211 ц, та відстрочити натурподатки з урожаю 1934 р. / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів*. – К., 1992. – С. 641.

Кремлівський кабінет Й. Сталіна відвідав американський журналіст У. Дюранті. Розмова тривала з 19.00 до 19.50 / *Посетители кремлевского кабинета Сталина // Исторический архив*. – 1995. – № 2. – С. 199–200.

Грудень, 26 (вівторок)

Опубліковано звернення делегації колгоспників Дніпропетровської області до Сталіна. Зазначали, що минулого 1932 р. «на всю країну осоромились», позаяк «забули про свої обов'язки перед колгоспом, перед своєю радянською державою» / *«Правда»*. – 1933. – 26 грудня.

Грудень, 27 (середа)

Одеський обком КП(б)У просив ЦК КП(б)У збільшити насінневу і продовольчу допомогу – 194 080 ц із заготовлених в області 247 000 ц, крім 50 000 ц, отриманих раніше, які «не можуть задовольнити мінімальної портеби» / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи*. – Одеса, 2007. – С. 321.

Грудень, 28 (четвер)

Москва. Лист заступника наркома зовнішньої торгівлі СРСР М. Фрумкіна до уповноваженого Наркомзовнішторгу при уряді УСРР М. Каттеля. Повідомив про те, що в Україні протягом 1932 р. було «заготовлено» 726 157 собак і 696 603 котів, а за 11 місяців 1933 р. 647 260 собак та 938 027 котів / *ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6375. – Арк. 62.*

Книги запису актів цивільного стану Граденицької сільради Одеського району. Померла від «виснаження» 2-річна дитина Г. Іпатьєва / *Голодомори в Україні: Одеська область: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи. – Одеса, 2007. – С. 315.*

Грудень, 29 (п'ятниця)

Повідомлення Всесоюзного переселенського комітету при РНК СРСР про переселення в Україну колгоспників з інших територій країни. Зазначено, що державний план переселення до кінця 1933 р. був виконаний на 104,76 %: переселено 21 856 господарств колгоспників, 117 149 осіб, 14 879 коней, 21 898 корів і 38 705 голів дрібної худоби. З них – до Одеської області з Горьковської області переселено 2120 господарств, 1348 коней, 2062 корів, 2050 голів дрібної худоби та з БСРР – 4630 господарств, 3864 коня, 5295 корів, 10 924 дрібної худоби; до Донецької з Івановської – 3527 господарств, 1619 коней, 3498 корів, 1980 дрібної худоби; до Харківської – 4800 господарств, 2329 коней, 3472 корови, 5644 голів дрібної худоби; до Дніпропетровської із Західної області – 6679 господарств, 5719 коней, 7571 корову, 18 097 голів дрібної худоби / *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 642.*

Грудень, 30 (субота)

Опубліковано тези доповіді В. Молотова і В. Куйбишева «Про другий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (1933–1937 рр.)» на XVII з'їзді ВКП(б), схвалені політбюро ЦК ВКП(б) / *Правда. – 1933. – 20 декабрия.*

Грудень, 31 (неділя)

Спеціальне донесення представника ОДПУ в ЦЧО С. Дукельського про переселення колгоспників в Україну. Зазначив,

що 27 грудня відправлено останній потяг з ЦЧО в Україну, а з 13 листопада – 80 потягів із 3488 вагонів / *Голодомор 1932–1933 років: Документи і матеріали*. – К., 2007. – С. 994.

Книги запису актів цивільного стану с. Писарівка Кодимського району Одеської області. Помер трирічний хлопчик В. Макошиба / *Голодомори в Україні: Одеська область, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи*. – Одеса, 2007. – С. 342.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абугов 38
Акулов І. 135, 143
Алексеев М. 42, 46, 50, 53, 54, 56, 60,
63, 64, 73, 75, 77, 83, 88, 94, 98,
102, 108, 110, 111, 120, 143, 144
Альфан 257
Андреев 214
Антонов-Овсієнко В. 271
Артюх В. 235
- Бабир А. 58
Бабій А. 162
Бабійчук 66
Базаль-Савченко Г. 60
Балицький В. 122, 160, 174, 178,
189, 199, 203, 206, 243
Балюкевич О. 174, 175
Баран М. 241
Барибін П. 57
Бартко К. 24, 25
Бек 271
Беліхін 60
Бем Ф. 177
Бережков 77
Бережний Ю. 193
Березов В. 133
Березовська Г. 115
Березовський Б. 86
Березовський М. 122
Бесарабов 261
Беляев 18
Білгородський 56
Біляшевський П. 156
Біньковський Г. 107
Богдюк Н. 137
Богородицький 247
Бойко К. 254
Бойко М. 256
Бойко П. 242
Бондаренко Ю. 150
Борисенко 129
Бородій А. 275
Борсук М. 239
Брилліант Г. 196
Будьонний С. 94
- Булліт В. 281
Бурдюк А. 87
Бурлака Т. 141
Бутченко Т. 229
Бутченко Ф. 273
Бур'янов 17
- Вайншток 48
Вальтер К. 140, 274, 280
Вальцерік 20
Варава П. 233
Варейкіс І. 255
Василенко М. 196, 256
Василенко М. 72
Васьков 26
Вдовцов О. 109
Вегер Є. 190, 201
Величко Ф. 242
Вельме О. 36
Веремій Г. 26
Верховський Д. 24
Ветка Л. 43
Винниченко В. 264
Винокуров Й. 177
Вихторова М. 30
Вишинський А. 13, 186
Вінник І. 182
Вовченко І. 170
Войцехівський Ю. 37, 250
Войчук 87
Ворошилов К. 172
- Гайдамака 48
Гамарник Я. 41
Гарагуль А. 177
Герик С. 132
Годонога І. 141
Голіков 23
Голод 147
Голоштейн 17
Голубицький С. 97
Горбач 70
Горлинський К. 37
Граденіго С. 38, 76, 127, 265, 272,
281

- Гречко 23
Грибанов М. 212
Григор'єв 269
Григор'єва В. 156
Гризо 17
Гриневич А. 67
Гринько Г. 122
Губер М. 267
- Дагаєв 51
Дейнека 126
Демченко М. 12, 74, 78, 162, 209
Деревинська Г. 200
Доброгорський 64
Довгий 20
Довжик П. 169
Довжиков 94
Донець І. 32
Драга 28
Дражко М. 273
Драпей О. 132
Дрюцька Я. 237
Дудка 23
Дудник К. 65
Дудник Ф. 216
Дукельський С. 285
Думельський 28
Душко І. 24
Дюранті У. 284
Дяченко М. 176
- Ерріо Е. 256, 257, 260, 283
- Єнукідзе А. 267
Єфімов 20
Єфімчук М. 57
Єфросинін Я. 44
- Жуковська М. 272
Жулан М. 88
Жюльєн 256
- Заволока Д. 227
Задирака Н. 216
Зайцев Ф. 84
Зайцев 147, 157
Зайчик М. 205
Затонський В. 11, 13, 18, 41, 48, 147,
160, 168, 189, 190, 243, 254
Зелений 26
Зиков О. 144
- Зимнюков 17
- Івахненко Я. 137
Ігнатуха Д. 11, 159
Ігнатуха Є. 11, 159
Ігнатуха Ф. 11, 159
Ільїн І. 214
Іпатьєва Г. 285
- Каганович А. 9, 10, 12, 27, 75, 88–92,
95, 96, 98, 101–103, 109, 111–
115, 119, 122–124, 132, 135, 145,
159, 160, 169, 173–176, 178, 196,
197, 198, 206, 213, 214, 218, 220,
226, 253, 255, 256, 258, 260, 263,
265, 267, 276, 282
- Калінін М. 8, 56, 214, 276, 281
Калінчук Г. 130
Калманович 145
Канторович С. 174, 181, 211, 270
Капусник М. 28
Карсон К. 147, 179, 199, 206
Каршо-Седловський 270
Каттель М. 17, 240, 285
Кацнельсон З. 234
Кириленко Н. 13
Кисельов 159
Кисельов А. 165
Кіллерог М. 214
Клейнер 269
Ковалькова М. 133
Козаков 17
Козир А. 251
Коледа Х. 234
Коломійцев 94
Коляда В. 236
Коляда І. 237
Коляда М. 237
Конотоп В. 47
Кореневий К. 23
Корнейко 17
Косіор С. 9, 11, 12, 14, 20, 21, 27, 45,
48, 54, 60, 64, 72, 73, 84, 91, 96,
101, 103, 109, 116, 122, 131, 134,
135, 140, 142, 147, 149, 150, 152,
156–160, 164–166, 168–171,
173, 174, 177, 178, 179, 190, 192,
196–198, 201, 209, 210, 213, 218,
219, 222, 228, 231, 236, 243, 244,
246, 255, 256, 261, 266, 274
- Кравченко П. 132

-
- Кравченко С. 238
Крамний І. 237
Крамний П. 235
Краукліс Я. 204
Кренцель 145
Криворучко Г. 142
Крижневський 55
Криленко Н. 186
Кубаткін 131
Кузьмін В. 86
Куйбишев В. 75, 128, 129, 155, 169,
214, 285
Кулик Г. 238
Кулик І. 222
Кулик І. С. 259
Кутир П. 236
Кучерін А. 11, 159
Кучерін С. 11, 159
Кушнір 211
- Лазоришак 17
Лангапюк В. 277
Лашкевич І. 38
Левозький В. 42, 46, 54, 60, 63, 64,
88, 110, 111, 120
Лемек М. 270
Ленін В. 244
Лерман 18
Лещенко М. 174
Леплевський І. 199, 206
Лимаренко 72
Лисенко 69
Лисенко М. 279
Лисов Д. 106
Литвиненко А. 39
Личко 123
Лісцин І. 102
Лісовик 46
Лобась М. 258
Лобачов І. 144
Логвиненко 153
Лопушак О. 122
Лук'янов С. 177
Луначарський А. 257
Лута М. 216
Луценкова Г. 196
Лучна К. 237
Любченко П. 11, 41, 44, 112, 116,
147, 149, 158, 201, 203, 256
Ляшенко К. 177
Львов І. 177
- Майоров М. 18, 54, 151, 162, 175,
185, 190
Макошиба В. 286
Малиш 247
Малінов М. 57
Мандлолевський 55
Маркевич 145
Маркитан П. 185, 237, 242
Марков А. 143
Марченко 85
Мар'янов 247
Масненко 129
Мастега В. 269
Матвієнко Д. 125
Межлаук І. 155
Меламад М. 22, 52
Мельник І. 117
Мельниченко О. 45
Менжинський В. 141
Мигаль В. 243
Миленкова О. 238
Михайлик М. 147
Михайлик Л. 174
Михеєнко 18
Михно Я. 240
Мікоян А. 77, 82, 92, 97, 109, 250,
260
Мірошниченко С. 24
Мірошников І. 252
Мовінкель 267
Мойлов 270
Мойсєєв 25
Мойсєєнко 269
Молотов В. 8–11, 13, 20, 41, 62, 82,
96, 101, 103, 109, 111, 113, 114,
124, 128, 135, 139, 145, 147, 149–
152, 157–160, 169, 171–173, 188,
193, 196, 197, 206, 213, 214, 226,
236, 244, 253, 276, 282, 285
Моренков 18
Мусієнко 58
Мусієнко А. 187
Мусульбас І. 47
- Найгуз Л. 94
Науменко 48
Наумов М. 263
Недорішкова О. 237
Ніконенко В. 88
Новиков К. 174

- Обидало І. 177
 Овдієнко П. 199
 Овчар В. 41, 42
 Овчар Г. 41, 42
 Одинцов О. 144, 145, 192, 209
 Олійник І. 195
 Омелянєнко О. 235
 Омелянєнко Я. 234
 Омельченко 161
 Онищенко 17
 Орделян 172
 Осадчий 25
 Осинський М. (Оболенський В.)
 103, 282
- Павлов В. 177
 Павлюченко 131
 Паламарчук М. 172
 Панасюк Г. 199
 Пастушенко 32
 Патрушев 68
 Пахомов 256
 Пекар 26
 Петровський Г. 8–10, 22, 26, 28, 30,
 32, 37–39, 41, 44, 49, 58, 60, 83,
 88, 89, 121, 132, 136, 147, 151,
 182, 243, 253, 258, 269, 273
- Пилипенко М. 132
 Підгорна Т. 193
 Пізник Х. 156
 Пілсудський Ю. 122
 Плажчик 123
 Подзикун 123
 Попов М. 243, 244, 256
 Порайко В. 270
 Постишев П. 173–175, 190, 192,
 194, 196, 197, 201, 210, 228, 235,
 243, 246, 255, 256, 266, 269, 276,
 279
- Потоцький 23
 Празник 162
 Прохаренко 23
 Прохоренко Я. 47
 Прохорець 17
 Проценко Г. 240
- Рахліс П. 50, 53, 75, 83, 96, 102, 108,
 147
 Редєнс С. 11, 116, 122, 156, 159, 174,
 179, 192, 197, 199, 203
 Рей М. 256, 257
- Рибалка К. 53
 Розенберг 53
 Рубан 26
 Руцков 28
- Сабсай 17
 Савицький К. 47
 Саймон Д. 263
 Самоїленко А. 145
 Самолов В. 46
 Сапов І. 116, 214
 Сарана 20
 Саркіс (Саркісов) С. 145, 147, 257,
 258
- Сафронов Й. 33
 Саф'янов 55
 Семенко (Осадчий) 66
 Семенов Т. 65
 Сербиченко О. 161, 201
 Серлен 256
 Синявський А. 40
 Сігов Є. 281
 Скрипник М. 41, 103, 147, 158, 159,
 203, 235, 243, 244, 264
- Слепньов 26
 Смирний К. 201
 Спекторов А. 24
 Співак І. 137
- Сталін Й. 6, 8–10, 12, 13, 20, 24, 27,
 41, 42, 64, 67, 71–73, 75, 84, 88–
 90, 92, 95, 96, 98, 101–103, 109,
 111–115, 119, 122–124, 128, 131,
 134, 135, 139, 140, 147, 152, 158–
 160, 165, 167, 169–173, 175, 178,
 181, 183, 184, 188, 193, 198, 206,
 213, 214, 218, 226, 228, 231, 236,
 244, 246, 253, 255, 256, 258–260,
 263, 265, 267, 274, 276, 282, 284
- Стасюк Т. 53
 Сташко В. 202
 Степанський М. 44, 51–53, 79, 107,
 116, 125, 130, 257
- Строганов В. 20, 27, 41, 51, 67, 75,
 91, 135, 159, 190
- Сухомлин К. 31, 147, 174, 244, 279
 Сушко 274
- Тавлуй М. 8, 83
 Таран Г. 239
 Терехов Р. 37, 146, 174, 175, 178,
 184, 190, 258, 259

-
- Терещенко А. 109
Тимошенко П. 253
Гиртов 25
Тичина П. 276
Ткаченко Г. 91, 246
Торгало С. 22
Грандафір М. 282
Третяк 172
Трилський О. 144, 247
Трошій І. 156
Туз Г. 36
Тюрін 23
- Ульянцева Ю. 226
Ушака І. 264
Ушеревич 87
- Фисун В. 204
Фрумкін М. 57, 285
- Хатаевич М. 11–13, 135, 143, 147,
149–152, 157, 160, 173, 174, 178,
187, 189, 190, 203, 207, 255, 284
Хвиля А. 184, 211, 222
Хвильовий М. 219, 226, 228, 264
Хенке А. 186, 272, 274
Хитрик 256
Хіценко К. 168
Хорешко С. 169
- Цапко Д. 275
- Чабан М. 241
Чабанова В. 235
Чабанова К. 237
Чекалов 24
Чернишенко Н. 24
Чернін 48
Чернов М. 22, 52, 62, 71, 77, 79, 92,
125, 129, 133, 145, 174, 175, 221,
257
Чернова П. 42
Чернявський В. 14, 187, 198, 210,
212, 219, 230
Чех П. 42
Чорноватий П. 49
- Чоха І. 269
Чоха К. 230
Чубар В. 8, 10, 13, 27, 44, 60, 71, 84,
88, 89, 96, 101, 109, 112, 116, 122,
147, 149, 150, 157, 159, 166, 169–
171, 173, 174, 189, 192, 197, 198,
206, 231, 243, 257, 265, 275, 283
Чувирін М. 135, 243
Чуприна М. 200
- Шаглій П. 273
Шаленко І. 140
Шаленко М. 132
Шаповал М. 161
Шаповал Ю. 130
Швець Ю. 136
Шевченко 85
Шевченко П. 156
Шелехес І. 14, 203, 232
Шерстюк 23
Шило Г. 258
Шиян Г. 38
Шіллер О. 261
Шкурат 190
Шліхтер О. 178, 243
Шматов 17
Шпак В. 149
Шульга 24
Шульгин О. 268
Шурикін 25
- Щербак М. 102
Щеткін 48
Щуренко 87
- Юркін 145
- Явдощенко М. 117
Ягода Г. 136, 193, 263
Якір Й. 93, 243
Яковлев Я. 67, 82, 90
Яремченко Д. 238
Яремчук М. 198
Яценко Д. 247
Яценко К. 252
Яценко О. 251

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АМСРР – Автономна Молдавська Соціалістична Республіка
БУПР – будинок примусових робіт
ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
Вукоопспілка – Всеукраїнська контора споживчих товариств
Вукооптваринництво – Всеукраїнське галузеве виробничо-кооперативне об'єднання по виробництву худоби при Всеукраїнській спілці споживчих кооперативних організацій
ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВЧК – Всеросійська центральна надзвичайна комісія (аббревіатура від російської назви)
ГУЛАГ – Головне управління виправно-трудових таборів НКВС СРСР
ДА МВС України – Державний архів Міністерства внутрішніх справ України
ДА РФ – Державний архів Російської Федерації
ДА ХО – Державний архів Харківської області
Держкомрезерв – Державний комітет резервів
Держплан – Державна планова комісія при РНК УСРР
ДПУ – Державне політичне управління
«Експортхліб» – Всесоюзне державне об'єднання з експорту хліба
«Заготзерно» – Всеукраїнська контора Всесоюзного об'єднання по заготівлі зернових, бобових, круп'яних, олійних і фуражних культур (Всеукраїнська контора «Заготзерно»)
«Зернотрест» – Державне об'єднання зернових радгоспів
ЗУ України – Збірник законень і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України
ІТР – інженерно-технічні робітники
КК – контрольна комісія
Колгоспцентр – Всеукраїнська спілка спілок сільськогосподарської кооперації і колективізації
Комзаг – Комітет заготівель
«Коопзерно» – Всеукраїнське галузеве кооперативне товариство по заготівлі зернових культур
АКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України
Молокотрест – Об'єднання державних підприємств молочної промисловості
МПК – міський партійний комітет
МТМ – машинно-тракторна майстерня
МТС – машинно-тракторна станція
Наркомвнуторг, НКВТ – Народний комісаріат внутрішньої торгівлі
Наркомзем – Народний комісаріат земельних справ
Наркомзовнішторг – Народний комісаріат зовнішньої торгівлі
Наркомос – Народний комісаріат освіти
Наркомпостач – Народний комісаріат постачання
Наркомрадгосп – Народний комісаріат зернових і тваринницьких радгоспів СРСР

НК РСІ – Народний комісаріат Робітничо-селянської інспекції
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
НКОЗ – Народний комісаріат охорони здоров'я
НКСЗ – Народний комісаріат соціального забезпечення
НКЮ, Нарком'юст – Народний комісаріат юстиції
облземуправління – обласне земельне управління
облоргкомітет – обласний організаційний комітет
ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління
оргінстр – організаційно-інструкторський комітет
райколгоспсілка – районна спілка сільгоспкооперації та колективізації
РВК, райвиконком – районний виконавчий комітет
РДАЕ – Російський державний архів економіки
РДАСПІ – Російський державний архів соціально-політичної історії
РЗВ – районний земельний відділ
РКК – районна контрольна комісія
РНК, Раднарком – Рада Народних Комісарів
робкооп – робітничий кооператив
РПК – районний партійний комітет
РПО – Рада праці і оборони
РСІ – Робітничо-селянська інспекція
РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія
СЗ ССРСР – Собрание законів ССРСР
«Союзборошно» – Всесоюзне державне об'єднання борошномельної промисловості
«Союзкрупа» – Всесоюзне державне об'єднання круп'яної промисловості
«Союзхліб» – Всесоюзне державне акціонерне товариство торгівлі хлібними та іншими сільськогосподарськими продуктами
«Союзцукор» – Всесоюзне державне акціонерне товариство з торгівлі цукром
СПВ – секретно-політичний відділ
СТВ – селянське товариство взаємодопомоги
Торгпредство – торгове представництво
ТСОЗ (СОЗ) – товариство спільної обробки землі
УЕН – Українська економічна нарада
Укрколгоспцентр – Всеукраїнська спілка сільськогосподарських колективів
Укрм'ясоколгоспцентр – Всеукраїнський центр м'ясних, молочних, тваринних і телячих ферм і підприємств по переробці колгоспної молочної продукції
Уповнаркомзаксправ – уповноважений Народного комісаріату закордонних справ
ЦВК – Центральний виконавчий комітет
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України
ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
ЦКК – Центральна контрольна комісія
ЦУНГО – Центральне управління народним господарством
ЦЧО – Центральна-Чорноземна область